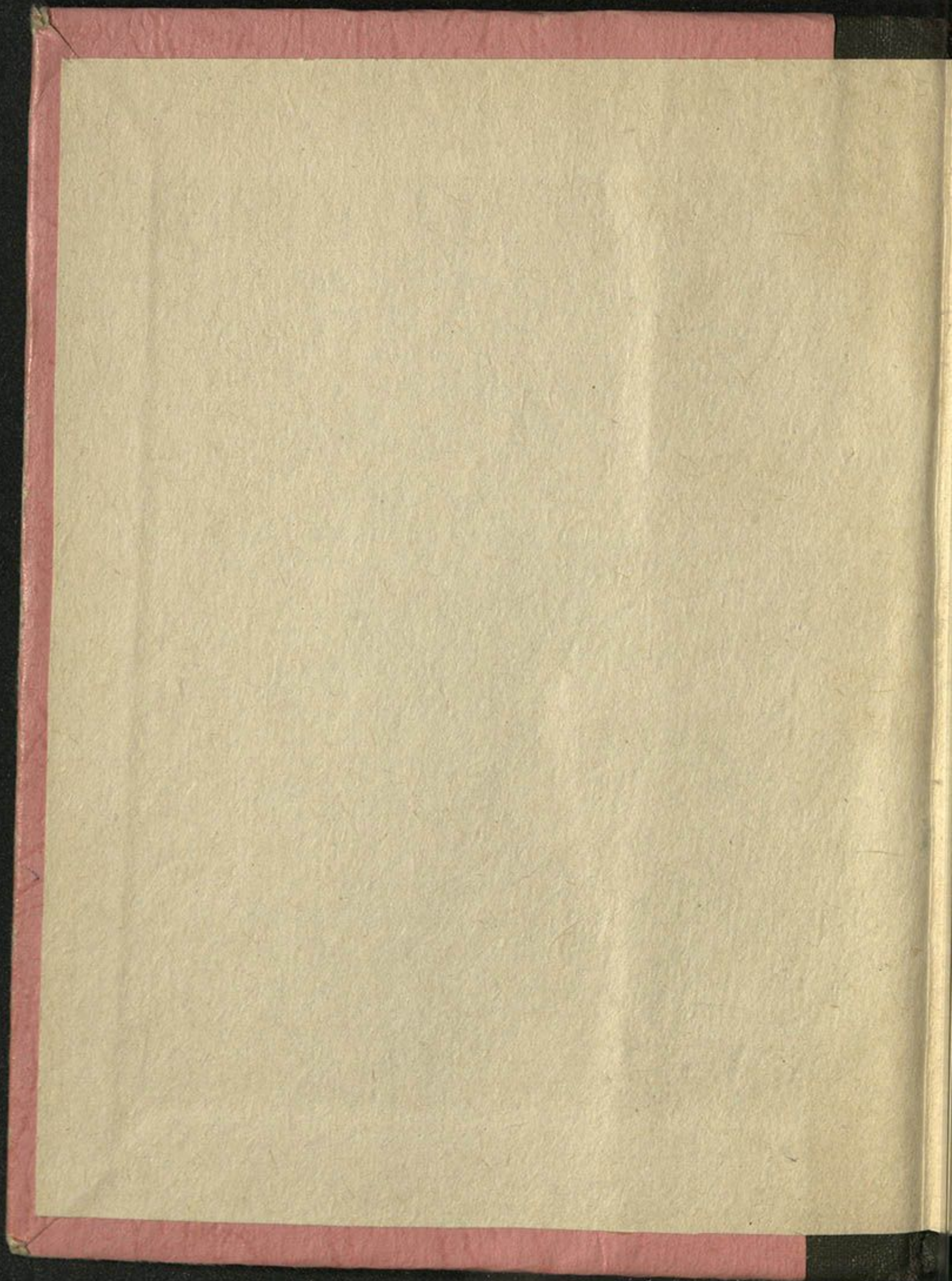
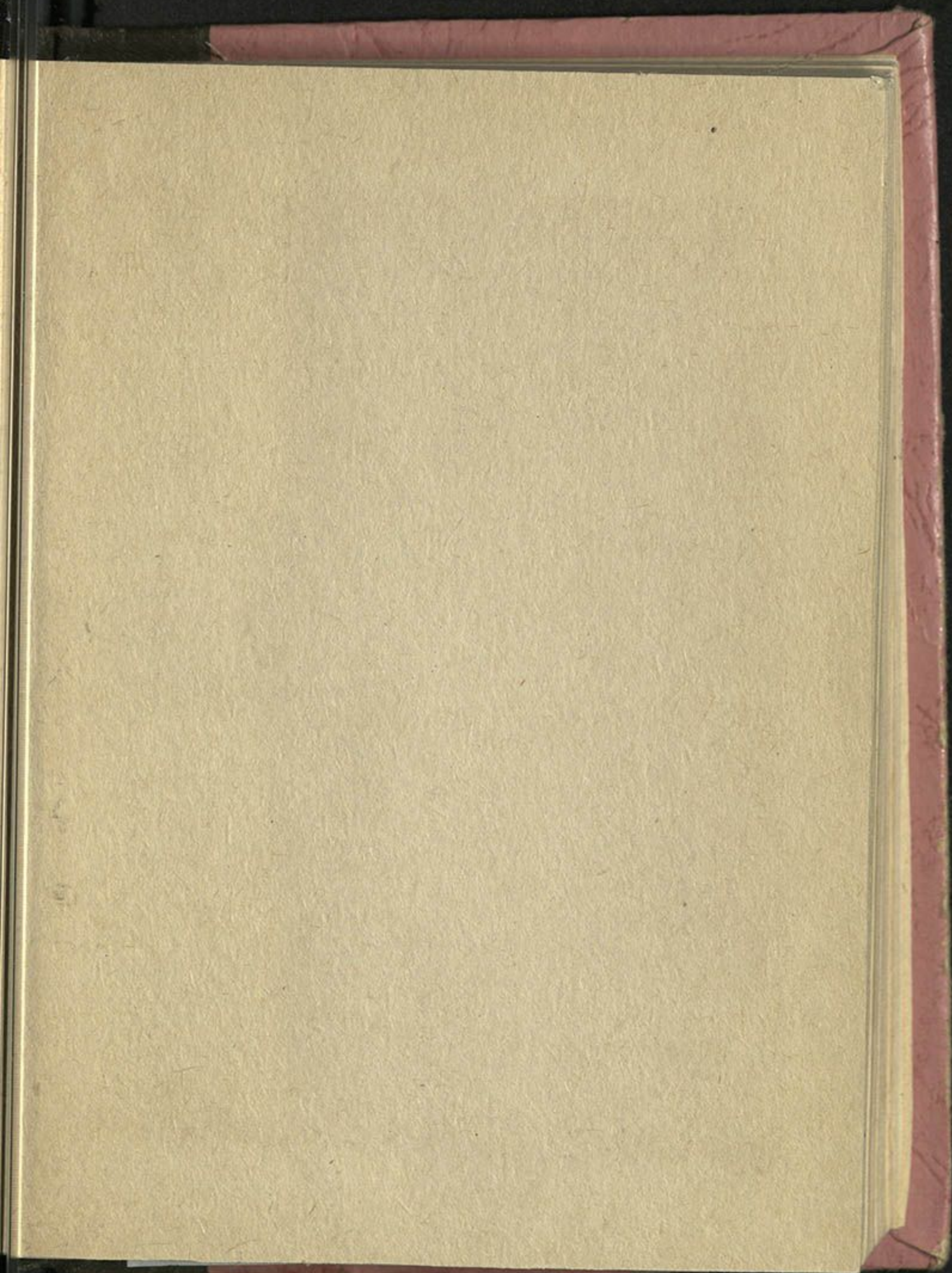

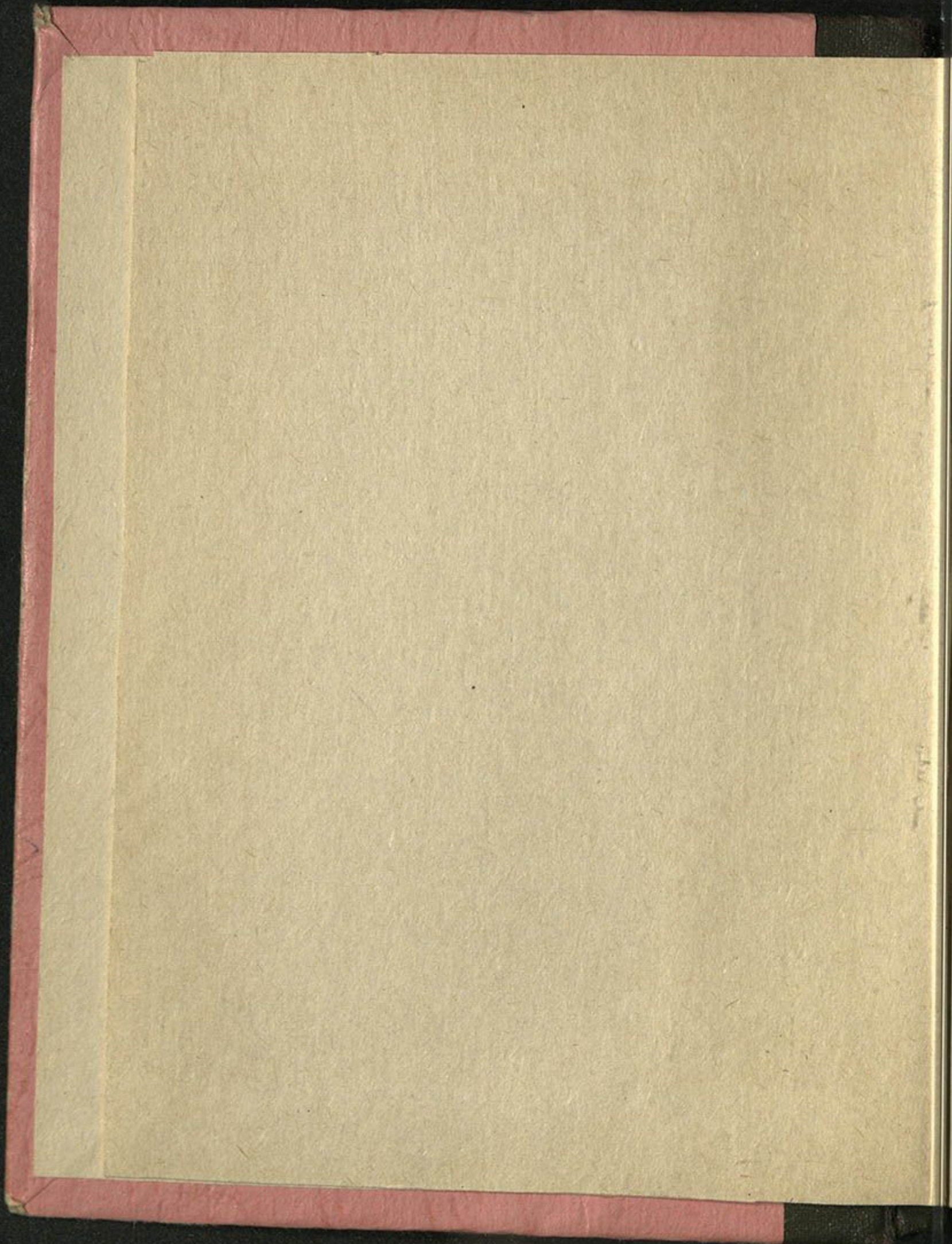
Ба 48 381

М. Цурра.

Венского.

ВЕСНАХОД

Б 4-21

15. 2

75. 04. 2009

Б
А 48381
812-3

М. ЧАРОТ

ВЕСНАХОД

АПАВЯДАНЬНІ

Выданьне трэцяе

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1928

А
1904 Г.

Л. В. Р. М.
 № _____ м. 21.03.

SK. Te. min.
 P. no 20.33.
 № 156 533/319.

ВЕСНАХОД

1-ая друкарня Беларускага
 Дзяржаўнага Выдавецтва.
 Галоўлітбел № 1569.
 У ліку 3.000 экз.
 Заказ № 401.

Выдавецтва

ПАСЬЛЯ БУРЫ...

Сказ старога дзядулі

Р Схлупіліся хмары ў паветры...

Стала душна...

Вось-вось, думаем, пачнецца бура... Гэтак і сталася...

За тры дні да адступу паляжаў амаль уся наша вёска са ўсёю жывёлаю перабралася ў лес, на палянку балота, і там дажывала апошнія дні польскага панавання...

У вёсцы засталіся толькі старыя ды малыя дзеці, якія раз-по-раз насілі весткі, а таксама і яду тым, хто пахаваўся...

Па вуліцах гайсалі на конях польскія афіцэры... Жаўнеры шарылі па хлявох і хатах, лавілі курэй, малых параоят, тут-жа на дварэ альбо на вуліцы раскладалі вогнішча і варылі нарабованую жывёлу...

Раптам перапалох...

На дарозе каля суседняй вёскі, вёрст за пяць, афіцэр убачыў цэлую грамаду людзей, якія, нясучыся на конях, паднялі чорную хмару пылу...

— Бальшавікі! Бальшавікі!—закрычаў ён нечалавечым голасам, і ўсе жаўнеры, як адзін, хапіліся за стрэльбы...

Пачалася страляніна... Жаўнеры стралялі, хто куды папала, ня ведаючы, дзе і з якога боку падыходзяць бальшавікі...

Гэта нас толькі радавала. Стралянінаю нас не напужаеш... Праз нашу вёску ня раз ужо за часы гэтай калатніны ляталі кулі ды бомбы...

А, вось, што ідуць нашы—гэта зусім добра... Я ўскочыў у сваю хату...

— Баба! а, баба!—загукаў я на жонку:—пячы бліны... госьці йдуць...

— Ці-ж можа быць?! А, божа літасьцівы, дай-жа ім сілы і адвагі, каб хутчэй гэтую погань пагналі ад нас!..

Але хутка ўсё заціхла, і пранесьліся чуткі, што гэта не бальшавікі былі, а хлапцы на начлег ехалі, ці з коньмі ў лес ад паноў уцякалі...

— А назаўтра а гадзіне дзесятай раніцы і сапраўды пачалі паны даваць ла-та-ты, бо бальшавікі наступалі з усіх бакоў... А тут яшчэ нашы хлопцы нямаведама скуль падаставалі стрэльбы і давай жарыць паном: хто з лесу, хто з жыта, а хто і ў адкрытую...

Наўкола, як можна было акінуць вокам, відаць быў толькі дым ды агонь...

Гэта гарэлі вёскі і масты, падпаленыя панамі, каб, напэўна, затрымаць наступ Чырвонай арміі.

Пазіраем мы з-за вуглоў на вуліцу, ажно—на табе ліха!.. У польскай вопратцы бягуць па вуліцы нашыя хлопцы... Мы ўсе ўголас...

— Ды што вы, пашалелі,—гукаем ім,—прадаліся... На свайго брата пашлі...

— Ня бойцеся,—крычаць яны, рагочучы,—гэта мы паном даём па пятах...

— Гэта паўстанцы,—чуліся галасы...

Мы сьмялей пачалі вылязаць адусюль.

— Страляніна, гоман і грукатня пачалі аддзяцца...

Прашло поўгадзіны поўнага зацішша...

— Урр-ра!—пранесліся ў канцы вёскі галасы...

Мы ўсе на вуліцу...

— Нашы! Нашы!..

Загарэлыя, запыленыя, але бадзёрыя і вясёлыя, як адзін, праходзілі чырвонаармейцы...

Апошняя пачалі мы выносіць, каб падмацаваць сілы нашых збавіцеляў... Выносім сала, хлеб, страву... Не бяруць чырвонаармейцы...

— Нам забаронена дарма браць—плаціць павінны...

Мы проста прасілі іх, каб яны хоць трохі пажывіліся чым-колечы.

— Зусім інакшымі сталі,—кажу я сваёй бабе, якая напакла міску бліноў і вышла частаваць гасьцей,—памятаеш, апошні раз як былі перад польскім панаваньнем і сілком калі-ні-калі бралі... А цяпер...

Было ўжо паўдня.

Цэлы абоз нашых уцекачоў цягнуўся ў вёску з лесу... Гналі кароў, авец, сьвіней...

Вечарам чырвонаармейцы склікалі мітынг...

А наш бацюшка, у якога жаўнеры пазабіралі ўсё дабро,—курэй, індыкоў, хлеб, сала,—гэтак быў рад прыходу чырвоных, што даў знаць сялянам зьбірацца на «благодарсьцьвенны малебен» аб збаўленьні вёскі ад паноў-рабаўнікоў.

— Чулі мы яго казаньні,—гутарылі сяляне,—няхай адзін памоліцца, а мы лепш на мітынг... Там шмат навін пачуем...

І толькі позьняя ноч улажыла ўсіх спаць...

Адно вартаўнікі хадзілі па вуліцы ды бесьперастаньня трашчалі трашчоткамі... Па канцох-жа вёскі стаялі каракульныя чырвонаармейцы.

* * *

Вось і жывём мы цяпер пановаму ды павольнаму.

Успомніш мінулае—проста ня верыцца. Нібы то сон, а ня праўда была. Хто толькі не павандраваў па нашай зямліцы, хто крыві не пасмактаў нашай...

Чаго ня прышлося перанесьці і маёй старой сьпіне...

Закрыеш вочы ды зірнеш у мінулае, перанясешся на некалькі гадоў назад... Уся жыцьцёвая бура, як на далоні...

І што першым заўсёды кідаецца ў вочы—гэта шапка з чырвонаю зьвяздою... Каб ня гэта шапка, здаецца, так-бы і віселі вечныя хмары над нашымі загонамi, так-бы і жылі мы ў духаце, якая ня сёньня, дык заўтра атруціла-б усё паветра...

Часам і цяжка бывае... Няма таго, няма сяго. Але чуеш сябе гэтак вольна і бадзёра, што каб пад маё старое цела ды хто падставіў новыя здаровыя ногі, сам-бы ўзяў стрэльбу, адзеў-бы шапку з чырвонаю зьвяздою, ды туды на захад, дзе гэтак густа сабраліся хмары... Хочацца, каб там гэта бура пранеслася...

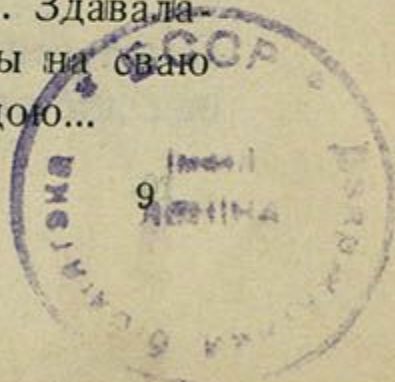
Мне думаецца, што хутка і там зьявіцца гэта чароўная шапка з чырвонаю зьвяздою. Нешта хмурна заўсёды ў тым баку, куды кожны дзень сонца заплывае...

Мне, вось, часам здаецца, калі я думкамі аблятаю ўвесь сьвет, што нават сонца, вось гэта самае, што ў нас гарыць і сьвеціць, як толькі туды, на тыя абшары спаўзае, зараз-жа перастае блішчаць... Ня можа яно там сеяць свае залатыя праменьні...

А бяз сонечнага цяпла і сьвету няма жыцьця...

* * *

Яго старыя прышчураныя вочы з-пад сівых густых броваў пазіралі ўдаль на захад... Здавалася, што ён хоча рынуцца туды, адзеўшы на сваю белую галаву шапку з чырвонаю зьвяздою...

Успаміны буры, здавалася, маладзілі яго на шмат гадоў і ўздымалі ў ім дух нейкага несьвядомага протэсту...

На твары гэтага старэнькага дзеда зьявілася ніколі нябачаная мною ўсьмешка...

— Крыльляў! Крыльляў яму!—хацелася мне закрычаць моцным голасам...

Я быў нібы зачарованы і ня мог свайго погляду адарваць ад гэтага старога целам, але маладога духам гэроя-дзядулі.

ДА СОНЦА

Сягонья Першага Мая...

Кідайце кветкі на чырвоны шлях—ідзе грама-
да працоўнага народу!

Шлях заліты крывёю... Там і сям яшчэ можна
пабачыць непахованых мерцьвякоў... А абапал
шляху стаяць на ўзгорках магілы, крыж каля кры-
жа,—гэта ахвяры барацьбы за лепшую будучыну,
гэта слупы, якімі вытыкан шлях да сонца...

Сьлёз не пралівайце—іх даволі...

Кідайце кветкі на гэты шлях, усыцілайце яго
зелянінаю і сьпявайце вясёлыя песьні—гэта сым-
болі вечнага жыцця.

Паглядзеце!.. На крыжох разьвешаны чырво-
ныя штандары. Іх разьвявае майскі цёплы вецер...
Яны паціху калышуцца, а ад іх калыханья дры-
жыць увесь сьвет...

Паглядзеце!.. Яшчэ ёсьць шмат людзей, якія
баяцца гэтага страшнага, але дзіўнага й прыемна-
га калыханья.

Палахлівыя людзі!.. Яны думаюць, што зямля
праваліцца, яны трымаюцца адзін за другога, каб

ня рынуцца ў бяздонную глыбiню і не загінуць... Яны, заплюснуўшы вочы, пачынаюць маліцца невядомаму богу і, як чарвякі, поўзаюць перад ім на гразкай, забруджанай зямлі, а ён, бог вечнага страху, пасылае ім кару за тое, што яны яго баяцца.

Вось раптам страшэнны чуецца грук... Некаторыя з іх адчыняюць вочы і бачаць чырвоныя штандары... Штандары сваім колерам іх палохаюць, але сваім мітусеньнем маняць да сябе.

— Загінь ты, бог вечнай помсты!—Яны крычаць, падымаюцца з зямлі й бягуць да штандараў... да крыжоў... на чырвоны шлях...

Чым бліжэй бягуць да новай дарогі, тым ім робіцца сьмялей,—яны чуюць гучную, вольную песьню, песьню Першага Мая...

Працоўная грамада бяжыць на гэтыя гукі...

* * *

Душны й дымны горад... Тэатры, бульвары й вуліцы перапоўнены народамі, якімі заўсёды сьвята...

Грамада бяжыць на вуліцы, заклікае ўсіх з сабою... Людзі тэатраў, бульвараў і вуліц рагочуць і здзіўлена пазіраюць на бягучую, нямаведама куды, грамаду?..

— Куды? Чаго? Нам і тут добра!—кажуць яны.

Грамада злосна ўзіраецца на гэтых здаволеных сваім жыццём людзей і бяжыць далей...

Вось фабрыка й завод... Грамада пазнае сваіх людзей і кліча іх з сабою. Стук малаткоў і кавадлаў заглушае іх кліч...

— Гэй, рабочы!—крычыць грамада з усіх сіл,— ты з гэтай дымнай і душнай фабрыкі й заводу ня бачыш, што вунь недалёка прыгожа мітусяцца чырвоныя штандары й вабяць да сябе пакутны бедны народ... За стукамі малаткоў і за грукам машын ты ня чуеш свабоднай майскай песьні, якая заклікае да сябе пакрыўджаных і абяздоленых людзей... Кінь працаваць на таго, хто, дзякуючы тваім мазалістым рукам, увесь век сьвяткуе! Пасьвяткуй і ты, хоць адзін гэты дзень, дзень Першага Мая...

Пойдзем разам!..

Стук малаткоў і грук машын заціхае... Грамада павялічваецца й шпаркімі крокамі ймкнецца да чырвоных штандараў... А штандары што раз—то ўсё бліжэй, што раз—то усё прыгажэй мітусяцца й маняць да сябе тых, хто іх пабачыў і да іх сьпяшаецца...

— Нас цяпер болей! Сьмялей і хутчэй да таго няведамага краю, які ўвешаны чырвонымі штандарамі й заліты ломячым вочы бляскам...

— Стой!—крычаць ім тыя, хто бяз іх ня можа жыць...

— Прэч з дарогі!—крычыць грамада ў адзін голас... і бяжыць уперад і ўперад!..

* * *

Вось бедныя вёскі... Поле зарасло палыном...
Як мурашкі, бедныя людзі працуюць на сваіх ву-
зенькіх палосках...

А на шырозарным абшары ў тры дугі гнецца
селянін, ідучы за худою канякаю, якая йдзе, сла-
няючыся, каля змочанай потам разоры...

Гэта не яго абшар. Гэта ўсё таго, хто з вяліка-
га пабялянага палацу ім кіруе, як жывёлаю, і
смокча яго кроў, як павук муху, злавіўшы ў сваіх
цянётах...

І вузкая і шырокая палоска зліты потам і
кроўю гаротнага цёмнага народу...

— Гэй, ты!—гукае грамада,—хочаш жыць ле-
пей—ідзі з намі... Потам залітыя вочы твае ня ба-
чаць вольных штандараў, якія вабяць да сябе, а
за крыкам панскіх наймітаў, якія сядзяць на тваім
карку, ты ня чуеш свабоднай прыгожай майскай
песьні...

У нас сёньня сьвята, хай і ў цябе будзе сьвята:
Пойдзема разам шукаць шчасыця й лепшай долі...
Ты сын нашай сям'і, табе месца ня тут, а там...

Пойдзема, брат!..

Селянін і батрак далучаюцца да грамады... Гра-
мада расьце і імкнецца ўперад...

А штандары ўсё бліжэй і бліжэй... Песьні чу-
юцца гучней.—Усе староняцца, даюць дарогу...
Хто не саступае з дарогі, той іх вораг, таго яны су-
дзяць сваім справядлівым судом...

Чым больш барыкад і розных перашкод ім на дарозе, тым грамада робіцца мацней, і хутчэй сыпшаецца хапіць у рукі чырвоны штандар, які здалёку заклікае іх да сябе...

* * *

Вось яны прышлі... Узышлі на чырвоны шлях...
Кідайце кветкі ім на дарогу—йдзе працоўны народ!

Чырвоны шлях іх ня пужае... Крыжы й магілы абапал шляху, верныя вартаўнікі яго, напамінаюць ім аб мінулым і не даюць патухнуць надзеі ў сэрцы, што яны дойдучь да сонца, куды й вядзе гэты шлях...

Сёньня Першага Мая.

З усіх краёў імкнуцца грамады на гэты шлях. Усе вясёлыя... На вуснах усмешка... Усе сыпяваюць. Іх сыпавы зліваюцца ў адзін гучны цудоўны сыпеў, які чуваць на ўвесь сьвет.

Увесь народ, які далёка ад шляху, які дагэтуль спаў, прасыпаецца.

Працоўны народ кідае працу, прыслухоўваецца да сыпаву й таксама пачынае сыпяваць.

Увесь працоўны народ сёньня не бярэцца за працу...

Усе сьвяткуюць дзень вызвалення працы...

Сьвята працоўнай бядноты ўсяго сьвету...

З усіх краёў, з усіх куткоў прыслухоўваюцца да гучнай песьні, якую шматмільённая грамада

п'яе, ідучы чырвоным шляхам да сонца. Усе пазіраюць туды, дзе мітусяцца чырвоныя штандары... Памыкаюцца бегчы...

Іх ня пускаюць. Але яшчэ хвіля—яны будуць тут, на чырвоным шляху пад вольнымі штандарамі...

* * *
Сягоньня Першага Мая... Чырвоны шлях заліты тымі праменьнямі сонца, якія ўсяму сьвету даюць жыцьцё...

Вясна!.. Май!.. Адусюль дыша новае жыцьцё, усюды відаць сьляды вечнай моладасыці...

Толькі крыжы й магілы напамінаюць аб тым, што нядаўна была чутна хаўтурная, жалобная песня... песня непамернай працы...

Але гукі тэй сумнай песні радзілі нам новую вясёлую песню вечнага жыцьця...

— Ня трэба плакаць!—шэпчуць паціху крыжы.

— Ня трэба паміраць,—гамоняць магілы...

На чырвоным шляху зьявіліся кабеты ў шлюбным адзеньні й прынеслі кветкі вечнага вольнага жыцьця!..

Сыплюць яны кветкі на заліты крывёю шлях, па якому працоўны народ, парваўшы пуці няволі, ідзе да сонца...

Яны ўюць вянкi з прыгожых кветак і кладуць на галовы лепшых барацьбітоў, якія даўно ідуць па гэтаму шляху.

18381
РА
Яны ўюць вянкi з прыгожых кветак i вешаюць на крыжы i кладуць на магiлы тых барацьбітоў, якія згадзіліся лепш аддаць жыцьцё, чым саступіць са шляху, які вядзе да сонца...

Іграй-жа музыка. — Гучней сыпявайце песьні. Усьцілайце чырвоны шлях кветкамі вясны.

Вышэй уздымайся чырвоны сыцяг волі... Разьвівайся ад майскага цёплага ветру й сваім мітусеньнем заві працоўны народ на чырвоны шлях... Няхай з усіх краёў, лабачыўшы твой колер, імкнуцца ў гэтыя шчыльныя рады першых барацьбітоў за лепшую будучыну.

— Усе разам пойдзем да сонца...

Сонца сваім бляскам пячэ наш твар, сьлепіць вочы, але чым бліжэй да яго, тым яно ласкавей грэе i прыгартае да сябе, як родная матка сваё дзіця...

Ня трэба баяцца моцнага ветру й буры, ня трэба жагнацца прад грамам i бліскавіцай...

Гром першы ўжо прагрымеў.

Ужо прышоў Май, які повен жыцьця й радасьці...

Сёньня Першага Мая...

Адзеньце лепшае ўбраньне... Ускладзеце на голавы вянкi першых вясенніх кветак i сьмела, супакойна йдзеце па чырвонаму шляху да сонца...

Гучней сыпявайце першамайскую вольную песню... Сёньня ўвесь сьвет яе сыпявае...

З кветкамі ў руках, з песнямі ў вуснах ідзе
да сонца...

Сёньня Першага Мая!

Кідайце кветкі на чырвоны шлях, які ўпрыго-
жаны крыжамі й магіламі,—гэтым шляхам пра-
цоўны народ ідзе да сонца!..

1811

САМАЛЁТ

Вёска «Венцяры» была тым глухім кутком, які толькі можа спаткацца паміж абшараў беларускіх лясоў ды балот.

Венцяроўцы жылі ціха і супакойна праз шмат дзесяткаў гадоў... Нішто не парушала іх прыгожую ідылію... Ды што магло парушыць іх жыццё, калі вёска была недаступнай ні для нагі, ні для вока чалавечага.

Вёска стаяла паміж балота, паросшага густою лазою і алешнікам. Паводдаль-жа, як нарачна, яе абвівала рэчка Пціч... Хаты з саламянымі і чаротавымі стрэхамі стаялі на расьцярэбленай палянцы, як на востраве... Гэтай палянкі зусім даволі было, каб засеяць збожжа ды бульбы і гэтым пракарміцца да новага ўраджаю.

Апрача таго, венцяроўцы лавілі шмат рыбы, білі розную зьвярыну, птушак і жылі прыпяваючы...

Мінула вайна, адбылася рэволюцыя, а венцяроўцы жывуць, як і даўней... Ні за час вайны, ні за час рэволюцыйнай барацьбы ні адна вайсковая

часьць не прашла праз іх вёску... Вось толькі, як скінулі цара, то з воласьці прыехаў нейкі чалавек і загадаў усім зьніштожыць царскія партрэты... Але ніводнага партрэта ў вёсцы ня было, так што сяляне доўга не маглі вырашыць, як ім выпаўніць гэты загад. А далей зноў пашло, як і раней.

Летам ніхто не заглядваў у гэты глухі куток... Ды як-жа можна папасьці ў «Венцяры»? Альбо на лодцы пераехаць, а пасья мясіць па гразі, альбо пешкам прайсьці старою грэбляю, якую штогод у вянонае разводзьдзе гэтак размывала, што сяляне перасталі больш і папраўляць яе.

Ня любілі венцяроўцы зімы. Тады шмат часцей да іх даведваліся чужыя людзі. Едучы па сена ці па дровы, суседняй вёскі мужыкі заяжджаюць у «Венцяры», каб купіць сухой рыбы альбо лапцёў лазовых...

Але зьявіліся новыя грошы, і ўсякія гандлёвыя зносіны з суседнімі вёскамі спыніліся. Венцяроўцы адмовіліся іх браць... Можна было толькі абменным спосабам што-небудзь у іх выманіць.

Мала йшло венцяроўцаў і ў войска як пры цару, таксама і ў часе свабоды. Раней яны былі ў воласьці на ўчоце, а пасья, як у час жыцьцёвай завірухі ў воласьці пагарэлі паперы, дык ніхто ў другі раз ня йшоў запісвацца... Нават і новароджаных сяляне ня пісалі ў пасямейныя сыпісы...

— Усё роўна згінучь паперы... Дык навошта іх псаваць запісамі... Ды не запісаўшыся, ніхто і ведаць аб табе ня будзе, а гэта і найлепей,—разважалі венцяроўцы і ўсё глыбей і далей залазілі ў лазу ды балота.

Воласыць шмат разоў прабавала прысылаць той ці іншы загад, але венцяроўцы былі няграмацныя і загадаў ніколі ня чыталі. А калі аднаго разу ў асеньнія замаразкі з воласыці прыехала некалькі чалавек, каб прымусяць венцяроўцаў ісьці ў войска і аддаць нейкі падатак, то ўсе жыхары разьбегліся па балоце, засталіся толькі дзеці ды старыя кабеты. Пасьля гэтага воласыць махнула на ўсё рукою і больш да іх не прыяжджала...

А венцяроўцы яшчэ вальней, яшчэ лепш зажылі ў сваім глухім кутку, нібы ў нейкім казачным краі...

Але вось аднаго разу негадана-нечакана бяда здарылася, ды такая, якой самы старэйшы селянін вёскі ня памятуе.

Быў цёплы летні дзень... Венцяроўцы працавалі—хто на полі, хто на сенажаці, а хто проста каля хаты. Невядома што быў за дзень: панядзелак ці пятніца, сьвята ці будны, бо венцяроўцы днёў ня лічылі і сьвяткавалі тады, як ня было працы...

Дык вось у гэты самы дзень здарылася тое, што заварушыла балота і раз назаўсёды жыцьцё венцяроўцаў зрабіла неспакойным...

Было ўжо крыху за паўдня, але сонца смаліла нібы лучынкаю... Наўкола была такая ціша, што плясканьне рыбы ў рэчцы было чуваць за некалькі ганей.

Раптам да вёскі пачалі далятаць нейкія нячутныя дагэтуль гукі,—ні то гудзеньне жука, ні то малатарні... Але гэта ня быў шум лесу, які гэтак часта напяваў свае нудныя сьпевы венцяроўцам.

Мужчыны і кабеты, дзе хто ні быў, пачалі азірацца і паглядаць угару... На іх тварах быў прымецен нейкі перапалох...

Шум чагось няведамага ўсё гучней і гучней далятаў да іх вушэй...

Прашло некалькі хвілін, і венцяроўцы ўбачылі, што далёка-далёка ў блакітнай высі плыве да іх нешта бліскучае, вельмі пахожае на птушку-стрыжа, якая палюшча паветра перад дажджом...

Гэта птушка ўсё бліжэй і бліжэй ляцела да іх паляны... Венцяроўцы пачалі схадзіцца ў адну грамаду. Над іх вёскай першы раз пралятае гэта няведамае страшыдла, маючае сілу ўзьняцца да нябёс...

Сяляне маўчалі і з заміраньнем сэрца сачылі за птушкай, чакаючы, што вось-вось яна апусьціцца на іх загоны...

— Нічога страшнага,—казаў малады хлапец Хведар, які год таму назад вярнуўся дамоў, адзін за ўсю вёску адслужыўшы вайсковую службу,—

гэта самалёт, такі струмант, што сам лятае, а ў ім сядзяць людзі...

Усіх ахапіла цікавасць... Хацелася бліжэй пабачыць гэту нябачаную штуку-самалёт.

Зусім ужо нізка кружыцца самалёт, гудзе, рэжа крыльлямі паветра і проста мерыцца апусьціцца на грамаду, якая сабралася на прасторным папары за вёскаю.

— Ён падае на зямлю!—крычалі малыя хлопцы,—можа сапсаваўся, а можа вестку цікавую прывёз да нас...

— А можа хоча каго-небудзь ухапіць,—сказаў другі хлапец, пазіраючы на дзяўчат,—уцякайма, пакуль яшчэ кружыцца ўгары...

— Кіньце жартаваць, падшыванцы,—крыкнуў стары Пракоп ды, скінуўшы шапку і выняўшы з зубоў люльку, стаў пазіраць на самалёт, які то апускаўся аж да камяноў хат, то зноў уздымаўся высока-высока...

Грамада ўвесь час спрачалася паміж сабою, тлумачачы на ўсе лады, што ўсё гэта значыць... Перапалох пачаў праходзіць.

Раптам самалёт з непамернай вышыні вопрамецьцю пачаў падаць на зямлю, робячы розныя выкрунтасы то ўлева, то ўправа...

Некалькі чалавек кінулася ўцякаць у вёску... Уся грамада разьбеглася... Маладыя хлапчукі прыляглі пад мяжою і, як зайцы, баяліся выткнуць вушы.

Самалёт апусьціўся на чыстай і гладкай угар-
цванай авечкамі палосцы непадалёку, дзе толькі
што стаяла грамада.

Два чалавекі вылезлі з самалёту і махалі на
сялян шапкамі, каб ішлі да іх...

Ніхто першым не адважваўся...

— Ды што яны—зьяры, што мы іх баімся,—
газарылі сяляне, зьбіраючыся зноў у грамаду,—
гэй вы, моладзь, пабяжэце да гэтых лятуноў, мо-
жа ім дапамагчы што-небудзь патрэбна!..

— Хто са мною? Я першы,—крычаў Хведар да
хлапцоў,—эх, вы, як-жа на пазыцыі, калі гэты
самы самалёт зверху яшчэ бонбы кідае... А тут-
жа не пазыцыя... Гэта нашы лятуны прыляцелі...

— Добра... нашы,—разважалі старыя,—але ча-
го-ж прыляцелі сюды, у гэта нетра-балота... Тут,
пэўна, нешта ня зусім чыстае...

Першым да самалёту пашоў Хведар, а за ім
нясьмела, ззаду дыбала яшчэ некалькі сьмялей-
шых хлопцоў...

Лятуны-ж ня рушыліся з месца, а ўвесь час
махалі шапкамі і нешта крычалі...

Прашло колькі хвілін і самалёт быў акружан
грамадою сялян, якія адважыліся рушыцца толь-
кі пасья таго, як туды зашлі свае хлопцы і па-
клікалі іх...

Як старыя, гэтак і моладзь спачатку пужліва
падыходзілі да самалёту і аглядалі яго з усіх
бакоў...

— Вось дык штука, казаў зухаваты хлапец Мікітка,—каб нам такую самалётку, хоць-бы ў воласьць зьляталі, а то наўкол гэткае балота, што ні пяхтурой, ні на кані ня вылезеш з вёскі...

Лятуны тут-жа тлумачылі сялянам, як і чаму ён лятае ў паветры, якая карысьць можа быць ад самалёту. Хацелі даць хлопцам кніжак і лісткоў, але зразу некалькі галасоў адказала, што ў вёсцы няма ніводнага грамаднага чалавека.

Лятуны паціскалі плячамі, паглядзелі адзін на другога і пачалі ўгаварваць сялян, каб зрабілі дарогу да воласьці, што гэтак толькі зьвяры могуць жыць, а ня людзі...

— Майстравалі грэблю праз шмат гадоў,—пачаў гаманіць адзін сівабароды дзед,—але кожны год рэчка змывае вясною, і зноў трэба яе ладзіць... Ну, вось, і плюнулі на гэту справу... Жывём адны, і мы да нікога, і да нас ніхто не прыяжджае... Хоць і сумна, але затое вольна і супакойна жывецца. Ніякае начальства не заглядае.

Лятуны, пачуўшы гэткую гутарку і пазнаёміўшыся з жыхарамі вёскі, доўга не маглі ўцяміць, куды гэта яны папалі... Ні вочам, ні вушам не хацелі верыць, што ў вольнай краіне ёсьць гэткія месцы, дзе ні кроплі ня відаць усяго таго, чым сотні гадоў жыве культурнае чалавецтва...

— І вы здаволены гэткім сваім жыццём?—запытаўся адзін з лятуноў у грамады.

— Але, вельмі здаволены, калі толькі нас ніхто не чапае...

Сонца бязьлітасна прыпякала. Абодва лятунны былі абліты потам, але не пераставалі гаварыць аб усім тым, што дзеецца на сьвеце... Бадай-што ўся вёска ад старога да малога абступіла лятунноў і, ня зводзячы з іх погляду, лавіла кожнае слова.

Уся прамада маўчала, толькі гучныя словы прамоўцы разьлягаліся па прасторы гэтага балотнага вострава...

Моладзь была захоплена словамі тэй нібы-та дзіўнай казкі, якую апавядалі нямаведама адкуль прыляцеўшыя людзі.

— І першая праца, за якую вы зараз-жа павінны ўзяцца,—канчаў адзін з лятунноў,—гэта пабудаваць добрую дарогу праз балота, каб вам можна было ездзіць у воласьць і каб да вас была магчымасьць дабрацца жывому чалавеку...

— А каб нам вось гэтую самую штуку прыдбаць,—сказаў Мікіта,—на ёй толькі страшна, а то так і хутчэй і спрытней ездзіць куды-небудзь...

Лятунны ўсьміхнуліся... Уся прамада залілася моцным рогатам...

— Чаму не,—казаў лятун,—можна і гэткую штуку прыдбаць... Будзе хутка час, калі будзеце і на самалёце лятаць, але пакуль-што павінны праляжыць дарогу, каб хоць на конях можна было выехаць з гэтага балота ды пабачыць сьвет...

— А ці ня грэх на гэтым самалёце ўздымацца пад нябёсы?—запытаў кароценькі, худзенькі селянін, які ўвесь час, скінуўшы шапку, стаяў збоку і лавіў слова за словам...

Грамада зноў зарагатала.

Венцяроўцы, асабліва маладыя хлопцы і дзяўчаты, былі на сёмым небе ад радасьці, пачуўшы ўвесь той сказ, які апавядалі лятуны...

Усе пачалі прасіць лятуноў у гоьці, але тыя адмовіліся за недахватам часу,—трэ' было яшчэ шмат абляцець мейсцаў, дзе таксама прыдзецца шмат гутарыць... Лятуны абяцалі ў другі раз прыехаць да венцяроўцаў і застанавіцца ў іх на больш даўжэйшы час...

Залапатала нешта ў самалёце, завярцеліся калёсы, пабеглі па прыплесканай зямлі... Замітульгалі крыльлі... І самалёт пачаў уздымацца...

Венцяроўцы з крыкам віталі іх на прашчаньне і беглі ў бок за самалётам...

Вышэй і вышэй уздымалася гэта дзіўная птушка і бліскучымі крыльлямі мітусілася ў сонцам залітай высі...

Грамада доўга не магла разыйсьціся... Пазірала ў бяздонную сіль, і махала лятуном шапкамі...

Гукі самалёту пачыналі аддаляцца... Грамада стала расходзіцца, зачарованая дзіўным сном-казкаю незнаёмых людзей.

— А якія яны прыгожыя гэтыя лятуны, зусім непадобны да нашых распапузлых хлапцоў,—

гаманілі паміж сабою дзяўчаты,—іх пекны белы твар і поўныя агню вочы доўга будуць бачыцца нам у сьне...

— Я з імі не спалохалася-б ня толькі балота праляцець,—дадала другая прыгожанькая дзяўчына,— а ўзынялася-б за самыя хмары, паляцела-б, куды яны толькі захацелі.

І зноў пачалі бегчы дні за днямі... Але гэтыя дні ня былі падобны да мінулых дзён.

Самалёт паўшыў спакойнае жыццё венцяроўцаў. Як-бы залом хто заламаў над іх адвеку сыпячым востравам з таго дня, калі ў іх былі людзі-лятуны.

Загарэлася праца. Пачалі будаваць дарогу праз балота. Старыя працівіліся, але моладзь не ўтаймавалася, пакуль не ўзяла верх... Яна, не пакладаючы рук, майстравала грэблю, каб як найхутчэй па гэтай дарозе дайшло да іх тое новае прыгожае жыццё, аб якім апавядалі людзі-лятуны.

У галаве венцяроўцаў зрабіўся нейкі пераварот... Яны пачалі адчуваць сябе йнакш, як раней. Яны адчувалі нейкае недавальненне жыццём, але ня ведалі, чым і як яго палепшыць...

Пачалася нясупынная ўпартая барацьба моладзі са старымі, якія, гледзячы на ўсё, што рабіла моладзь, уздыхалі і гаварылі:

— Чуем, што напаўзае на нашу вёску цёмная хмара... Быць неспакою... Ня ў добры час праляцела птушка-самалётка над нашымі сялібамі...

Хутка ў тняздо наша ястраб прыляціць. І ня жыць больш венцяроўцам тым жыцьцём, якім дзяды ды прадзеда жылі...

А моладзь ня дрэмле. Новы дзень—і што-небудзь новае прыносіць венцяроўцам...

Штоночы сьніцца венцяроўцам самалёт... Здаецца, ня ходзяць яны па размытай грэблі ды балоце, а на самалёце птушкай крылатай носяцца.

А позьнім летнім вечарам, калі ў высі зоркі, як тыя балотныя сьветлячкі, пачынаюць гарэць над вёскай, хлопцы і дзяўчаты зьбіраюцца каля хат на лавачку, каб супачыць ад працы і пагаманіць аб птушцы-самалётцы... Згаснуць зоркі, схаваецца мясячык за хмару, а моладзь ня можа нагаварыцца...

Часта і цяпер у цішу ночы звонкім адгалосам разьлягаюцца па балоце гукі гармоніка і складзенай самімі венцяроўцамі песьні:

Грай, гармонік, грай, гармонік,
На ўсё тоны-галасы,
Хай закружацца над вёскай
Самалёта калясы.

Ня люблю цябе, мой мілы,
Калі едзеш на кабыле,
Сядзь хутчэй на самалёт—
Паляту з табой ў палёт.

Сеньня бачыла ў сьне
Прыгожага хлопчыка,
Пэўна—замуж выйсьці мне
Ды за самалётчыка...

К І Р М А Ш

У мінулыя гады дзень «святотога Макавея» вёска Ліпнёўка сьвяткавала вельмі шчыра і ўрачыста.

Гэта быў кірмашовы дзень.

З усходам сонца ліпнёўцы былі на нагах. Чыста прыбраныя бабы і мужыкі хадзілі адны да другіх частавацца.

Моладзь-жа, хлопцы й дзяўчаты, ішлі за пяць вёрст у царкву на абедню, а пасья абедні бралі абразы, крыж, пратэсы і неслі ў сваю вёску.

Бацюшка з дзякам прыяжджаў крыху пазьней, і пачыналася хаджэньне з вобразам па вёсцы.

— «Сьвяты угодніча, Макавею, малі бога а нас»,—цягнуў хрыплым, але досыць гучным голасам айцец Парфіры. Дзячэк тэнарком спрытна паўтараў...

— «Слава айцу і сыну і сьвятому духу»,— яшчэ гучней гукаў бацюшка.

— «І ныве і прысна і ва веці вякоў»,—падхватваў дзяк і цягнуў так доўга, каб можна было дайсьці да суседняга двара.

І гэтак з двара ў двор, ад адной хаты да другой ішла процэсія, а за ёю вялікая грамада лю-

дзеі, амаль усе ліпнёўцы ды яшчэ прыехаўшыя на кірмаш з суседніх вёсак.

Бацюшка, узышоўшы на двор, адчытваў спачатку малітвы, палажыўшы эвангэлье на дзяжы, засланай чыстым абрусом і пакрыўшы эпітрахімлю галовы гаспадара і гаспадыні, пасья йшоў пасвянцаць сьвятою вадою хату, хлявы і іншыя будынкі.

У гэты час стараста забіраў са стала, які таксама павінен стаяць на дварэ, булку хлеба, рэштата альбо шаснастку жыта ці ячменю, кусок сала, некалькі яец і нёс на вазы, якія ехалі ўсьлед за вобразам.

Дзяк-жа, як толькі канчалася цэрэмонія, хутчэй за ўсіх хватаў са стала дзесятку альбо грыўню, каб яна не папала каму іншаму ў кішэню, ведаючы, што грошы кладуцца спецыяльна для яго.

Як канчалі абыходзіць усе хаты, у канцы вёскі прыладжвалі высока на жэрдках вобраз «божай мацеры» і прыганялі ўсю жывёліну з поля. Поп-жа стаяў збоку і крапідлам крапіў, шэпчучы сабе пад нос нейкія малітвы...

Гэтым канчалася адна частка кірмашу.

Другая частка—гэта было пагалоўнае п'янства, бойка, гульні і інш.

Бацюшка, звычайна «папрацаваўшы» цяжка, заходзіў ці да старасты ці па чарзе да аднаго з багацейшых сялян вёскі і там гэтак напіваўся, што яго клалі з мяшкамі жыта і везьлі да хаты,

а там на руках здымалі і аддавалі «матушцы»,
якая даўно прырыхтавалася спаткаць яго не
цыверазейшым.

Бывала, пападалі добрыя праважатыя бацюш-
ку, то яны, напайўшы, як сьлед, царкоўнага ста-
расту, які павінен быў сачыць за ўсім сабраным
скарбам, не праміналі некалькі мяшкоў скінуць па
дарозе ў авёс, а назад едучы забраць іх ды пра-
піць.

А дзяк, то той гэтак напіваўся, што заставаў-
ся заўсёды начаваць дзе-небудзь у садку альбо
ў агародзе, і яму вобчаства назаўтра давала фур-
манку...

Ліпнёўцы-ж гэтак напіваліся к вечару, што
кірмаш заўсёды канчаўся бойкаю, а чаго добрага
і пажарам...

— Ліпнякі гуляюць,—казалі суседнія вёскі,
калі раптам уночы Ліпнёўка асьвечвалася чырво-
нымі языкамі агню...

А назаўтра часамі «ліпнякі» патыліцу чухалі
ды гутарылі адзін да другога:

— Кажуць, калі на Макавея дождж ідзе, то
пажару ня будзе, а тут, на табе, дождж прашоў і
на таго-ж самага Макавея, бадай на яго ліха,
гэткае няшчасьце...

— А ўсё гарэлка нарабіла!..

— Так, яна,—паўтаралі, як адзін, сяляне і па-
зіралі на абгарэлае бярэвеньне спаленых будын-
каў...

Гэтак было даўней...

Але пачалася вайна, пасля рэволюцыя, зноў пашлі войны ня з тым, дык з тым, і Ліпнёўка забылася пра кірмашы. Моладзь на вайне, старыя занятыя працаю, а галоўнае—няма гарэлкі,—усё неяк не выпадала зрабіць кірмашу...

— Хіба жыцьцё крыху наладзіцца,—гаманілі ліпнёўцы,—тады закірмашуем...

Дык вось ня гэтак даўно нашы ліпнякі і закірмашавалі...

* * *

За некалькі дзён да Макавея старыя ліпнёўцы пачалі рыхтавацца да кірмашу.

То сям, то там пачалі паказвацца дымкі на імшарыні. Гэта працавалі самагоначныя заводы.

— Ну што за кірмаш без самагону? Няма гарэлкі пры Савецкай уладзе, то трэба хоць свайго... самагону «выціснуць».

Ну й пачалі «ціснуць»...

А раптам міліцыя ў лясок ды гэтак націснула, што шмат хто адчураўся і бражкі, і пасуды ды задаў лататы, куды вочы глядзяць.

— Нічога,—сьмяяліся мужчыны пасля гэткай навальніцы,—ня ўсё забралі, для кірмашу і нам ласкінулі...

Назаўтра і Макавей.

— Як-жа з папом будзе,—гаварыў стары Ахрэм у грамадзе мужчын, якія сабраліся каля варот сельсавету.

— Вы ўжо самі, мужчыны, вырашайце гэту справу,—падхапіў старшыня сельсавету,— я чалавек савецкі, мне ня можна гэтымі «святymi» справамі займацца. Бачыце, цяпер і царква, і папы зусім ня то, што раней...

— Але, гэтак,—запаманіў малады хлапец у чырвонаармейскай шапцы з «пікаю»,—папы нашай улады не памінаюць, затое мы іх памінаем...

— Ды якім яшчэ добрым словам,—рагатаў другі хлапец, узабраўшыся на вароты...

Мужчыны пераглынуліся.

— Бадай што і без папа і на гэты раз абыйдзецца... Ці-ж знойдзеш тую моладзь, якая даўней за вобразам хадзіла,—бубніў пад нос Рыгор Вушыла,—наша моладзь хутчэй на «шпяктаклі» нейкія рынецца, чым у царкву за пратэсамі...

Маладыя хлопцы й дзяўчаты ажно лопалі з рогату.

— Што, хочаце папа прывесьці паказаць,—гукалі яны,—ды яно не пашкодзіла-б глянуць на яго... даўно бачылі...

— Касіць, хлопцы, касіць, а не кірмашы спраўляць,—казаў Мікіта Рыла,—на пагодзе стала, трэба пасьпяшацца...

Пачало ўжо цямнець. Дзе-ні-дзе ў вокнах блішчэлі агні... Усе пачалі расхадзіцца...

— Шкада,—казаў уздыхаючы Габрусь Канца-
венька, які быў у добрых адносінах з папам,—а
я, як на ліха, будучы ў нядзелю ў царкве, казаў
бацюшку, што будзем спраўляць кірмаш і нават
гаманіў аб тым, каб як-небудзь вобраз панасіць
па вёсцы... Шкада, шкада...

— Ты, вось, ляпей пайдзі заўтра панасі сена
сваё з балота, а ня вобраз,—адпаліў пятнаццацёх-
гадовы хлапчук-комсамалец,—а то папніе ў ба-
лоце, дык зімою каровы падохнуць з голаду...

— Сам ты здохнеш хутчэй,—апрызнуўся злос-
на Габрусь,—прэч, несвяцоная костка, злы дух,
паганы... Трэба прывесьці лапа ды вас, чарцей,
пасвянціць, каб нячыстую сілу з вас павыганяць...

Хлапчук адбегся на некалькі крокаў, паўгля-
даўся на Габруся, шакуль той чытаў «літанію», а
пасяля гукнуў на ўсю вуліцу:

— Сьвянці ты свой нос, каб даўжэйшы рос!.. Па-
поў парабак! Вазіў папу дровы, ага!..

Мужчыны, якія ішлі з Габрусём, моцна за-
рагаталі. Адзін з іх сказаў Габрусю:

— Ня лезь за жуком, а то замараешся.

* * *

Вось і кірмашовы дзень.

Уся моладзь працуе ў полі, на сенажаці... А
старыя й самі ня ведаюць, што рабіць... Брацца
за працу, ці не?

Да паўдня бадай усе сьвяткавалі. Пасьля павіна старых усьлед за моладзьдзю папхнулася ў поле. Засталіся кірмашаваць самыя набожныя, ды яшчэ той застаўся, хто пасыпеў «выціснуць» ды захаваць самагону.

Дзень удаўся пагодлівы. На небе ніводнай хмаркі.

Па дарозе, уздымаючы ступ пылу, коціць на кірмаш айцец Парфіры. Габрусь, прыбраны пасьвяточнаму, спаткаў яго першы...

— Вось добра,—кажа ён, цалуючы айца ў руку,—не забыліся аб нас...

Айцец Парфіры саскочыў з воза, абтрос запыленае паліто і капялюш і кажа да Габруся:

— Хіба Ліпнёўка пра мяне запамятала, а я то не... Ды ці можна вас запамятаць, асабліва ў кірмашовы дзень... Ох-хо-хо... Ох-хо! Было калісьці жыцьцё.

Тымчасам на двор Габруся пачалі зьбірацца сяляне, бо вестка аб тым, што прыехаў бацюшка, стала вядома ўсёй вёсцы... Бацюшка, вітаючыся са сваімі парафіянамі, ківаў галавою і гаманіў:

— Як гэта даўней было прыемна з вобразам, пратэсамі і ўсё такое, як гэта і належыць богабязным хрысьціянам... А цяпер што...

— Я й сёньня... думаў, бацюшка, наконт вобразу,—гаманіў запінаючыся Габрусь,—але то-ж то і бяда, што... баязні перад богам ня маюць маладыя дзяцюкі і дзяўчаты... Сёньня працуюць у

полі, а ўчора рагаталі, калі абазваўся, каб вобраз панасіць па вёсцы... вось якая моладзь...

— Што моладзь,—перабіў яго айцец Парфіры,—і ў многіх старых дух збунтаваны... так, так...

Пры гэтым перажагнаўся і адзеў выпылены капялюш...

У гэты час на вуліцы праходзіў настаўнік ліпнёўскай школы.

Бацюшка ня меў добрага вока на настаўніка за тое, што апошні трымаў школу ў непажаданым духу для бацюшкі. Але на гэты раз бацюшка першы зыняў капялюш і кінуў галавою.

Настаўнік затрымаўся, і абапёршыся аб плот, запытаў:

— Што, айцец Парфіры, на кірмаш да нас... па старой знаёмасці?..

— Куды там... Цяпер не да кірмашу. Проста лічу за свой сьвяты абавязак наведаць ў гэты дзень сваіх парафіян... Ну, а як вы жывеце, як жонка, дзеткі?.. Ці вялікі сыноч?

— Дзякую,—адказаў настаўнік,—нічога, так сабе... А сыноч ужо ладны... Хутка ў комсамол запішацца...

— Так, так,—цадзіў праз зубы бацюшка, цярэбячы бараду,—калі думаць аб зямным існаваньні, то гэта нічога, але ня трэба забываць, што ніякі комсамол ня можа даць чалавеку царства нябеснага...

Настаўнік усьміхнуўся.

Бацюшка зрабіў міну незадавальнення, развітаўся і пашоў у хату Габруся.

Там ужо за прыбранымі сталамі сядзела некалькі мужчын і кабет. Усе прыўсталі і прывіталіся з бацюшкам; на вуснах яго прабегла вясёлая ўхмылка, пабачыўшы на стале пірагі, парася ды бутэлькі...

— О, часы насталі,—загаманіў бацюшка,—гэтым калісь кірмаш канчалі, а цяпер пачынаць прыходзіцца.

— Гэта найлепей,—казаў Антось Лабанок, які ўжо пасьпеў хапіць добрую чарку,—якімі-б дарогамі ні хадзілі, усё роўна пры гэтым стане ўсе сойдземся...

— Ды яно гэтак,—пацьвердзіў бацюшка,—ты, Антось, заўсёды мудрыя словы кажаш... Сакрушацца не павінны.

Пры гэтых словах бацюшка праціснуўся паза-стольлю і сеў на самым покуце.

Усе пачалі займаць свае месцы, а Габрусь нёс з каморкі бутэльку чырвонай гарэлкі.

— Гэта, айцец Парфіры, крыху падфарбаваная бутэлечка, даўно вас чакала...

— Белай то можа-б і ня піў, а чырвоную, тэ можна... Яна на віно царкоўнае пахожа, толькі на смак ня ведаю...

Сказаўшы гэта, бацюшка сам падставіў чарку, і Габрусь наліў яе аж з каптуром...

— Каб у бацюшкі ў засеках поўна было,— прыгаварываў Габрусь, калі бацюшка нагінаўся сербануць з чаркі, каб не праліць «жывой вадзіцы»...

— Няма каму напаўняць засека, ня тыя часы,— адказаў бацюшка і гэтак лыкнуў спрытна чарку, што аж Антось Лабанок пазавідаваў.

— Вось гэта я разумею,— сказаў Антось і пачаў наліваць сабе белай.

Гэтым кірмаш і распачаўся...

Надыходзіў вечар.

На небе пачалі то там, то сям зьяўляцца хмары... У паветры была страшэнная духата—нібы-та зьбіралася на дождж...

Выпражаны конь айца Парфіра хадзіў па градах на Габрусёвым агародзе і «церабіў» маладую капусту.

Для яго таксама быў кірмаш. Але на гэта ніхто не зважаў увагі.

Кірмашнікі гулялі ваўсю. Толькі час-ад-часу з расчыненых вакон хаты несліся па вёсцы гукі звонкага рогату альбо вясёлай песьні-дрындушкі.

— А ну, айцец Парфіры, навядзі струны леры ды зайграй нам сваім кракадзілавым голасам «святых ўгодніча Мака-ка-вей»,— гукаў Антось Лабанок, падсеўшы бліжэй да бацюшкі і чокаючыся з ім чаркамі...

Габрусь, які яшчэ мацней усіх трымаўся на нагах, узяў Антося за плячо і папрасіў, каб ён супа-

коіўся. Але Антось і слухаць не хацеў. Ён вылез з-за стала, перашоў на другі бок, падсеў бліжэй да бацюшкі і пачаў гаманіць:

— Ты, бацюшка, тут ня бацюшка, а такі самы, як і мы ўсе: як Антось, Габрусь, Гіляры, Купрыян і, наогул, як усе, хто тут выпівае і закусвае... Мы ў царкве табе ў руку цалуем, а тут?! Жартуеш, брат... Я не пацалую табе... Праўда, ёсьць і тут дурні, якія таксама цалавалі... але я?! Антось Лабанок?! О?! Ніколі!..

— Бурузьдзіш ты, Антось,—сказаў бацюшка, нюхаючы кавалак пірага пасья толькі што выпітай чаркі,—майго званьня ніхто нідзе не адбярэ... Я быў бацюшка, ёсьць бацюшка і буду бацюшка... Званьне мне не ад людзей, а ад бога дадзена.

— Але я цябе не баюся,—сказаў Антось, зноў падстаўляючы сваю чарку, каб чокнуцца...

— Не мяне, а бо-о-га трэба баяцца,—загаманіў бацюшка, узьвёўшы вочы ўгару і ікнуўшы, на слове «бога»...

Антось паўзіраўся на бацюшку, які з чаркаю самагону ў руках, нібы з чашаю «святога прычасьця», «узвёў вочы к небу» ды выпаліў, як з бярданкі:

— Пацалуй богу ў с...

Але Габрусь, які падстаўляў смажанае парасё да бацюшкі, закрыў рукою рот Антося.

Антось абвёў усіх вачыма і зноў сеў...

— Ня тое грэх, што ў вусны, а тое, што з вуснаў,—сказаў бацюшка, выпіўшы чарку,—ты, Антось, глупства сказаў, але я не магу на цябе абразіцца, дзеля таго што богу я магу куды хочаш папалаваць... Бог ёсьць дух...

А на другім канцы стала ў гэты час жонка Антося схапілася грызьціся з Купрыяніхаю, якая ўвесь час сачыла за гутаркаю Антося і ўпікала, што яе муж трымае сябе вельмі брыдка і зусім не паважае бацюшку... Антось гаркаў цераз стол на жонку, і бабская лаянка опынілася... Зноў усе пілі па чарзе і віталі сусед суседа з кірмашом...

У хаце была гарачыня. Пот цурком ліўся па тварах. Кампанія з кожнай хвілінай станавілася весялей і весялей...

Самагонка сваё ўзяла. Спачатку айца Парфіра прымусілі пець ухвальныя песьні «ўгодніку Макавею», а пасьля бабы пачалі вытылінгваць гэтка прыпеўкі, што бацюшка, набраўшыся зуху, перамяніў свой рэпэртуар... Ён вылез з-за стала, стаў супроць прыгожай і дзябёлай бабы Купрыяніхі ды, прытоптваючы нагамі, засьпяваў:

Ты-ж мая, ты-ж мая,
Ты-ж ня чужая,
За то цябе спадабаў,
Што ты маладая.

Купрыяніха ад радасьці, што каля яе пачаў «хадзіць п'явуном» бацюшка, ажно распаўзлася...

Ты вясёлы і прыгожы,
Толькі вось кудлаты,
Як палягуць усе спаць—
Жду к сабе да хаты.

Адпела Купрыяніха да бацюшкі. Але бацюшка ня крыўдзіўся за слова кудлаты, а толькі мацней аблапіў Купрыяніху і пусьціўся ў скокі. Усьледжа за бацюшкам Габрусь і Гіляры таксама хапілі па кабеце і пачалі шпарка круціць мяцеліцу.

Аднавокі музыкант Савоська, які быў спецыяльна запрошан Габрусём для кірмашу, спрытна хадзіў кручкамі па цымбалах і шырока разяўляў рот ад сьмеху, калі бацюшка прысядаў, пада-ткнуўшы крысы сваёй доўгай вопраткі, альбо ца-лаваў зьяняцку Купрыяніху...

А Купрыяніха, расчырванеўшыся, як мак, бліжэй прыціскалася да свайго танцора і прыпявала:

А я скачу-падскакую,
У мяне нешта пад...

Гадзіны паўтары Савоська не пераставаў сячы на цымбалах, а п'яныя кірмашнікі давалі адно другому дыхту...

Гарачыня прымусіла расчыніць вокны і дзьверы. Пад вокнамі хаты сабралася шмат малых дзяцей. Але ніхто не зварочваў увагі... Дзеці ажно качаліся ад рогагу, пабачыўшы, як танцуе падгуляўшы бацюшка. А бацюшка да таго разышоўся, што калі нават перастаў іграць музыка і спыніліся ўсе

скакаць, ён яшчэ ўсё вырабляў нагамі розныя вы-
крунтасы і, прыхіліўшыся лагадней да Купрыяні-
хі, сыпяваў ёй на вуха:

Прасіў, прасіў—ня выпрасіў,
Бадай табе чорт выкусіў...

Тымчасам надышоў змрок.

Дажджу ня было, але неба ўхутана было хма-
рамі, і ва ўсіх бакох пагрымліваў гром і мільга-
цела маланка.

Моладзь і частка старых, якія не захацелі кір-
машаваць, вярталіся з працы... Кожны, праходзя-
чы каля Габрусёвай хаты, затрымоўваўся, каб па-
дзівіцца на кірмашнікаў, якія ўжо блуталіся і на
дварэ, і на прыгуменьні...

— Нябось, кірмаш, відаць, ня дрэнны быў, ка-
лі нават ногі адмаўляюцца слухаць,—казалі пра-
ходзячыя сяляне...

А дзеці рагаталі і ўсім расказвалі, як з Купры-
яніхаю скакаў бацюшка...

Раптам на прыгуменьні пачуліся крыкі і ла-
янка...

Гэта—на чым сьвет стаіць, лаяўся Купрыян на
бацюшку, які гушкаў Купрыяніху на пасавым ка-
лясе ад малатарні ў маняжы за акалотам... Купры-
ян хацеў ушчарэпіцца бацюшку ў валасы, але быў
да таго п'яны, што жонка як турнула рукою, то
ён задраў ногі й тройчы перакуліўся... Паба-

чыўшы, што фізычнай сілай ня можна даць рады, Купрыян пачаў лаяцца самымі апошнімі словамі...

Невядома, чым-бы гэты «кірмаш» скончыўся, каб не разьнеслася чутка, што едзе міліцыя. Усе да таго перапалохаліся, што, як дым у паветры, нямаведама куды пахаваліся...

Толькі бацюшка бегаў каля сваёй драбінкі і прасіў, каб яму запрэгли каня. Габрусь супакойваў бацюшку:

— Мала хто едзе,—казаў ён, надзяючы хамут на каня,—бацюшка няхай не палохаецца... А лепш было-б, каб, айцец Парфіры, паслухалі мяне ды засталіся начаваць. Паглядзеце, як хмары аблажылі ўсё неба, цёмна, хоць у вока стрэль, дождж можа пайсьці, а ехаць пяць вёрст...

— Не магу, не магу, Габруська! Абяцаў матушцы быць сёньня... І так, ведаеш, лішняе дазволілі... А скажы Купрыяну, што дарэмна ён да мяне чапляўся... А жонка яго... з агнём кабета, як патвойму?

— Ды яно-ж так... Але нашто было, каб ён бачыў... Прашліся-б дзе-небудзь за гумнішча... Ды нічога, прасьпіцца, то на ўсё забудзецца.

— Хто? Купрыян?

— Але,—адказаў Габрусь і зірнуў на бацюшку.

Бацюшка ўсьміхнуўся і сьцебануў каня пугаю...

Перад тым, як пасадзіць бацюшку на воз, Габрусь завёў яго ў варыўню і даў некалькі разоў пацягнуць з біклажачкі... Бацюшка гэтак пацяг-

нуў, што ледзьве-ледзьве ўзабраўся на каламажку. Габрусь даў яму ў рукі лейцы і пугу, вывеў каня за вароты і разьвітаўся, яшчэ раз гаворачы аб тым, што лепш было-б ня ехаць.

Конь па вуліцы пашоў паціху, а бацюшка зразу стаў «кляваць» носам.

Вясковыя хлапчукі-падшывальцы грамадою ішлі за бацюшкам, напамінаючы яму, як ён сьпяваў і скакаў з Купрыяніхаю і як яго чуць Купрыян не адпаласаваў на прыгуменьні...

Але бацюшку «змарыў» сон, і ён нічога ня чуў, што навокал яго дзеялася.

Адзін з хлапчукоў, той самы, якому ў мінулым годзе бацюшкаў сын у школе расьсек іспражкаю пераносіцу, захацеў чым-небудзь дапячы бацюшку.

Ён, падбегшы бліжэй да каламажкі і ўпэўніўшыся, што бацюшка заснуў, узяў разьляйцаў каня і прывязаў лейцы за гужы.

Усе хлапцы ішлі і рагаталі, чакаючы, што будзе, калі бацюшка захоча павярнуць у які-небудзь бок...

Выехаўшы за вёску, конь прашоў некалькі крокаў ды зразу павярнуў у лавёс, які рос паўз дарогі... Каламажка застанавілася, і бацюшка, рэзнуўшыся носам аб біла, прагнуўся...

— Ну, каб цябе ваўкі,—шмаргаючы за лейцы, крычаў хрыплым басам бацюшка... Але конь і ня

думаў адрывацца ад аўса, бо лейцы былі прывязаны за гужы і яго зусім ня трывожылі...

Бачыць бацюшка, што конь яго ня слухае, пралупіў вочы і пачаў сыцябаць пугаю... Конь павярнуў з аднаго боку і зараз-жа перашоў на другі бок дарогі, пачаўшы ганашыць авёс...

А гэткая была цемра, што нібы з завязанымі вачыма пазіраеш наўкола. Толькі бляск маланкі час-ад-часу асьвячаў усю акругу.

Пачынаў пырскаць дожджык... Бацюшка, крыху аглуздаўшыся, ніяк ня мог уцяміць, дзе ён і што... Ён пачаў нешта мычэць сабе пад нос, клясьці каня, але ня рушыўся з месца...

Хлапцы, папрысядаўшы на мяжы ў аўсе, усё гэта бачылі, і рагаталі, затыкаючы рот далоньню, каб ня выдаць сябе.

Бацюшка доўга валэндаўся, а пасля супакоіўся і перастаў нукаць на каня. Хлопцы думалі, што бацюшка заснуў.

— Няцікавым можа кончыцца кірмаш для бацюшкі,—гаманілі паціху паміж сабою хлапцы,—конь пад'есьць аўса, бацюшка тымчасам высьпіцца і паедзе да хаты... К таму часу можа і сонца ўзыйсьці...

— Давай лепш падойдем да яго,—сказаў той самы хлапец, які ўстроіў штуку з лейцамі...

Некалькі сьмельчакоў падышло да каламажкі і пачалі моцна гаманіць. Бацюшка пачаў шавяліцца.

— Гэта хто тут пасе каня?—гукнуў празрыстым голасам адзін з хлапцоў.

— Гэта я,—адказаў чужы паварачваючы язык бацюшка.

— Хто ты?

— Ну, я... бацюшка... А вы хто такія?..

— Мы?.. хлопцы!..

— Адкуль вы, хлопцы?

— З Ліпнёўкі...

— Ага, з Ліпнёўкі... А скажыце мне, хлопцы, куды я еду?

— Нікуды вы ня едзеце, а стаіце на месцы ды каня ў чужым аўсе папасаеце...

— Цяпер няма чужога... і ўласнага няма... усім раўнапраўе пры Савецкай уладзе... вось што... Але скажыце, хлопцы, куды ўсё-ж такі я еду і... дзе я еду...

— Мы-ж кажам, што на месцы стаіце...

— Ага, на месцы,—паўтарыў бацюшка, нібы толькі прачнуўшыся,—ну, а куды я паеду, калі паганю каня? Куды мой конь стаіць перадам, а куды задам, скажыце мне, хлопцы?..

— Ці-ж вы ня бачыце?

— Ня бачу, бо нешта ў ваччу цёмна...

Хлопцы зарагаталі, пашушукаліся, а далей адзін і кажа:

— Перадам стаіць да Ліпнёўкі, а задніцаю да вашага капялюша...

— Ну, то й добра, што да Ліпнёўкі. Цяпер сядайце, хлопцы, на воз і завязіце мяне ў Ліпнёўку да Габруся... Ведаеце, што на канцы жыве... бо дамоў гэткай цемраю, пэўна-ж, не заеду...

— Добра, добра,—адказалі хлопцы і, заляйцаўшы каня як трэба, трое з хлапцоў ускочылі на каламажку, узялі з рук у бацюшкі лейцы і пугу, пасакаталі проста па дарозе...

Бацюшку пачало трэсьці, і ён стаў прыходзіць да сябе...

— Вы закон божы вучыце ў школе?—запытаў бацюшка...

— Не,—адказалі ўсе трое ў адзін голас.

— А чаму? Ці-ж вам, сукіны дзеці, спасеньне души непатрэбна? Га? Ці вы можа ў гэтым самым ка... камусамоле?

Хлопцы хіхікалі.

— Але, бацюшка, у «камусамоле», а там закону божаю ня вучаць...

— А чаму-ж вас там вучаць? На сабак брахаць ды бацькоў ня слухаць!.. Біць вас трэба, сукіны дзеці, што ў царкву ня ходзіце, богу ня моліцеся ды старшых не паважаеце...

Хлопцы ва ўсім супярэчылі бацюшку, а бацюшка «настаўляў іх на пуць ісьціны» і лаяўся апошнімі словамі...

— Вось і прыехалі,—сказаў адзін з хлапцоў, і ўсе трое саскочылі з каламажкі...

— Стой, хто гэта?—пачуўся голас упацёмку...

— А, гэта ты, Габрусь,—загаманіў весялей ба-
цюшка, паварачваючы галаву да голасу...

— Не Габрусь, а Ігнась, тутэйшы міліцыянэр...

— Мі-мі-лі...,—хацеў паўтарыць бацюшка, але
з пераляку язык ня мог павярнуцца...

— Гэта-ж мы злавілі бацюшку,—гаварыў адзін
хлапец да міліцыянэра,—ён каня пасьвіў у нашых
аўсох...

— А, бацюшку,—цішэй загаманіў міліцыянэр,—
то выбачайце, бацюшка, я зараз пашлю за стар-
шым, а пакуль што вы зьлезьце, зайдзіце ў кара-
вувальную, а каня я скажу ў хлеў паставіць, бо
дождж пачынае ісьці...

— Ды ён сам ня зьлезе, яго зьняць трэба, бо
ён «прычасьце святое» ў нашага Габруся пры-
няў,—загукалі хлопцы ўпацёмку і пабеглі да
хаты...

Бацюшку вельмі паважна папрасілі цэлюю ноч
супачываць у каравульным пакоі пасья напісань-
ня пратаколу...

Гэтым «салодкім» сном у міліцыі, вядома, ня
зусім скончыўся кірмаш для айца Парфіра...

Хлапчукі-ж, бягучы паўтары вярсты ад мястэч-
ка, куды завезлі бацюшку на начлег, увесь час
рагаталі і цікавіліся, як пасья гэтага бацюшка
будзе служыць абедню ў царкве... Яны дагэтуль
ня верылі, што бацюшка можа гэтак напіцца і ла-
яцца брыдкімі словамі...

Не прашоў так сабе кірмаш і для Габруся. У гэту самую ноч у яго патрэсла глячкі ды бутэлечкі міліцыя і таксама напісала пратакол...

Габрусь увесь час чухаў сябе за вухам і больш за ўсіх лаяў бацюшку...

— Казаў-жа яму начаваць у мяне... Дык не, занесла яго нячыстая сіла ў міліцыю... Ну, буду доўга памятаць гэты кірмаш... Даўся ён мне ў знакі... Хаця-б добра ўсё скончылася... Што пазабіралі самогонку—гэта дарма, але хаця-б штраф невялікі налажылі, а то загіну я зусім... Ну й пакірмашавалі!.. Няма чаго сказаць...

А ўся вёска, як у бубен біла, гаварыла пра гэты кірмаш... Купрыяніха, што шуры-муры закруціла з папом, два тыдні на вуліцу не паказвалася і дала слова больш ніколі не хадзіць у царкву...

Пацешней усяго—гэта расказы хлапцоў, як яны, замест да Габруся, завезьлі бацюшку на ўласным яго кані ў міліцыю...

Чуваць было пра гэты кірмаш і ў ваколічных вёсках.

— Ліпнякі зноў, кажуць, кірмаш спраўлялі,— гаварылі суседнія вёскі, ды дрэнна, кажуць, торг быў... шмат ім каштавала гэта гулянка... А поп, кажуць, у міліцыі п'яны спрасонку імшу служыў...

А моладзь ліпнёўская ад радасці была на сёмым небе. Хто-б ні спаткаўся з Габрусём, пыталіся ў яго:

— Ну, што? Як кірмашаваў?!

Габрусь нічога не адказваў, а кідаў злосны погляд і адыходзіў...

Дома-ж штодня Габрусь лаяўся з жонкаю і, пазіраючы на вобраз сьв. Мікалая, гаманіў:

— Ах, Макавей, Макавей, нарабіў ты мне столькі клопату і няпрыемнасьці... Бадай на цябе ліха нашло, хоць ты і ўгоднік...

— Шэльма, што-ж ты лаеш сьвятога Мікалая... Прычым-жа ён тут,—перабівала яго жонка...

— Ды ўсе яны роўныя, аднаго поля ягадкі... Ня веру я ім... І Макавей, і Мікалай—усе яны аднаго варты, такія самыя, як поп, што ім моліцца... А глядзі ты, заблудзіўся ў міліцыю і столькі нарабіў нам страты!.. Тое самае і Макавей і Мікалай зрабілі-б, каб маглі гэтак налізацца дарэмнай самагонкі... І ты такая самая «ўгодніца», ліханька на цябе, з карку майго ня злазіш, усё прызеш за гэты кірмаш... А ці я вінават, што гэтак здарылася... Усё «ўгоднікі сьвятыя» нарабілі... Цьфу!

Пры гэтым Габрусь запускаў слаўцо па адрасу ўсіх угоднікаў і «нягодніцы» жонкі, як ён часта называў яе, выбягаў, як апараны, з хаты, стукаючы моцна дзвярыма.

А жонка гэтым часам станавілася на калені прад сьв. Мікалаем і малілася, просячы, каб ён не зважаў на яе мужа, якому такі сапраўды сьвяты ўгоднік Макавей зрабіў прыкрасьць і вялікія страты.

ЧАЛАВЕК, ЯКІ НЕ РАДЗІЎСЯ

Старшыня валаснога выканаўчага камітэту быў сёньня нешта ня ў духу. Увесь час сядзеў на мяккім крэсьле, стукаў пальцамі па стала і ні з кім не гаварыў.

— Непарадкі вялікія на воласьці... Сельсаветы не выпаўняюць усіх загадаў... А зьверху каго цягнуць? Вядома, мяне, старшыню, які ні днём ні ноччу ня мае вольнай хвіліны,—вырвалася ўрэшце абурэньне старшыні ў крыклівых словах.

Пісар Халунчык, той самы пісар, які нёс гэту пасаду ў воласьці і ў старыя часы, злосна ўсьміхнуўся, паглядзеў ва ўсе куткі канцэлярыі і сказаў:

— А вось усё праз тое, што вы не адзін тут гаспадар, пане... гм-м... таварыш старшыня... Успомніце, даўней на ўсю воласьць адзін старшыня і пісар—яго правая рука, а справа гэтак ішла, што куды там... А як старшыні баяліся вясковыя старасты! ге-ге!.. Рабілі ўсё ад аднаго слова... Ня тое, што цяпер: кіпу палер сьпішаш на загады, а яны і вухам не вядуць... Ну, а пасья гэтыя аддзелы, загадчыкі... Адным словам, пан... гм... гм... таварыш старшыня, дзе шмат нянек, там дзіця бяз носу...

— Годзе!—гаркнуў старшыня,—ты якім быў чортам, такім і застаўся... Мы—рабочыя і сяляне—павінны душыць усякую эксплёатацыю і буржуазію, а табе яшчэ царскаю гарэлкаю пахне!..

— Выбачайце, самагонам Нічыпаравым...

— Даволі!—больш рашучым голасам крыкнуў старшыня і пачаў абнюхваць вопратку, ад якой сапраўды крыху пахла самагонам і самасейным цюцюном...

Старшыні было не да жартаў... Яго мучыла думка, як выйсьці чыстым ад рэвізыйнай камісіі, якая на днёх павінна зьявіцца ў воласьць. А больш усяго яго непакоіла тое зьявішча, што новы загадчык зямельнага аддзелу, які прыехаў з павету замест старога, зразу пачаў організоўваць пры воласьці камуністычную ячэйку і агітаваць яго, старшыню, каб таксама запісаўся ў ячэйку...

Як быць і што рабіць? На гэта пытаньне старшыня і шукаў у «нутры сваёй асобы» адказу.

Тымчасам было каля дванаццатай гадзіны раніцы, і ў воласьць пачынаў схадзіцца народ... Каму трэба, а каму й ня трэба—кожны селянін лічыў за абавязак схадзіць у воласьць, каб даведацца, што чуваць.

Раптам дзьверы пакою старшыні адчыніліся, і нясьмела выглянуў твар хлапца...

— Табе што трэба?—запытаў старшыня.

— Я да вас, таварыш старшыня,—ціха адказаў хлапец і ўвашоў у пакой...

- Да мяне? А па якой справе?
- Ды як-бы вам сказаць... Я жаніцца хачу...
- Ну дык што? Я табе не перашкаджаю... жаніся... А я тут прычым?.. Ідзі ў аддзел запісу...
- Я быў, таварыш старшыня, дык там бяз мэтрыкі ня хочуць запісваць... Кажуць, каб мэтрыку дастаў...
- А то як-жа?
- Дык, бачыце, мэтрыкі няма...
- Як няма? Што значыць няма? Кожны хрышчоны чалавек павінен мець мэтрыку... Ты што, згубіў яе?—запытаў старшыня.
- Ня згубіў, а сама згубілася, як нашага прыходу царкву перабудоўвалі на школу...
- Бог, бог пакараў,—падхапіў пісар, які ўвесь час слухаў іх размову.
- Ды які чорт бог,—злосна агрызнуўся хлапец,—поп кніжкі пазабіраў ды неяк пагубляў, а можа прадаў у крамку селядцы заварочваць, а ты вось круці галаву...
- Як няма мэтрыкі,—адказаў начальніцкім тонам старшыня,—значыцца нічога ня будзе... Запісацца няможна...
- Але-ж у мяне дакумэнты ёсьць,—упарта даказваў хлапец,—паслужны сьпіс, што быў у войску, а цяпер дэмабілізован...
- Што мне твае сьпісы ды расьпісы!—гукнуў злосна старшыня,—мне патрэбна папера, каб я ба-

чыў, дзе ты радзіўся, калі ты радзіўся, хто цябе хрысьціў і калі цябе хрысьціў, як цябе хрысьціў...

— Навошта ўсё гэта, таварыш старшыня?

— Як навошта? А можа ты зусім не радзіўся? Ты яшчэ мяне вучыць уздумаў?..

— Як-жа, таварыш старшыня, не радзіўся, калі я вось тут стаю ў вашым пакоі...

— А можа ты—гэта ня ты, а хто-небудзь іншы! Мала вас такіх прахвостаў ёсьць...

— Дык мяне-ж вёска ведае, чый я і калі радзіўся... Яна можа пасьведчыць,—гаварыў хлопец, не разумеючы і сам, што казаць далей...

Старшыня ўсхапіўся з крэсла і крыкнуў:

— Хто ведае? Што ведае? Мала ведаць; трэба, каб на паперы было напісана і пячаць прыкладзена, што такі і такі грамадзянін сапраўды радзіўся, што подпісам і пятачкаю сьцьвярджаецца! Разумееш ты, пень дурны? Годзе час займаць... Дастань мэтрыку ды жаніся... ідзі!..

Хлопец пацеляпаў ад здзіўленьня і вышаў...

Настуля з нецярплівайсяцю чакала Язэпа, каб даведацца, што яму сказалі ў воласьці...

Язэп увашоў да Настулі засмучоным.

— Ну, што, Язэпка,—першая запытала Настуля,—хутка будзем жаніцца?..

— Раней трэба радзіцца, а пасья жаніцца...

— Што ты кажаш? Даволі жартаў, кажы праўду, бо чакаць сілы ня маю...

— Ды якія там чорта жарты,—загаварыў Язэп,—няма мэтрык, дык старшыня даказаў, што я не радзіўся... і я нічым ня мог яго ўпэўніць...

— Хіба яго зіркачы павылазілі... Ты-ж перад ім сам стаяў...

— Мала гэтага... Ён кажа, можа ты—гэта ня ты, а хто іншы... Не ажаню, кажа, пакуль мэтрыкі ад папа не прынясеш... А той, кудлаты чорт, згубіў, каб ён галаву сваю згубіў... Як быць і што рабіць—розуму не знаходжу...

— Вось і жаніся ў нашы часы,—казала праз сьлёзы Настуля,—даўней паехаў да папа: раз, два—і гатова... А цяпер і старым станеш, пакуль цябе гэтыя саветы ды камітэты ажэняць...

Ня спалася ўсю гэту ноч ні хлопцу, ні дзяўчыне. Думу думалі, як ажаніцца...

А назаўтра раніцаю пачалі раіцца з бацькамі. Застанавіліся на тым, што трэба ісьці да папа і дастаць мэтрыку, інакш нічога ня выйдзе...

Язэп запрог кульгавую кабылу і гайда да бліжэйшага папа, каб зрабіць справу ды хутчэй ажаніцца...

Айцец Мікодым хадзіў па панадворку і ганяў індэжкоў ад пшаніцы, якая сушылася на разасланых посьцілках каля ганку...

Пабачыўшы незнаёмага хлапца, а. Мікодым гукнуў з кухні матушку, а сам падышоў да брамы...

Язэп прывязаў за плот каня, а пасья зьняў шапку і нізка пакланіўся бацюшку...

— Нешта незнаёмы, чалавеча, майго прыходу ці не?

— Не, бацюшка, я Слупянскага прыходу...

— Ага, ведаю, ведаю... Там у вас царкву скасавалі... Дрэнна, дрэнна... Але нічога... Да мяне шмат вашых прыяжджае... Пойдзем-жа да пакояў... альбо вось у садок, у бяседку... там лавачка, столік...

Пры гэтых словах бацюшка зірнуў на кішэню Язэпа, адкуль выглядала затычка бутэлькі з самагонам...

— Што скажаце добрага?

— Хачу, бацюшка, мэтрыку дастаць... інакш жаніцца ня можна... Старую мэтрыку наш бацюшка згубіў.

— Гм... Як-жа так... Гэта-то няможна, бо выдаць мэтрыкі мы можам толькі тым, хто ў нашай царкве хрысьціўся, а іначай...

— Ці ня можна, бацюшка, ну, так... Запісаць у кніжку, нібы-то я тут хрышчоны і выдаць мэтрыку?

— Гэта, мілы, супроць законаў царкоўных... На гэта я не згаджуся...

— А як-жа быць?

— Трэба падумаць...

Бацюшка зірнуў на кішэню... Язэп зараз-жа дагадаўся і выцягнуў бутэльку на стол. Айцец Мікодым шпарка скакануў на кухню і зьвярнуўся адтуль з добрай закускай.

У часе выпіўкі бацюшка шмат гаманіў пра адносіны сялян да царквы і зьневажаньне, якое ён церпіць ад парафіян.

Язэпа непакойла адно—хутчэй дастаць мэтрыду ды ехаць у воласьць.

— Вось што,—сказаў падвыпіўшы бацюшка,—мы гэту справу ўладзім... Табе трэба яшчэ раз ахрысьціцца...

— Як гэта ахрысьціцца?

— Ды так, нібы ты не радзіўся... ну, няхай і радзіўся, але быў дагэтуль няхрышчоным, а цяпер мы цябе ахрысьцім...

— Я не разумею, бацюшка, як гэта зрабіць? Ды сьмешна неяк, што я не радзіўся, у той час, калі я тры гады ў Чырвонай арміі ваяваў. А цяпер, значыць, зноў жыць спачатку. Але я не памаладзею?

Бацюшка пачаў рагатаць... Пасьля выпіў чарку, закусіў агурком і сказаў:

— Ня ўсё так страшна, як табе здаецца. Трэба пазваць кумоў, нават можна тых, якія раней цябе хрысьцілі... Усадзім цябе ў халодную ваду, скінуўшы адзеньне, памажам елеем, адчытаем малітвы, і ты чалавек...

— А цяпер я хто, павашаму?—запытаў, насупіўшы бровы, Язэп, якому хмель таксама «стукнуў» у галаву...

— Цяпер ты таксама чалавек, але ня маючы права называцца ім.

— Папраўдзе, бацюшка, я хацеў-бы бяз усякіх гэтых штук атрымаць мэтрыку...

— Не,—перабіў а. Мікодым,—на гэта ні адзін бацюшка ня згодзіцца, тым болей «хрысьціць» не па закону дарослага, які заўтра зможа расказаць іншым: падарваць аўторытэт царквы сьвятой...

— Ну, добра! Я згодзен на ўсё, але каб гэта ўраз было зроблена...

— Гэта ў аас хутка... Толькі раней, як водзіцца, вам трэба ахрысьціцца ў воласьці, запісацца, значыцца, ну, а ў мяне астаноўкі ня будзе.

— Зноў у воласьць?—запытаў зьдзіўлена Язэп.

— Так, так, інакш мы царкоўных трэбаў ня творым, тым больш над дарослымі...

Язэп, як апантаны, выскачыў з бяседкі, адвязаў каня, сеў на воз і памчаўся дамоў.

Стары Супрон, бацька Язэпаў, ужо некалькі разоў рыхтаваўся да вяселья сына, але вяселье ніяк ня клеілася... Усё наваранае і напечанае зьядалі і пачыналі рыхтавацца зноў.

Супрон, адчыняючы сыну вароты, запытаў:

— Ну, што? Усё наладжана?

Язэп хацеў са злосьці змаўчаць, а пасья, перадражніваючы бацьку, загаманіў:

— Нала-аджана! Нала-аджана! Няма мяне—вось і ўсё... А яшчэ бацька! На сьвет пусьціць мог, а ахрысьціць, як трэба, ня мог... Вось праз тваю ласку ежджу ад аднаго чорта да другога і нічога зрабіць не магу.

Супрон разявіў рот і лавіў кожнае слова, ня ведаючы ў чым справа.

— Чаго ты пазіраеш, як кабыла на рэзыгіны?— гукаў Язэп, седзячы на возе,—няма мяне! Разумееш, няма, я яшчэ не радзіўся...

У гэты самы вечар па просьбе Супрона, які лічыўся паважаным чалавекам на ўсю вёску, старшыня сельсавету склікаў сход, каб вынесці ўсім вобчэствам пастанову, што сын Супрона Дразда, Язэп Супронаў Дрозд, сапраўды радзіўся...

Першае слова на сходзе ўзяў Рыгор Канцавенька, які сказаў:

— Таварышы, грамадзяне і кабеты! Нам іншай улады ня трэба, як толькі Савецкую. Мы любім яе, яна нас бароніць. Мы самі ўлада, бо мы сяляне і рабочыя, значыцца, нам таксама трэба жаніцца, як усім сялянам і рабочым, але старшыня нашай воласьці бярэкрат і ён гэтага ня хоча. Хто ня ведае нашага цяперашняга старшыню і хто ня ведае Язэпа Дразда, які радзіўся і хоча жаніцца, а старшыня, гэты бярэкрат, кажа, што Язэп Драздоў не радзіўся і ня хоча, каб ён жаніўся... Я чуў некалькі дзён назад, як гэты самы Язэп даказваў старшыні, што ён радзіўся і тры гады праліваў кроў за нас у Чырвонай арміі, а гэты бярэкрат, п'яніца казаў, што не. Я стаяў за дзв'ярыма ў воласьці і мне хацелася вылаяць старшыню за гэту несправядлівасьць, якую ён наносіць Язэпу, а, значыцца, і ўсяму вобчэству і Савецкай уладзе, за

якую Язэп змагаўся... Ведаеце, мужчыны, што я сам піў гарэлку на хрэсьбінах Язэпа і помню, як цяпер, што, прышоўшы дамоў, моцна палаяў жонку.

— Правільна! Правільна!—чуліся галасы з грамады.

Пасьля выступалі іншыя прамоўцы і ўсе даказвалі аб несправядлівасьці старшыні, што ён патрабуе ад Язэпа яшчэ раз радзіцца, толькі дзеля таго, каб здабыць нейкую там мэтрыку, якая і ламапага гроша ня варта.

У канцы сходу слова ўзяў старшыня сельсавету.

— У маім вобчастве няма такіх, якія не радзіліся,—гучна сказаў ён,—і тое, што старшыня воласьці паклёп узводзіць на Язэпа Дразда, гэта ёсьць провокацыя, якая караецца савецкімі законамі і міравым судом... Язэп Дрозд радзіўся, бо ён служыў у Чырвонай арміі і, як дэмабілізаваны чырвонаармеец, мае права ўступіць у законны шлюб з Настуляю, якая таксама хоча выйсьці за яго замуж.

Усё было занесена ў пратакол і падпісана ўсімі грамадзянамі вёскі.

Пасьля сходу Супрон пазваў лепшых прамоўцаў і пачаставаў іх нарыхтованым ядзеньнем на вясельле.

Назаўтра—ні сьвет ні зара—Язэп з пратоколам быў у воласьці і чакаў старшыні. Пісар прачытаў протокол, паглядзеў скоса на Язэпа і сказаў:

— Што гэта ты вёску бунтуеш? Ты ведаеш, што за гэта можа быць? Ці можна гэткую пастанову выносіць? Гэта-ж супроць законаў Савецкай констытуцыі!

— Там нічога такога няма,—гаманіў дрыжачым голасам Язэп,—калі воласьць ня верыць, што я радзіўся, то вось мая вёска аб гэтым на агульным сходзе пасьведчае... Маны там няма.

— А мэтрыка дзе? — запытаў, прыўстаўшы, пісар.

— А навошта мне мэтрыка, калі цэлае вобчаства сьведчыць, што я радзіўся, калі радзіўся, як радзіўся—чытайце самі.

— Царква, царква трэба, каб пасьведчыла... Тады ты паедзеш у горад ды ў натарыуса зьнімеш копію... Іначай напрасна парогі абіваеш...

— Мне бацюшка сказаў, што трэба нанова хрысьціцца, каб атрымаць мэтрыку...

— Ага, так!.. Тады з гэтай справай прыедзеш заўтра да старшыні—ён у нас хрысьціць, жэніць і хавае... даходная стацыя, нікому ўступіць ня хоча...

Цэлы тыдзень прыяжджаў Язэп у воласьць, але ня мог злавіць старшыні ні дома, ні ў воласьці.

Нарэшце, Язэп спаткаў старшыню на вуліцы і пашоў за ім у воласьць.

— Ты што? Зноў жаніцца?—спытаў старшыня, апускаючыся ў крэсла.

— Куды там, раней хачу ахрысьціцца, каб мэт-рыку атрымаць; без яе-ж вы не запісваеце. А вось протокол вобчаства, што я сапраўды радзіўся, у чым вы тады сумняваліся.

Старшыня, ня чытаючы, сунуў яго ў кучу папер на стале, пасля, паскробшы патыліцу, сказаў:

— А сьведкі ў цябе ёсьць? Кумы гэтыя самыя?

— Няма...

— То прыдзеш заўтра з кумамаі ды не з парожнімі рукамі,—гэткі хрышчэньнік павінен сам добра ведаць.

Язэп абрадаваны паехаў дамоў.

На другі дзень воласьць была паўнютка напхана сялянамі. Чуткі аб тым, што прыедзе хрысьціцца дарослы чалавек-чырвонаармеец, разнеслася па ўсіх ваколічных вёсках. На няхрышчомага чалавека ехалі за шмат вёрст паглядзець, як на нейкі цуд.

Грамада таўкалася і чакала, калі прывядуць гэтага дзіўнага чалавека... Няхрышчоны даўно хадзіў паміж грамады і сьмяяўся, калі ў яго самога пыталі, ці хутка прыедзе хрысьціцца гэты цікавы чалавек. Але нікога не пабачыўшы і не дабіўшыся толку, грамада стала разыходзіцца...

У гэты самы час нябывалае зьявішча адбывалася ў пакоі старшыні.

Калі запаўняючы блянкі старшыня спытаўся, калі новароджаны зьявіўся на сьвет, кумы пачалі пераглядацца, а Язэп сам адказаў:

— Дваццаць чатыры гады і тры месяцы і сем дзён таму назад, а пятай гадзіне ўвечары, калі пналі пастухі з поля...

Старшыня выпусьціў з рук пяро і сказаў:

— Па закону належыць запісаць дзіце ў працягу трох дзён, за ўсе прасрочаныя дні павінны заплаціць штраф... Гэй, пісар, вазьмі шчоты і падлічы, колькі штрафу трэба ўзяць з Супрона Дразда за тое, што так доўга ня хрысьціў сына...

— О, як вы законы добра ведаеце,—сярдзіта крыкнуў Язэп,—скулу вам, а ня штраф... Гэта зьдзекі нада мною. Я не папушчу.

— Я пры выпаденьні сваіх абавязкаў,—гаманіў хутка старшыня і мерыўся, як-бы выскачыць з пакою...

Язэп пачырванеў ад злосьці і ўвесь пачаў трасьціся...

— Шэльмы вы, а не гаспадары нашы... Вам-бы сем скур з чалавека драць, які толькі часу на фронце ваяваў за правы працоўных. Няма сілы больш цярпець ад гэтакіх паганцаў, як вы...

Старшыня памкнуўся нырнуць у дзьверы, але Язэп хапіў яго за грудзі і гэтак пасадзіў у крэсла, што той зрабіўся белы, як палатно.

Пісар нёс паперы на подпіс да старшыні, але, пачуўшы гармідар, выскачыў у схадавую і клікнуў двух міліцыянераў.

Язэп не паспеў аглянуцца, як яго міліцыянер хапіў ззаду за локці і крыкнуў:

— Не варушыся—страляць буду!

Але Язэп гэтак «паварушыўся», што адзін міліцыянер адчыніў сваёю асобаю дзьверы і выкінуўся ў калідор, а другі зьбіў з ног пісара і паваліўся ў куток каля печы.

Старшыня, пачуўшы, што няма як уцячы, стаў на крэсьле і пачаў ва ўсё горла крычаць:

— Лю-у-у-дзі! Сюды!.. Забіва-а-ае!

Невядома чым-бы ўсё гэта скончылася, каб у гэты час не ўвашлі незнаёмыя людзі з вялікімі жоўтымі портфэлямі...

«Рэвізія»,—мільганула ў галаве старшыні, і ён, нібы той слуп, стаяў нярухома з расчыненым ротам.

Так, гэта была рэвізія, якую новы загадчык зем'адзелу запатрабаваў у сьпешным парадку абрэвізаваць справы воласьці.

Тры незнаёмых чалавекі разам з прадстаўніком толькі што ўтворанай валасной камуністычнай ячэйкі не маглі дагадацца, куды яны папалі і што ўсё гэта азначае.

Вартаўнік грамадзянскага спакою—міліцыянер, што ляжаў каля печы, хутка падняўся, абтрос шынель і прылажыў руку да казырка.

Прашло некалькі мінут маўчаньня. Язэп дагадаўся, што гэта вышэйшае начальства і першы загаманіў:

— Вось паглядзеце, таварышы, як ідуць справы ў нашай воласьці...

Старшыня закашляў, даючы знак, каб Язэп маўчаў і пачаў злазіць з крэсла.

— Маўчаць ня буду! Няхай вышэйшае начальства бачыць, як намі кіруе воласьць... Якія ў нас гаспадары... А вось іх абаронцы,—сказаў Язэп, паказваючы пальцам на міліцыянэра.—Усім ім мала вяроўкі...

Незнаёмыя таварышы, выслухаўшы скаргу Язэпа, казалі, каб ён ішоў дамоў, што ўсё будзе ўладжана—яго справа будзе вырашана ў першую чаргу...

Язэп, кінуўшы злосны погляд на старшыню і плюнуўшы ў бок міліцыянэра, адзеў шалку і вышаў.

Рэвізія пасья кароткай размовы з старшынёю пачала пераглядаць паперы. Першае, што папала ім у рукі, гэта быў пратакол сельскага сходу аб справе Язэпа Дразда. На пратаколе чырвонымі чарніламі была напісана гэткая рэзолюцыя:

«ЗАГС. Выканаць. Лічыць Язэпа Дразда не радзіўшымся, як ня маючага аб гэтым належачага пасьведчаньня, і жаніцца з якой-бы ні было дзяўчынай забараняецца, пакуль ня будзе прадстаўлена оная з прылажэньнем на ёй царкоўнай пячаці.

Старшыня Віка: Андрэй Стрэмка».

Тры незнаёмых чалавекі папарадку перачыталі адзін за другім гэту рэзолюцыю, усміхнуліся і адлажылі пратакол убок.

Старшыня патрохі пачаў набірацца смеласці... Ён нават міргнуў пісару, каб той даў загад прынесці крэслы для рэвізыйнай камісіі.

А Язэп у гэты час, пакрыўджаны, як ніколі ў жыцці, плёўся да хаты, разважаючы, што рабіць далей. У глыбокім задумленьні, пераходзячы праз канаву, не заўважыў, як пад ім пахіснулася кладка, і ён ускочыў па пояс у ваду.

Выкарабкаўшыся з канавы, пачаў на чым сьвет стаць лаяць старшыню і папа. У часе непамернай злосьці яму запала ў галаву думка зрабіць так, як яшчэ ні адзін з хлапцоў не зрабіў у іх вёсцы.

З гэтай новай думкаю Язэп, выкруціўшы мокрыя анучы, пашыбаваў да хаты.

Настуля, адна з прыгажэйшых дзяўчат у вёсцы, вельмі любіла Язэпа і ня мела больш цярплівасьці чакаць шлюбу... Калі Язэп апавядаў аб сваім блуканьні, аб тым, як цяжка ў нашыя дні ажаніцца, а яшчэ цяжэй даказаць бяз мэтрыкі валасному старшыні, што радзіўся, Настуля траслася ад злосьці і лаяла ўсіх самымі сарамлівымі словамі.

Сёньня Настуля спаткала Язэпа, як і заўсёды, са сьлязьмі на вачох... Язэп-жа быў вясёлы, як ніколі.

— Пэўна, удалося наладзіць справу,—падума-
ла Настуля, глянуўшы на Язэпа, і сама паморшчы-
ла твар непадробнай усьмешкай.

— Гатова! Ты мая жонка!—загукаў Язэп, ві-
таючыся з Настуляй.

— Няўжо? Значыцца, мы ажэнімся?!

— Эгэ! Ды яшчэ як! Аж сьвету моташна стане!

— Як-жа гэта? Няўжо ня так, як усе людзі
жэняцца?

— Куды там! Сама бачыш, што я не такі ча-
лавек, як усе—я чалавек, які не радзіўся... Ну,
значыцца, можна і ажэніцца і аджэніцца ня так,
як усе людзі...

— Дрэннае ты нешта надумаў, Язэпка... пачы-
наю я палохацца... нават сон няцікавы бачыла...

— Што сон? Сон... Набрала ў бабскую галаву
чагосьці нядобрага, ну і сьніш тое, што ня трэба...
А вось ты выдумала-б тое, што я...

Пры гэтых словах Язэп моцна абняў Настулю
і гэтак горача пацалаваў у яе пухленькія губкі, што
сэрца дзяўчыны задрыгала, як птушка ў клетцы.

У хаце нікога ня было, апрача іх дваіх. Насту-
ля шчыранька прыгарнула да Язэпа, пачала
ўсхліпваць і скардзіцца на свой дзявочы лёс.

Змрок, нібы акеніцамі, захіліў вокны, у хаце
зрабілася цёмна. Седзячы на ложку з Настуляю,
Язэп апавядаў пра ўсё тое, што яму прышлося
перажыць апошнімі днямі, калі шукаў папер на

права быць чалавекам, на права ажаніцца з гэй дзяўчынай, якая сэрцу яго міла.

Настуля ўвесь час слухала, але не магла дагадацца, да чаго хіліцца гэта размова. Урэшце, Язэп сказаў коратка і выразна:

— Давай, Настулька, будзем жыць так, бяз запісу ў воласьці, бяз шлюбу ў царкве, бо далей я не пайду кланяцца рознаму чорту. Ды навошта ўсе гэтыя процедуры? Хіба-ж шчыра кахаючы адно другога без усяго гэтага няможна жыць? Вось падумай харашэнька, абмазгуй, а больш сэрцам адчувай, ці можна зрабіць так, як я кажу? Прыслухайся да сэрца свайго—яно не ашукае цябе. Думка гэта запала ў маю галаву сёньня, калі я йшоў з воласьці ды ўкінуўся ў канаву. І скажы: праз што і за што пакутаваць будзем?

Засмучаная Настуля, нібы вады ў рот набраўшы, маўчала. Нешта дрэннае дзеелася на яе дзявочым сэрцы.

— Я на ўсе згодна,—прашаптала яна, бліжэй туплячыся да Язэпа,—але мама... Я нават сама адзін раз ужо сказала, што да папа ня трэба ехаць. Ого! Яна як залемантуе дый кажа: «Не радзіўся той чалавек, які возьме цябе бяз шлюбу». Ну, што далей гаварыць. Бацьку так-сяк можна ўламаць.

— Ды мае бацькі таксама падымуць гармідар, калі скажу аб сваім пляне... Але ведай, што больш я ні да папа, ні да старшыні і кроку не зраблю—

няхай яны згінуць з мэтрыкамі сваімі... Вось па-
думай, памяркуй і зробім так, як я кажу...

— А калі не...

— Калі так ня будзе, як я кажу, то плюну на
ўсё і паеду, куды вочы глядзяць...

Тымчасам увашлі ў хату бацькі Настулі, і пры-
шлося запаліць агонь...

Язэп праз некалькі хвілін разьвітаўся і пашоў
дахаты...

Але гэтым ня кончылася гісторыя гарачага ка-
ханьня сялянскага хлапца і дзяўчыны.

Як толькі Язэп і Настуля выказалі свае думкі
бацьком, пачалася калатніна ў абедзьвюх хатах.

Па ўсёй вёсцы і нават у ваколіцы нібы ў бубен
білі пра тое, як Язэп Дрозд жэніцца.

— Нібы чорт зельлем паганым падкурыў хату
Супрона Дразда і Зьмітрука Карча,—казалі сяляне,
чуючы кожны дзень сварку ў іх хатах.

— Ды ці можна не сварыцца?.. Дзе-ж гэта
відна, каб гэтак жаніцца? Узяў за руку ды павёў
дзяўчыну дахаты!

А Зьмітрук Корч, бацька Настулі, дык ужо быў
згодзен. Толькі маці казалі, што выракуся дачкі,
хоць і роднае дзіця.

Непакой быў ва ўсёй вёсцы. На Язэпа пазіралі,
як на нейкага казачнага героя, які крадзе сабе
жонку, які не пабаяўся старшыню натаўчы і нават
міліцыянэраў. Аб апошнім здарэньні ведала ўся

воласьць, і кожны, апавядаючы пра гэта здарэньне, дабаўляў што-небудзь і ад сябе, асабліва пасьля таго, як зьмясьцілі старшыню з пасады і пасадзілі ў халодную.

Язэп-жа трымаў сябе горда і казаў, што, як ён казаў, гэтак і будзе.

Так яно і было.

Адзін раз у нейкі прысьвятак Язэп угаварыў сваіх бацькоў і зараз-жа пабег да Настулі.

Яшчэ ў сенцах быў чуцён плач Настулі і прыгаварваньне.

— Калі ня хочаце выдаць замуж так, як мы хочам, то вось нарочна вазьму ды зраблю дзіцё!.. Няхай вам сорам будзе, што дачка ваша байструка радзіла.

Маці і рот разявіла.

— Дык вось чаго ты хочаш?.. Добра, добра!.. Выгадавала дачушку на сваю галаву... Чаму я цябе ў начоўках купаючы не ўтапіла?.. Можа ты ўжо... што гэтак табе карціць замуж?..

— Як захацела... слухаць вас ня буду,—сказала Настуля і рынулася да дзьвярэй...

У гэты час дзьверы адчыніліся, і на парозе стаяў Язэп. Настуля, нібы няпрытомная, абхапіла Язэпа за шыю і пачала цалаваць.

Маці, як сядзела на лаўцы, так і аслупянела. А бацька ўзяў люльку і пачаў пазіраць у вакно.

— Ну, што? Ня хочаце выдаваць за Язэпа, як мы хочам, то я сама пайду,—сказала Настуля, пазіраючы на бацькоў.

Бацькі моўчкі пераглянуліся.

— Язэп, пойдзем! Калі твае бацькі ня прымуць у хату, то месца знойдзем—сьвет вялікі.

— Ды мае згадзіліся так жаніцца, як я хачу...

— Ага! Раз так, то... бывайце, татка і мамка, здаровы... Пасагу мне вашага ня трэба; жывы будзем ды здаровы—здабудзем усё... Да мяне прыдзеце—гасьцямі дарагімі будзеце, дармо, што супроць вашай волі замуж выходжу...

Сказаўшы гэта, Настуля скаканула праз парог у сенцы і пацягнула за сабою Язэпа.

— Настулька! Настулька,—загаласіла маці,—пачакай... Дай-жа хоць багаслаўлю на дарогу...

— Гэт, старая мянташка,—злосна забурчаў бацька,—кажу, не разьбівай дзіцяці шчасьця. Не пярэч, калі хочуць жаніцца... Ці нам ня ўсё роўна, як яны ажэняцца? Абы жылі ў згодзе ды дастачы...

Маладыя вярнуліся...

Пасьля сьлёз маткі і яе прычытаньня, калі ўжо абое старыя згадзіліся выдаць дачку без усялякіх запісаў і шлюбаў, Язэп не сыцярапеў і сказаў:

— А ўсё-такі, Настулька, наша ўзяло! Які-ж я дурны быў, што абіваў парогі папу ды воласьці... І скора і гладка. А каханьне, напэўна-ж, ад гэтага ня зьменшыцца...

— Яшчэ мацней будзем кахаць адно другога,— перабіла Язэпа Настуля і абхапіла рукою за шыю...

А праз два тыдні такі балъ задалі бацькі маладых, што вёска, як жыве, ня бачыла.

Нават старшыня, якога выпусьцілі з халоднай, прыехаў на вясельле да Дразда і піў з Язэпам на міравую...

— Цяпер я веру,—казаў старшыня, насыцябаўшыся, як сьлед, самагонкі,—што Язэп Драздоў радзіўся... Дзеля гэтага ўсе свае ранейшыя пастановы і рэзолюцыі касую... і пляму сваю змываю...

— Самагонкаю!—пачуўся выкрык з грамады...

Старшыня абвёў усіх заплыўшымі вачыма і выпіў чарку...

— А вось няхай іншы хто ажэніцца, як мой Язэпка,—сакатала Супроніха,—пэўна-ж, такі чалавек не радзіўся...

— Так, не радзіўся!—сказаў старшыня сельсавету і чокнуў сваёю чаркаю ў чарку быўшага старшыні воласьці...

І зажылі Язэп з Настуляю на дзіва ўсяму сьвету... А сялянства вёскі пазірала на маладую пару, ківала галавой, прыцмокваала языком ды гаварыла:

— Вось табе і ажаніліся... Вось табе без папа і бяз воласьці. Усім-бы так прыгожа жыць, як Язэпу з Настуляю...

Застаўся ў памяці толькі той сход, на якім рабілі пастанову, што Язэп радзіўся... Гэтага не забывалі... І калі на якім-небудзь сходзе крычалі ся-

ляне выбраць Язэпа Дразда, то абавязкова хто-небудзь ды гукне:

— Язэп Дрозд не радзіўся...

— Як не радзіўся, калі ёсьць пастанова сходу, што радзіўся,—адказваў другі...

І ўся грамада рагатала.

СПОВЕДЗЬ САМАГОНШЧЫКА

З чаго пачалося

Мой бацька—гэта ня бацька, а таварыш. Ну, а калі таварыш, то мы з ім часта патаварыску і гутарым.

Вось аднаго разу вечарам аб чым я ні пачну гаманіць—бацька маўчыць. Маўчыць і курыць люльку за люлькаю, напіхаючы яе моцным самасейным цюцюном. У хаце столькі стала дыму, такое зрабілася паветра, што хоць тапор вешай.

Маці кашляла, кашляла, седзячы на печы, а пасья адсунула ўюшку ды легла спаць...

Бацька маўчыць—маўчу і я...

Астап Мякіна, наш сусед, таксама сядзеў на лаўцы супроць печы і драмаў. Урэшце яго да таго змарыў сон, што ён чуць потырч не паляцеў, но сам зямлю чуць не зарыў—тады ўстаў і пашоў.

— Я вось аб чым, сынку, думаў, пры Астапе казаць не хацеў—ці ня выгнаць нам самагонкі?—сказаў мой бацька ціхім і нерашучым голасам.

— Страшна, тата, глядзі, як часта ловяць самагоншчыкаў? А зловяць—мала ня будзе.

— Зловяць! Трэба так рабіць, каб не злавілі... Вазьмі ты некаторых нашых сялян, вось, Ахрэм, Кузьма, Марыля—гоняць-жа ўвесь час, і чорт іх не бярэ... Ну, зловіць міліцыя—не такая ўжо бяда: адкупіцца заўсёды можна. Я ўвесь час думаў, колькі можна на гэтай справе зарабіць? З аднаго пуда жыта ня менш дзесяць бутэлек выходзіць такой самагонкі, якую можна прадаваць па пуду жыта за бутэльку. А друпі адгон можна для сябе, або таней крыху прадаць. Адным словам, з пуда жыта можна зарабіць дванаццаць пудоў. Што гэта табе, на вуліцы валяюцца дванаццаць пудоў жыта?!

Бацька зноў пачаў напіхаць у люльку цюцон, а я прыняўся вылічваць, які прыбытак можна мець, калі заняцца гэтым рамяством...

Куды ні кідаў, як ні меркаваў—карысна з усіх бакоў гнаць самагонку, хоць і вельмі небяспечна...

Так у гэты асеньні вечар мы з бацькам і парашылі гнаць самагонку, каб паправіць хоць трохі заняпалую гаспадарку, бо ад падатку засталася столькі збазыны, што да каляд можна застацца было з парожнімі засекамі.

Засталася толькі здабыць апарат і ўвайсьці ў таемны хаўрус самагоншчыкаў сваёй вёскі і ваколцы...

У хаўрусе абавязкова патрэбна было быць. Кожны самагоншчык павінен ведаць аб другім,

хаця гнаць мелі права зусім скрыта адзін ад другога—такая склалася традыцыя ў самагоншчыкаў.

Але захочаш сабаку выцяць, то палку заўсёды знойдзеш. Так і мы. Праз некалькі дзён адшукалі крыху падрапараваны апарат, купілі трубку, увашлі ў хаўрус, і справа пашла, як па маслу.

Аднага разу ў хвойніку

Няма табе лепей, калі сама прырода ідзе насустрач. Трэба дождж—ідзе дождж, трэба сонца—пячэ сонца.

А для самагоншчыка патрэбен лёгенькі туман, каб ня можна было дыму здалёку пабачыць.

Вось у такі туманны дзень восені мы яшчэ да ўсходу сонца паставілі на воз бочку з брагаю (рошчынаю для самагонкі), апарат са ўсімі прыладамі, набралі харчоў каню і сабе і паехалі ў хвойнік.

Было гэта перад сьвятам Міхайлам, на якога быў у вёсцы нібы-то кірмаш па старой памяці. Можна гэту гулянку і няможна назваць кірмашом, але на самагонку, пэўна-ж, чакаўся вялікі спрос.

Калі мы з бацькам прытарабаніліся па купінах ды карчоў на палянку, акружанаю з усіх бакоў густым хвойнікам-хмызняком, то пабачылі, што там ужо кірмаш у самым разгары.

Больш васемнаццацёх фурманак стаялі выпражанымі. Калёсы стаялі ў адзін рад з паднятымі

ўверх аглоблямі. На калёсах сядзелі мужчыны, кабеты і нават дзеці. Усе яны паціху гаманілі, пяклі на ражных сала і закусвалі.

Каля кожных калёс стаяла бочка, а то і дзьве з рошчынаю, адкуль так і пахла трошкі дражджамі, трошкі неачышчаным сыпірытусам.

То там, то сям ужо дыміліся аганькі, і спэцы-броваршчыкі ўладжвалі свае «машыны», майстравалі халадзільнікі дапасоўвалі трубка і трубачкі... малыя-ж хлапчукі калолі смольныя карчы і насілі ваду з бліжэйшай канавы...

Мы з бацькам, як навічкі і малаадукаваныя ў гэтым вырабніцтве, доўга шукалі месца, дзе пусьціць у ход сваю машыну.

Але вядома, што ў хвойніку месца знайшлося. Больш заслужаныя спэцы-самагоншчыкі памагалі нам знайсці месца і нават дапамаглі прымайстраваць апарат...

Праз гадзіны паўтары работа пашла за маёмаё... Мужчыны толькі хадзілі, пагладжвалі бароды, пыхкалі люлькі ды пыталіся адзін у другога:

— Ну, як у цябе? Капае ўжо?

— Капае, ліха на яе, але нешта слабая.

— А вось у мяне,—дабаўляў другі,—такая моцная, што на язык узяць ня можна...

Прызнацца, папраўдзе, і ў нас пашла такая моцная, што калі я разы два сербануў са збаночка яшчэ цёплай, то зразу пашло па жываце разьбіраць, ногі памлелі, у вачох замітусілася.

— Закусі,—сказаў мне бацька,—а то нашча здурніць так, што і гнаць мне не паможаш...

Я, праўда, як закусіў, то пачуў сябе зусім добра...

Ды шмат хто ўжо закусіў так, як і я, бо пачыналі штораз усё гучней і гучней гаманіць...

Тымчасам сьвятлела. Туман патрохі зьнікаў. Нізкарослыя хвойкі, нібы надзейная варта, акружачая палянку з самагоншчыкамі, вырысоўваліся ясьней і ясьней.

Зялёнае хрышчэньне

Усё ішло, як ня трэба лепей.

Але вось гэтая самая традыцыя, якая часамі губіць людзей і загараджае шлях да поступу ўперад, губіць усякую добрую справу.

Так і тут. У самагоншчыкаў была традыцыя, каб першы выган навічка-самагоншчыка, уступіўшага ў хаўрус гэтага прадпрыемства, абавязкова быў расьпіты там-жа ў лесе, дзе новы член прымаў так званае «зялёнае хрышчэньне»...

Чаму яно звалася зялёным—невядома. Можа таму, што адбывалася амаль заўсёды ў лесе сярод зеляніны, а можа таму, што член уваходзіў у закалдованае кола зялёнага зьмея, адкуль вылезці было трудна, а быць там страшна і небясьпечна...

Гэтак, значыцца, пачалося «хрышчэньне».

Як толькі нацякло два збаны першай самай моцнай самагонкі, наўкола нашага возу сабралася ўся грамада...

Мы з бацькам аб гэтым гуляньні былі даўно папярэджаны, дзеля чаго закускі набралі шмат.

Узялі цэлы кумпяк вэнджаны, сала, агуркоў, сыраў, хлеба тры баханкі...

— Ну, Рыгор,—звярнуўся да майго бацькі самы галоўны заправіла, кум, як яго ўсе абзывалі,— з гэтага дня ты ўваходзіш у наш хаўрус, дзеля чаго я павінен тут-жа над тваім вопнішчам, бочкаю і апаратам сказаць нейкае настаўленьне...

— Карацей! Карацей!—гукаў шмат хто з грамады,—ужо самагонка яго астыла, можна піць...

Але кум не звяртаў увагі, а сур'ёзным тонам, з выглядам бацькі і начальніка ўсяго хаўрусу, казаў далей:

— Ты павінен, Рыгор, памятаць, што папершаму—сакрэт, падругому—сакрэт і патрэцію—сакрэт!.. А зловяць цябе—іншых не выдавай, другога каго зловяць—вызваліцца памагай...

Пасьля гэтай кароткай настаўніцкай прамовы кум першы ўзяў збанок з самагонкаю і пачаў лыкаць...

Бацька мой маўчаў, а я не сьцярпеў і сказаў:

— Рыгора вы ведаеце—ён не такі, каб прадаў чалавека...

Але слоў гэтых ніхто і слухаць не хацеў.

Пачалі піць...

Як бачыш выпілі ўсю нашу самагонку, і каму было мала, той на радасьцях пашоў кожны сваю спрабаваць...

Праз некаторы час усе пашлі пісаць так, што дзіву трэба было давацца...

Пачаліся гутаркі, спрэчкі, самая што ні ёсьць моцная лаянка...

А ўрэшце дайшло і да бойкі.

Схапіліся два мужчыны за тое, што абмяняліся апаратамі і адзін другога падшукаў на гэтым гандлі...

У бойку ўмяшаліся кабеты ды іншыя мужчыны.

Ну, а мой бацька, як «хрышчэньнік», то быў, як кажуць, у «доску»... Ну, і ён рынуўся бараніць. Ажно і яму дасталося дугою па пераносіцы ды так, што і сукравіца пацякла...

Я дык залез пад калёсы ды толькі спуджана пазіраў, чым гэта ўсё кончыцца...

Усе схлупіліся каля бойкі, пашла такая калатніна, што ня можна было спазнаць, хто каго б'е, хтэ каго бараніць...

Шмат чые бочкі былі павыварачаны. Вогнішчы былі заліты брагаю... Такі падняўся гвалт і крык, што, пэўна, за сем вёрст чуваць быў.

Тымчасам туман зьнік. Халоднае васеньняе сонца паднялося высока і як-бы сарамліва пазірала на палянку, дзе ня спыняўся гармідар п'янай грамады...

І невядома, чым-бы эта скончылася, каб ня прыбег з вёскі хлапец і не данёс палахлівую вестку, што ў вёску прыехалі міліцыянэры.

Дарэмны перапалох

Уся самагонка, як бачыш, была зыніштожана. Бочкі пахавалі ў кусты бліжэй ля палянкі, а апараты пазацягвалі ў самы гушчар, хто куды.

Хто ня зусім быў п'яны, той, запрогшы каня, уцёк, а большасць дык пакідалі калёсы—і гайда куды вочы глядзяць. Але ў вёску ніхто і носа ня ткнуў.

Я з бацькам дык вярсты чатыры ад'ехалі ад месца, дзе была вінакурня. Бацька быў да таго п'яны, што я ледзьве яго ўскінуў на воз, а каб ён ня скінуўся, калі я наўшчвал пёр праз кусты ды муражнікі, то я ўвязаў яго на возе пастронкамі да білаў калёс.

Ажно хутка дачуліся, што міліцыянэры па зусім іншай справе прыяжджалі і, зрабіўшы сваю справу, пакінулі вёску.

Толькі змрокам, зусім ацьверазіўшыся, з-за кустоў ды з-за ўзгоркаў пачалі зьяжджацца сяляне.

— Пачатак няўдачны,—казаў мой бацька, супакойна вячэраючы ў хаце,—калі так справа і далей пойдзе, мала мы заробім...

Старая матка распачала такую грызьню, што ў хаце ня можна было сядзець.

А поўначы амаль уся вёска зноў была на балоце. Кожны шукаў свае прылады.

У каго засталася такая-сякая капля самагонкі, то зараз-жа была выпіта ўсімі «пастрадаўшымі»...

Але гэта перапалка ўсё-ж ткі не адбіла ахвоты да далейшай працы.

Хутка мы пачалі «ціснуць» самагонку то ў варыўні, то ў хаце на прыпечку, то ў пограбе. А ў туманныя дні зноў ехалі ў лясок.

Прадаваць самім ня прыходзілася. Былі перакупшчыкі, якія забіралі ўсю зразу—гэта ўжо было такое правіла ў хаўрусе, каб самім не прадаваць бутэлькамі.

Калі, пасля выгану двух-трох затораў, мы з бацькам пачыналі зводзіць падрахункі, колькі зарабілі, то бачылі, што прыбытак надзвычайна вялікі.

Гналі, значыцца, далей.

Нібы чорт ахвоты паддаваў. Ды як ня будзе ахвоты, калі засекі папоўнілі збожжам, я справіў сабе боты і купіў новы кажух. Накупілі шмат гаспадарчых прыладаў. Бацька вымяніў сьвіньню на збожжа.

Нават людзі пачалі дзівіцца, з чаго гэта Рыгор так папраўляць гаспадарку стаў, якая была на краю гібелі.

Але нядоўга прышлося нам трымаць у сакрэце новага заробтку.

Вёска—нічога ня зробіш, каб ня было вядома іншым. Адзін раз вечарам прышла суседка Тэкля і кажа:

— Чула я, што ў вас ёсьць гэтыя самыя кроплі... Сыноч-жа мой прыехаў у госьці...

— Ды што вы, што вы!—спяхвацілася першая маці,—няхай нас бог бароніць... Трэба-ж выдумаць такі паклёп на людзей...

А назаўтра прышоў канцавы Хведар і ня вышаў да тых часоў, пакуль не далі бутэльку—за грошы, вядома. Да Хведара, бачыце, нейкі інструктар прыехаў, тут адказаць было нязручна.

Ды к таму Хведар быў нейкая далёкая радня...

— Ну, справа пагоршала,—сказаў мой бацька, затыкаючы глячок, як толькі Хведар вышаў з хаты,—зараз уся вёска, а то й ваколіца будзе ведаць. А там—і міліцыя...

Яно так і вышла.

Міліцыя пранюхала

Міліцыя ня раз шнырала па нашай вёсцы. Некалькі броварчыкаў было «накрыта»... Хто заплаціў штраф, а хто пасядзеў па тыдні два, а то па месяцу.

Ня ўсякага міліцыянэра, вядома, трэба баяцца. Ёсьць і паміж іх людзі добрыя, якія і абавязкі свае выпаўняюць і людзей ня крыўдзяць. А ёсьць і такія, што хоць кол яму на галаве чашы, як ува-

прэцца—то на сваім паставіць. Ні на якія фіглі-міглі ня пойдзе.

У нядзельку раніцою, за тыдні тры перад калядамі, здарылася няшчасьце і над нашай галавою. Толькі селі сьнедаць—бах у хату міліцыянэр і старшыня сельсавету.

Старшыня—гэта чалавек свой, а вось начальства вышэйшае—гэта такі страх нагнала, што бацька, як узяў блін несьці ў рот, так і трымаў яго каля барады...

— Канчай, Рыгорка, сьнедаць: ёсьць да цябе справа ў начальства,—сказаў старшыня і, нібыта смаркаючыся, пачаў міргаць і ківаць пальцамі на Рыгора.

Я і бацька зразу дагадаліся, што нешта ня-добрае. У мяне так сэрца заёкала, такі агонь кінуўся ў твар, а пасля так пачало трасьці, што быццам трасца хапіла мяне...

Міліцыянэр, тонкі падгалісты хлапец, з курносенькім носам і шырока расчыненымі вачмі, стаў паважна пазіраць у кніжку, якую прынёс з сабою.

— Рыгор Карыта... так вас зваць?—не пазіраючы на Рыгора, запытаў міліцыянэр...

— Так... Рыгор Язэпаў... бо тут ёсьць яшчэ Рыгор і Карыта, але Апанасаў.

— Язэпаў... так і тут значыцца...

Пры гэтым міліцыянэр пачаў шморгаць носам, як-бы ён нюхаў паветра...

— А па якой справе?—нясьмела запытаў Рыгер, вылазячы з-за стала...

— У вас мне прадпісана зрабіць вобыск. У вучастак данесена, што вы гоніце самагонку. У той час, калі наша міжнароднае становішча і эканомічнае будаўніцтва патрабуе...

І цэлая прамова, завучаная на памяць, але бяз усякага зьвязку, паплыла з вуснаў міліцыянэра...

— Паклікаць яшчэ аднаго панятога!—гукнуў міліцыянэр у канцы прамовы і захінуў кніжку.

— Значыцца, крышка,—падумаў я сабе і пабег за суседам Астапам Мякінаю.

Міліцыянэр пачаў нюхаць кожную бутэльку, якая стаяла на лаўцы або на паліцы.

Паняты і старшыня ўвесь час пераглядаліся.

Бацька і я маўчалі. Толькі маці праклінала апошнімі словамі таго, хто навёў міліцыю...

З хаты перашлі ў сенцы, а пасья міліцыянэр пашоў зразу, нібы хто яму сказаў, у клець.

— Тут нешта пахне,—пачаў казаць міліцыянэр, водзячы носам,—а тут што?

— Агуркі...

— Адкрый днушку!

Я хутчэй падскочыў да кадушкі і, адварнуўшы камень, узяў днушку!

Міліцыянэр зірнуў, а пасья засадзіў руку ў расол, выцягнуў агурок і пачаў есці.

— Вось закуска!—сказаў ён, прысмоктваючы языком,—ну, а там што вунь у тэй скрынцы?..

— Стары хамут...

— Хамут?! Ты ня маніш?

— Нашто мне маніць. таварыш...

— Значыцца, самагонкі няма?

— Што вы... выдумалі...

— Шкада. Закуска—першы сорт.

І міліцыянэр зноў выцягнуў агурок.

Мы з бацькам пераглянуліся. Нам стала сьмялей. Старшыня ўсьміхнуўся і кінуў галавою на бацьку...

— Яно—таварыш, калі толькі... то можна было-б на сяло скакануць,—сказаў бацька, пазіраючы на мяне.

— Што на сяло... Дагадаюцца. Каб вось тут... Пры гэтых словах міліцыянэр зірнуў у кубельчык і засьмяяўся...

З мукі выглядала рыла бутэлькі, у якой была самагонка першага адгону...

І даў-жа нам чорт ня прысыпаць усёй бутэлькі.

— Цягні, Рыгорка,—сказаў Астап Мякіна, сунуўшы і свой нос у кубельчык...

Міліцыянэр выцягнуў бутэльку, адаткнуў і паспытаў так, што на пальцы тры меней стала.

Я к гэтаму часу выцягнуў яшчэ агурок і падаў міліцыянэру закусіць.

За некалькі хвілін бутэлька два разы абышла ўсё «начальства», і кожны так шчыра папрабаваў, што Мякіна, выпіўшы астатак, пакруціў галавою і сказаў:

— Ну і моцная, падла!.. Шкада, што мала...

— Гэта-ж мой хлапец купіў к калядам...

— Ладна, ладна,—казаў міліцыянэр, выціраючы рукавом свае кароценькія вусікі...

Вобыск кончыўся тым, што зашлі ў хату пісаць пратакол ды так «напісаліся», што рука не магла вывесці літары...

— Ці я не казаў,—бурузьдзіў пад нос Астап Мякіна, стоячы над галавой міліцыянэра, які сіліўся нешта накрамзоліць, але ручка падала з рук і на паперы садзіліся кляксы,—ці я не казаў, таварыш, што раней трэ' было напісаць, а пасля «скрапляць» перакускаю...

Міліцыянэру прышлося крышку легчы на ложку і супачыць, каб зьявіцца ў раён хоць з якім-небудзь пратаколам...

Я і бацька былі бязьмерна рады, што выкруціліся і нядорага стоіла.

Вечарам пратакол быў напісаны і як сьлед «скрапілі» яшчэ мацнейшымі градусамі.

Эх, каляды, каляды!

Надышлі каляды.

Калядныя дні вёска вызначае тым, што есьць ня ў меру каўбасы, нямала п'е самагонкі і лушчыць гарбузікі.

О! Самагонкі на каляды толькі падай,—там вечарынка, там хрэсьбіны, а там—проста купляюць больш багатыя сяляне.

— Ну, як-жа ў такое сьвята ды бяз чаркі...

Бровары перад сьвятам задымілі ва ўсю.

Адзін апаратам гоніць, у другога цэлыя ночы самавар шуміць, а трэці ў гаршчочку «цісьне»...

Мы з бацькам на самую куцьцю, як толькі ўляглася вёска спаць, уладаваліся гнаць самагонку ў лазьні, дзе лён труць і мыюцца.

Гэта маленькая будынінка за ваколіцай каля выгану, шчыльна збудованая, каб дух ня выходзіў, калі сяляне мыюцца. Нізенькая, напалавіну ў зямлю ўмурованая печка, полачкі з жэрдак для сушэньня лёну і полачкі з дошчак для мыцьця. Уся закураная, бяз вокан, з аднымі маленькімі дзьвярмі.

Тут мы сьмела завялі сваю «машыну», ведаючы, што ў такі сьвяты вечар ніхто й не падумае, ніхто не дагадаецца.

Дало-ж ліха! Маці ніколі ня прыходзіла падзівіцца, як гэта вырабляецца самагонка, а то прышла, пачала распытваць. Прынесла з сабою посны праснак і селядца на перакуску...

Чад і дым ад сырых смалякоў хутка прымусіў яе пакінуць лазьню...

— Прыкрый-жа добра дзьверы, каб сьвятла ня відаць было на вёсцы.. Трошкі колічкам заткні, каб вецер не адчыніў,—сказаў бацька, прабуючы першыя капелькі, якія, нібы сьлёзы, пакапалі з трубы...

Прашло з поўгадзіны. Мы з бацькам папробавалі па чаркі тры «першай», закусілі і пачалі зьмяняць ваду з халадзільніка, напіхваючы ў карытца сьнегу і ледзяшоў...

Але духата, а трохі і выпітая самагонка пачала да таго кружыць нам галовы, што няможна было далей заставацца ў лазьні. Патрэбна было глынуць сьвежага паветра.

Я падышоў да дзьвярэй, піхнуў і за галаву схапіўся. Дзьверы маці закрыла так, што няможна было адчыніць знутры.

Бацьку таксама пачало нудзіць. Ён рынуўся да дзьвярэй, але дарэмна.

Мы ўдваіх папрабавалі ламаць дзьверы—нічога ня выходзіла.

А дыму станавілася ўсё больш і больш. Чад да таго пачаў браць нас, што абодвы пачалі рваць і сланяцца з кутка ў куток, не находзячы месца. Пачалі есьці сьнег, піць халодную ваду, але і гэта не памагала...

Мы спалохаліся і ня ведалі, што рабіць, як вылезьці, каб не задушыцца... Забыліся і пра апарат, пра самагонку.

Я зьвіўся і ўпаў каля дзьвярэй з крыкам: «ратуйце»...

— Ня крычы,—чуць пераводзячы дух, гаварыў бацька,—пачуюць людзі...

Магчыма, што больш-бы я і сьвету ня бачыў, каб бацька не сабраўся з апошнімі сіламі і не пра- ламаў у шчыце дошчак.

Пералезшы праз закоп, ён адчыніў дзьверы і мяне поўжывым выцягнуў на двор...

Толькі на марозе, на сьвежым паветры я крыху прышоў да сябе, успамінаючы, як усё здарылася. Больш заставацца ў лазьні я ня мог. Пашоў да хаты, а бацька адзін ледзьве-ледзьве скончыў усю процэдуру.

На першы дзень каляд і я і бацька ляжалі ўвесь дзень хворымі, ня чуючы на карку галавы...

А на другі дзень у нашай вёсцы была вечарынка.

Дзяўчаты напаялі сала, каўбас, яек, хлопцы прыцягнулі некалькі гарцаў самагонкі, нанялі скрыпача і цымбалістага—і пашла пісаць губэрня.

Да таго перапілься, што некалькі разоў пачыналі бойку.

Я, вядома, прымаў самы гарачы ўдзел.

Самагонка ў мяне была свая, так што гулянка, думаў я, абыйдзеца зусім танна...

Ажно ў самую поўнач—скуль ні вазьміся—міліцыя. Чалавек восем. І нават сам начальнік раёну. А гэта быў такі чалавек, што, папаўшыся да яго, сухім ня выйдзеш.

Хто не пасьпеў уцячы, на тых напісалі протокол. А хто быў такім п'яным, што прыходзілася

двум вёсці, а трэцяму ногі расстаўляць, той быў арыштован і адпраўлен у «халодную»...

А я таксама быў у «дрызіну», але яшчэ мог так-сяк расьпісацца на протоколе; дзеля гэтага адлусьцілі дамоў.

Назаўтра раніцою па ўсёй вёсцы пачаліся во-быскі.

Нас таксама не абмінулі. Ды ня так цяпер шукалі, як першы міліцыянэр. Можна гэта ён, прахвост, і ўзьняў усю гэту катавасію... Цяпер папала і нам. Нашто захавана было добра, а знашлі і нават апарат выцягнулі з-пад кастрыцы на гумне.

Ну, тут ужо была клямка. Ніякія адгаворы не маглі апраўдаць...

Бацьку павялі да суда ў адседку, а я застаўся гаспадарыць...

— Ну, і каляды ў доме!—кляў я штодня, што-гадзіны...

Тымчасам суд надыходзіў.

Чым усё кончылася

Бацька сядзіць заарыштованым. Маці плача.

А я хаджу ды думаю, што пачаць, што рабіць. Звычайна ў такія выпадкі рабілася так. Хаўрус самагоншчыкаў пашыраў сваю вырабчасьць, выкупляў заарыштованага сябра, плаціў за яго штраф—і баста.

Цяпер-жа палавіна хаўруснікаў сядзела разам з бацькам, а тая частка, што была на волі, гнала і

далей самагонку і ў вус ня дула. Калі я да іх зьвярнуўся дапамагчы ў бядзе, то яны ўсьміхаючыся казалі:

— Ня трэба быць такімі дурнямі,—ня толькі сам папаўся, дык і апарат аддаў.

Убачыў я, што гэткі хаўрус—гнюс...

Ды вось надумаліся з адным хлапцом выгнаць самагонкі як найхутчэй, прадаць і выкупіць бацькоў. Сябрука майго таксама бацька сядзеў.

Пачалі зноў гэту паганую справу. Прыстроіліся таксама ў ласьні, дзе мне чуць капут ня быў.

Але-ж не дарма кажуць, што дзе коратка, там і рвецца... Толькі канчалі апошні затор выганяць, як адчыніліся дзьверы і... міліцыянэры...

Я так і абамлеў...

Як я даведаўся пазьней, на нас навяла міліцыю тройка па барацьбе з самагонкаю, тая самая тройка, сябром якой лічыўся і я.

Справа зусім кепская.

Сеў бацька, пасадзілі мяне. Сядзім і горка плачам...

Я месяц, а бацька паўтара прасядзелі да суда.

Сходавая воласьць была перапоўнена.

Кожнаму хацелася паслухаць суд над самагоншчыкамі.

Суд распачаўся.

Седзячы на лаўцы падсудных, я прыдумляў, як лепш маніць, каб апраўдацца, абы хоць трохі зьменшыць кару.

Ажно калі пачалі прыпякаць, то ў мяне й валасы дыбам сталі... Сядзеў і тросься.

Дашлі да бацькі.

Трэба-ж—нячыстая сіла, сьведка сусед Астап Мякіна прышоў на дапрос п'яны. Яго зараз-жа забралі, каб працьвярэзіўся. А бацьку засудзілі на два тыдні адсядзець, ня лічачы таго, што да суда сядзеў, і заплаціць пяцьдзесят пудоў жыта.

— Каб хаця гэтым скончылася,—шаптаў я сам пра сябе,—каб хаця мяне апраўдалі.

Куды там!...

— Карыта малодшы!—гукнуў старшыня суда.

Я, не чакаючы, пакуль скажуць імя, усхапіўся з лаўкі.

— Што вас прымусіла гнаць самагонку? Толькі суд патрабуе ад вас праўды, дзеля таго, што вы будзеце адказны за свае словы і пакараны за няпраўду...

— Маніць ня буду,—вырвалася ў мяне, і звон у вушах не дазваляў добра расслухаць, аб чым у мяне пытаюць...

— Вы супакойцеся і дайце адказ!..

— Мне ніколі і ў розум ня прыходзіла гнаць самагонку,—пачаў я, сапраўды крыху супакойшыся,—тым болей, што быў нават выбраны ў тройку па барацьбе з самагоншчынаю... Але калі заарыштавалі бацьку, я ведаў, што прыдзеца штраф плаціць... А скуль яго ўзяць? Ну, і рашылі выпнаць...

— Тым больш вы вінаваты, што сябар ударнай тройкі і ўчыніў праступнасць...

— Якая там праступнасць... Гандляваць я ня думаў самагонкаю.

Пасьля яшчэ некалькі пытанняў у мяне запыталі:

— Прызнаеце сябе вінаватым?..

— Не!—адсек я і сеў на лаўку...

А калі пасля мяне яшчэ аднаго старога судзілі, дык той на дапросе даказаў цюцелька ў цюцельку, што гнаць самагонку вельмі выгадна, інакш на беднай гаспадарцы згінуць можна...

Але памілуй нікому ня было.

Мяне пасадзілі на тры месяцы і таксама пяцьдзсят пудоў штрафу. Сядзець то я сам адседзеў, а каб заплаціць штраф, то бацька апошняю карову прадаў, бо ўсё жыта на свой штраф аддаў...

— Як прышло лёгка, так і пашло лёгка,—сказаў мне бацька, калі спаткаліся пасля адседкі...

— А ўсё праз цябе,—кажу я на бацьку,—падбухторыў на гэту паганую справу... Вось і маем цяпер вечнае ўпічышча, што сядзеў у вастрозе і сам і сын...

— Гэта праз цябе, сукін сын,—трасучы кулаком, кінуўся на мяне бацька,—каб вы, лайдакі, не напіліся на каляды ды разбою ня ўчынілі, усё-б ціха было... Не, трэба абавязкова налізацца да бяспамяці.

Ды так мяне аплявушыў, што аж хата ходырам захадзіла.

Я, доўга ня думаючы, ды назад... Маці ўмяшалася, каб бараніць, а бацька і ёй у живот нагою штархануў так, што і ногі задрала.

Але якраз старшыня сельсавету прышоў загадваць, каб фурманку далі і пачаў нас сарамаціць... Мне сапраўды стала сорамна, што ўзьняў руку на старога бацьку...

З гэтага часу ў мяне з бацькам усякая дружба парвалася.

Вось і цяпер. Цэлы зімовы вечар сядзім і маўчым. І ня дзеля таго, што абдумваем нейкі новы плян лёгкага заробтку, а проста язык не варушыцца сказаць адзін другому слова. Толькі ўсёй і гаворкі, што пайдзі туды, зрабі тое—і больш ні слова.

За вакном выла мяцеліца. Лёгкая сьняжынка, нібы белыя мухі, садзіліся на потнае вакно знадворку. У хаце было душна. На комінку дагараў кавалак карча, і нейкая таемная цемната паволі ўносіла ў сваё царства хату.

Мой апавядальнік, скончыўшы сваю споведзь аб няўдачы, скруціў цыгарку, прыкурыў з дагараўшага смаляка і палез на палаткі спаць...

Мяне таксама пачала ахопліваць салодкая дрымота...

ДЗІЎНАЯ ЗАЯВА

I

Здарылася гэта ў Пятроўку. Была нядзеля. Сонца пачало пячы з самага раньня. Уся вёска пацягнулася ў цэркаў.

Стары Апанас Гарбуз хаця і лічыў сябе набожным, але ў цэркаў хадзіў рэдка. Ён больш маліўся дома дзеля таго, што недалюбліваў папоў. «Гавораць у цэркаўцы адно, а робяць зусім другое», адказваў ён, калі яго пыталі, чаму ня любіць папоў.

Сягоння, як заўсёды ў сьвятую нядзельку, пад'еўшы добра бліноў, з верашчакаю й вычысьціўшы міску беленай заціркі, Гарбуз вышаў у садок, сеў на лаўцы пад кустом агрэсту і стаў пазіраць на агарод. Ён вельмі дзівіўся, што ня глядзячы на сухую вясну, варыва на градох «шалела».

— Вось толькі агуркі трохі заняпалі, мусіць апошняя сыпека пашкодзіла,—прагаварыў ён сам сабе і пагладзіў рукою па жываце, які ўжо зверху стаў награвецца ад сонца.

У гэты час сусед Мікола Шклянка, ідучы з поля, убачыў, што ў яго агародзе рыецца Гарбузова сьвіньня.

Шклянка быў чалавек сярдзіты. Гэта можна было ўгадаць па тым, што ён заўсёды кусаў свае «каціныя» вусы і жаваў канец барады. Ён мог ні за што ні пра што наваліцца на чалавека, абляяць яго апошнімі словамі, пасья прасіць прабачэння і ў канцы зноў пачынаць ляяць.

Убачыўшы чужую сьвіньню, Шклянка ўхапіў здаравенны кол каля загарадкі і стаў ганяцца за ёю. Сьвіньня кінулася на Лыску, якога жонка Шклянкі ўспела выпусьціць з хаты, пачуўшы голас гаспадара.

— Лыска, кусі! Каб яе ваўкі задушылі!—крычаў нечалавечым голасам Шклянка.

Сьвіньня, ня бачачы ратунку, рынулася ў плот, каб выскачыць у свой агарод, але плот быў моцны, і яна, прасадзіўшы галаву, ніяк не магла выцягнуць другой палавіны сваёй асобы.

Шклянка гэтым часам падбег да яе і так аперызаў калом па сьпіне, што яна з болю заглушыла піскам усю вёску.

У гэту хвіліну Гарбуз якраз ганяў з лысіны мух. Ён хацеў нешта на іх казаць, але, пачуўшы такі піск, так і застаўся з расчыненым ротам...

— Божухна!—закрычаў, апамятаўшыся, Гарбуз,—ці не маю Перапалосую хто пачаставаў!

З апошнімі словамі ён пабег на месца крыку.

Сьвіньня так і засталася ляжаць у плоце, а Шклянка стаяў з калом у руках і з пераляку ня ведаў, што рабіць.

Пабачыўшы Гарбуза, ён хацеў кінучь кол у крапіву, але Гарбуз закрычаў:

— Стой! Стой, каб цябе пярун забіў! Што гэта ты зрабіў? Апошнюю сьвінку...

— А навошта пускаеш у чужыя грады? Для тваёй сьвіныні сеяў, ці што? Лысая падла!—адказаў Шклянка і пашоў на свой двор.

— Дык ты думаеш, гэтым усё і скончыцца?—крычаў у след яму Гарбуз,—я гэтага не дарую! Яшчэ ёсьць воласьць, суд!..

Пачуўшы гэты крык, Гарбузіха кінула паліць у печы і выскачыла з чапялою ў руках, забыўшыся, што на гаршкох дапякаўся апошні блін.

Яна, даведаўшыся ў чым справа і пабачыўшы, што Шклянка з жонкаю раяцца на сваім двары, выбегла на вуліцу і пачала крычаць і клясьці іх на чым божны сьвет стаіць:

— Недавярак! Арыштант! Злодзей! Гэта табе не каноплі Васілёвы цягаць з падсьвіронку!.. Каб ты да сьвятога Пятра не дажыў! Каб ты гэтак поўзаў жыватом, як мая сьвінка поўзае!..

— Годзе! годзе ўжо!—сутрымліваў яе Гарбуз,—пашануй сьвятой нядзелькі.

На гэты крык выскачыла на вуліцу Домна, кума Гарбузіхі. Яна не разьбірала, хто і ў чым вінаваты, а зразу навалілася на жонку Шклянкі і пачала яе лаяць.

— Добра, добра ведаю, што ты за штучка!—крычала Домна.

— А ты ня сунь носа, куды ня трэба! Ты нічога ня бачыла!—агрызнулася жонка Шклянкі.

— Што?!—мацней закрычала Домна,—ты яшчэ агрызацца ўздумала? Ня бач ты сьвету, калі я ня бачыла, як твой «ваўкалака» (Шклянку за яго сярдзіты від у вёсцы звалі «ваўкалакам») ... як твой «ваўкалака»...—прагаварыла яна яшчэ раз, але далей ня ведала, што казаць, бо ня ведала, за што сварацца. Сваю гутарку Домна кончыла тым, што павярнулася задам... і пабегла да Гарбузоў, каб распытаць, што такое здарылася.

Хутка Гарбузы пакаціліся на свой двор; толькі людзі, якія зьбегліся на гэты лямант, гутарылі паміж сабою, хто больш вінен. Як трэ' было й чакаць, большасьць вінаваціла Шклянку.

Кончыўся ўвесь гэты кірмаш тым, што стары Сьцяпан, выкурыўшы тры люлькі чужога тытуну, сказаў:

— Што нам да іх? Няхай самі разьбяруць, хто больш вінен, і пагодзяцца, а нам час разыйсьціся... Толькі дай, Сымон, яшчэ на люльку тытуну.

— Закурывайце, мужчыны!—адазваўся Сымон, выняўшы з запазухі вялікі капшук з тытуном.

Усе закурылі й разышліся.

II

Прашло некалькі дзён. У воласьці адбываліся суды. Сходавая была перапоўнена сялянамі. Адны з іх былі закліканы павесткамі, а другія прышлі

проста так, каб пачуць навіны. Хаця яны паміж сабою гутарылі й «ціхенька», але часам падымаўся такі гвалт, што прымушаў высоўваць галаву аднаго з судзьдзяў з пакою, дзе разьбіраліся справы, і крычаць на ўсё горла:

— Мужчыны, ня крычэце! Бо старшыня вон павыганяе!.. І што за народ!..—І галава гэта зноў зьнікала.

Ад дыму ў сходавай нікога ня было відаць, калі ўкаціўся ў яе Гарбуз, трымаючы ў руках нейкую паперу.

— А, браточки мае! Вось накурылі, і бацькі роднага не распзнаў-бы,—забурчаў пад нос Гарбуз і стаў праціскацца да тых дзьвярэй, якія вялі да пана старшыні.

Дзьверы гэтыя ён ведаў добра, бо ня раз прыходзілася іх адчыняць. Толькі ён даціснуўся да іх, пацягнуў за клямку, як зараз нехта закрычаў:

— Куды не ў чаргу прэшся! Паклічуць, як будзе пара!..

Але Гарбуз на гэта не зьвярнуў увагі: ён ведаў, што яго не паклічуць, бо заявы аб яго справе там ня было,—ён трымаў яе ў руках.

Пастаяўшы трошкі ля дзьвярэй, Гарбуз першым увашоў у канцылярыю, як толькі адтуль вышла якаясь баба—уся чырвоная, як рак печаны. Нічога ня кажучы, ён падышоў да стала і палажыў сваю паперу пад самы нос старшыні.

— А ты чаго не ў чаргу?—пачаў быў старшыня, але, спазнаўшы Гарбуза, таго самага Гарбуза, з якім пару дзён назад выпіваў у Залмана, ён дабавіў:

— Хіба такая пільная справа?

— Вельмі пільная, паночку! Калі ласка, каб зараз і разабраць... Буду вельмі дзякаваць, і як кончыцца суд...

Але старшыня ня даў яму дагаварыць, а сказаў, каб вышаў у сходавую і пачакаў, пакуль будуць разглядаць гэту паперу. Гарбуз вышаў.

Дзеля таго што старшыня быў няграмаатны, то ён адразу гэту паперу падсунуў да пісара і запытаў:

— Аб чым там?

Пісар глянуў на паперу, расхінуў яе і зьдзіўлена стаў ківаць плячамі. На паперы нічога ня было напісана, але нешта было намалёвана.

— Нічога я тут не разьбяру!—сказаў пісар,— разьбірайце яе самі. Гэты чалавек, мусіць, звар'яцеў; падаў не заяву, а чорт ведае што! І чаго толькі не пачуеш і не пабачыш ад гэтых паганых мужыкоў! Ох, ох,—і стаў пісаць далей, перадаўшы яе старшыні. Старшыня доўга круціў яе ў руках, нават пад сьвятло паглядзеў, але каб зразумець што, дык нічога. Усе судзьдзі папарадку разгледзелі, і ніхто нічога ня мог паняць.

— Я восьмы год судзьдзёю, але яшчэ такой заявы ня бачыў,—загаварыў адзін судзьдзя, які да таго быў п'яны, што сеў у куточку паміж дзвюх

сьцен, каб толькі, пахіснуўшыся, не паляцець на падлогу.

Вы ня дзівіцеся, што судзьдзя быў п'яны. Тут усе судзьдзі былі п'янымі, а таксама й старшыня і пісар. Бо суды цягнуліся ўжо трэці дзень, а пасьяля кожнай разабранай справы, як-бы яна ні канчалася, на чым-бы баку ні была праўда, ім усім прыходзілася ўставаць з крэслаў, ісьці ў пакой, які адзначаўся для судоў, калі прыяжджаў земскі начальнік, і там выпіваць некалькі бутэлек гарэлкі. Але, ня гледзячы на тое, што былі ўсе п'яныя, яны рабілі сваё і судзілі так, як на гэта паказвае «стацьця», якая ўжо даўно стаяла ў вышэйказаным пакоі. Яны думалі, што з такою самаю «стацьцёю» прышоў і Гарбуз, дзеля чаго «дзела» яго «без пасьледзтва» астаўляць ня можна было.

— Пазваць яго сюды!—закрычаў старшыня.— За каго ён нас лічыць, каб падаваць заместа заявы чорт ведае што!..

Зараз зьявіўся Гарбуз.

— Ты гэта што? Сьмяяцца ўадумаў над начальствам?—закрычаў зноў старшыня і націснуў слова «начальствам».

— Барані божа, паночку!—нясьмела загаварыў Гарбуз.

— Ды што гэта?—запытаў пісар, паказваючы на яго паперу.

— Гэта.. гэта заява, каб вы разабралі маю справу з суседам Шклянкам.

— Ці-ж тут што-небудзь напісана?—загаварыў пісар мацней, коса паглядаючы на Гарбуза.

— А ці-ж вы, паночки, няграматыныя, што пытаеце мяне?

— Дурань! З канцэлярыі паганю!—закрычаў старшыня і высмаркаўся ў кулак,—хто табе напісаў?

— Там не напісана, пане старшыня, а намалёвана,—паправіў пісар, які быў цыверазейшы за ўсіх.

— Гэта мне Юрка Арцёмаў напісаў, бо сам я, як ведама, няграматыны...

—А ён граматыны... Юрка той?—запытаў адзін судзьдзя...

— Таксама не, але за залатоўку ўзяўся напісаць... Ён казаў, што ў судзе разьбяруць, хоць трохі галовы й паломяць.

— Каб ён сабе ногі паламаў,—прамарматаў п'яны судзьдзя, седзячы ў кутку.

— Бачыце, мае паночки,—казаў далей Гарбуз,—усё сяло абышоў, нікога граматынага не знашоў. Андрэй Базылёў умее пісаць, але ён нейкі пляменьнік Шклянкі, дык ні за якія грошы ня ўзяўся напісаць зявы на свайго дзядзьку... Думаў ня судзіцца, але, дзякуй яму, Юрка зрабіў ласку, напісаў...

— Вось каб яго палажыў на лаўку ды дубцамі сьпісаў, каб дзьве нядзелі сядзець ня мог. Ведаўбы, як пісаць!—сярдзіта прабасіў судзьдзя, які ўжо даўно меціў у старшыні і заўсёды стараўся актаваю ніжэй гаварыць за другіх судзьдзяў.

— Дык ты растлумач, што ўсё гэты малюнак азначае... Людзі... сьвіньня і ўсё такое...—запытаў зноў старшыня,—што гэта такое?

— Гэта й ёсьць тая самая заява, што Юрка пісаў...

— Цьфу! Сьвінячая морда!—гукнуў старшыня і плюнуў якраз на пісараў камаш, але той як-бы ненарокам выцер яго аб крысу сьвіты судзьдзі, які сядзеў радам з ім.—Растлумач нам, у чым справа? Чуеш?! А то...

— Гэта ўсё аб сьвіньні, што сусед Шклянка забіў,—пачаў гаварыць Гарбуз, а пра сябе думаў, што й тут усе няграмацныя...

— Ну, дык як далей? Кажы, кажы!..

— Вось я й кажу,—тлумачыў ім Гарбуз,—тут аб усім напісана. Вось гэты чалавек, што з калом у руках, гэта мой сусед Мікола, а шклянка намалёвана—гэта яго прозьвішча. А гэта плот... і вось тая самая дзірка, кудэю сьвіньня лезла. Вось гэта самая сьвіньня, што тут намалёвана, і ёсьць мая Перапалосая, якую сусед і забіў у гэтай дзірцы, што вы бачыце, і вось гэтым калом, што ў руках трымае... А ўнізе, бачыце, намалёваны чалавек,—гэта я сам—Апанас, а каля мяне гарбуз намалёваны—гэта маё прозьвішча Гарбуз...

«Значыцца, і тут няпісьменныя», падумаў услух Гарбуз і цяжка ўздыхнуў.

Усе ўвесь час сядзелі з расчыненымі губамі, а як Гарбуз кончыў тлумачыць, разам казалі:

— Разумеем. Вось яно што!!

— Як-жа будзе? Апошнюю сьвінку...

— Добра! добра!—пачаў старшыня,—мы пасьля разьбярэм гэту справу і адповедзь дамо... Павестку пашлем...

— Але дзіўная твая заява!—у адзін голас загаларылі:—відаць, што няграматыны пісаў,—дабавіў пісар і сунуў гэту паперу пад сукно...

«Альбо няграматыныя чыталі», падумаў Гарбуз і, пакланіўшыся да пояса, вышаў з канцэлярыі.

Ідучы дамоў, ён увесь час думаў: «Хто граматынейшы: Юрка, што гэту заяву пісаў, ці судзьдзі, што не маглі яе прачытаць».

Ужо пачынала зьмяркацца, калі Гарбуз узышоў на двор. Першая яго спаткала жонка, якой ён і стаў расказваць, як было ў судзе.

Б А Ц Ю Ш К А

Быў сьвяточны дзень.

Царкоўны звон, нібы дапяваючы сваю апошняю песню, глушыў сягоньня ўсю вёску мацней, як раней.

З белымі хусткамі на галовах, хрысьцячыся за кожным ударам звону, ішлі дзьве-тры старэнькія кабеты ў царкву...

Але не прашло поўгадзіны, як каля царкоўнай агароды пачалі зьбірацца людзі.

Між усіх сялян вызначалася высокая й стройная фігура Антона Мятлы, які, ня гледзячы на летнюю сьпякоту, быў апрануты ў тоўстую суконную сьвітку і падпяразаны поясам.

Яго рыжая барада, апушчаныя ўніз вусы, паморшчаны загарэлы твар гаварылі аб сур'ёзнасьці і задуменнасьці.

Ігнат Шпілька, які заўсёды любіў усунуць свой язык дзе трэба й дзе ня трэба, ня мог змаўчаць і тут, калі гутарка зашла аб Антоне, чаму ён адмовіўся быць царкоўным старастам...

— Ну, што-ж,—залепятаў Ігнат,—як возьмем у арэнду царкву, мо' Антон зноў згодзіцца быць

царкоўным старастам, мо' зноў станеш прадаваць сьвечкі?..

— Мо' хіба ты са сваім доўгім языком,—агрызнуўся Антон і пачаў смактаць люльку...

— Ха-ха-ха! Бач ты яго,—зарагатаўшы пачаў Ігнат,—раней першым уваходзіў у царкву і апошнім выходзіў, а цяпер і калом туды яго не загоніш... Тут нешта нядобрае...

— Ты, Ігнат, брэшаш, як той Лыска Марцінаў,—пачаў цененькім галаском гаманіць Сьцяпан,—а аб справе ні слова. Нам вось цікава было-б ведаць, як Антон глядзіць на гэта: браць нам у арэнду царкву ці не. Усё-ж такі ён доўга служыў там і ведае, ці выгадна гэта нам, ці не?..

Усе нейкі час маўчалі.

Антон, паправіўшы шапку і выняўшы з зубоў люльку, загаманіў:

— Аб гэтым вы падумайце самі...

— Але-ж ты такі бліжэй быў,—перабіў яго Сьцяпан,—табе больш вядомы прыбыткі й страты, ды ўсё такое... дык і скажы.

— Я скажу,—пачаў Антон,—што з царквы столькі прыбыткаў, колькі й з казла: ні воўны, ні малака... Калі хто з вас верыць у бога, дык бяры царкву у арэнду, хадзі, маліся, купляй сьвечкі, кармі папа, бі лоб...

— Ну, а ты?..—запыталі яго некалькі галасоў разам.

— Я ня веру, што ёсьць бог...

— А-а-а!..—разьзявіўшы рот, загаманілі ўсе сяляне і здзіўлена пазіралі на Антона...

У гэты самы час з царквы вышаў сярэдняга росту чалавек у акулерах. На шапцы яго, як падышоў бліжэй, былі прыметны дзьве дзюрэчкі, дзе калісь сядзелі кукарды...

Гэта быў вясковы настаўнік.

— Добры дзень!—сказаў ён, падыходзячы да грамады...

Шмат хто з сялян зьнялі шапкі і пакланіліся...

— Што, на сход прышлі?—загаварыў ён,—чаму-ж у царкву не заходзіце...

— А што, там ужо сход пачаўся,—перабіў яго Ігнат.

— Ня сход, а абедня...

Пры гэтым настаўнік абвёў усіх поглядам і супыніўся на Антоне...

— Што-ж ты, Антон, ня прыходзіш да мяне пагаманіць, як раней, ці ўжо забыўся пра мяне?

— Ня маю аб чым гаманіць з вамі, пане настаўнік, не здавальняе мяне ваша гутарка... У вадну руку вы з бацюшкам, ну, а той вядома...

— Эх ты, Антон! Як ня сорам,—пачырванеўшы, загаманіў настаўнік,—час цябе пакалечыў, зусім інакшым быў даўней. Хіба ня памятаеш, як «Жыцьцё сьвятых» я табе чытаў? Ну, а цяпер ты, пэўна, чытаеш нешта іншае... Вось не чакаў.

Тымчасам ніхто ня бачыў, як і адкуль у грамадзе зьяўвіўся стары валасны пісар, ад якога здалёку запахла самагонкаю...

— Ну, што, гаспадзін настаўнік, аб высокай матэрыі з мужыкамі гутарыце?.. Даказваеце існаваньне бога, вялікай праўды?.. Са сьвятам вас вітаю...

Пры гэтым пісар падаў настаўніку руку і моцна пацалаваўся.

— Аднага поля ягады,—буркнуў пад нос Антон і адышоў убок. Усе пазіралі на гэты малюнак і моўчкі ўсьміхаліся.

— Я таксама на сход,—гаварыў пісар, павярнуўшыся да сялян,—трэба ратаваць царкву, трэба... Хаця, што мне да царквы? Я там ніколі ня бываю, вось толькі айцец Пётра—з ім мы часта, значыцца, у профэрансік таго...

Сяляне пераглянуліся.

У гэты час у царкве зноў зазванілі.

Пісар зьняў капялюш, хацеў перахрысьціцца, але пасяля махнуў рукою і зноў надзеў.

— Ня трэба, ня трэба хрысьціцца... Мяне і так айцец Пётра баіцца, бо я заўсёды на чырвенную даму выйграю... на матушку, значыць...

Сонца зашло за хмару. Але нейкая духата прымусіла шмат каго распрануцца... Сяляне паселі каля плоту, іншыя прымайстраваліся на бярэвеньне, якое ляжала непадалёку... Толькі пісар і настаўнік

аб нечым увесь час гаманілі... Зрэдку даляталі асобныя словы пісара...

— Паслухаюць!.. Згодзяцца!

Хутка пачалі выходзіць з царквы.

— Мала, мала грэшных,—загаманілі мужчыны.

Антон не змаўчаў.

— На вайне дурняў пабілі, а разумным царква непатрэбна.

— А ты што?—падхапіў Ігнат,—таксама дурны быў, што нават служыў у царкве?

— Выбралі, дык і служыў, а падругому—быў дурань, цяпер паразумнеў...

— Бацюшка, бацюшка... Ціха!

Бацюшка ведаў, што каля царквы сёньня сход, а дзеля гэтага, не падлічваўшы ўсіх прыбыткаў, вышаў усьлед за народам.

Пісар і настаўнік пашлі насустрэчу.

Сяляне паўставалі.

— Ну, што-ж вы надумалі?—запытаў іх бацюшка пасьяля прывітаньня.

— Нічога не надумалі,—пачаў Ігнат Шпілька,—сабраліся, каб падумаць... Шмат хто, бацюшка, адмаўляецца плаціць арэнду за царкву...

— Ну, а ты як?

— Я? Ды я што,—як усе, так і я.

— А ты, Сыцяпан, так сама адмовіўся?

— Я, бацюшка, ні тое, ні сёе; як усе, гэтак і я.

— Ну, а ўсе як?—гаварыў бацюшка, акідаючы грамаду поглядам.

К гэтаму часу сабралася шмат хлапцоў і дзяўчат.
— Ня трэба нам царквы,—гукнуў нехта ззаду,—
школа патрэбна.

Усе азірнуліся назад і пачалі шаптацца.

Пісар, стоячы побач з бацюшкам, закрычаў:

— Ціха! Хто гэта там? Не зьвяртайце, бацюшка, увагі. Гэта нехта з хлапцоў.

— Я, бацюшка, два разы сход склікаў па гэтай справе,—пачаў старшыня савету,—абодва разы большасьць была за тое, каб ня браць царквы ў арэнду... Ну, а цяпер няхай тут мужчыны з вамі вырашаць—браць ці не.

— Я, дарагія прыхаджане, яшчэ раз пытаю,—пачаў густым басам бацюшка сваю прамсву,—трэба вам дзяцей хрысьціць?

Усе маўчалі. Пісар, пазіраючы на грамаду, адказаў:

— Трэба!

— Вянчацца ў царкве трэба?—пытаў бацюшка.

Пісар зноў адказаў:

— Пакойнікаў адпяваць трэба?

— Трэба!—злосна закрычаў пісар і зьвярнуўся да грамады:—Вы што, мужчыны, глухія? Ці-ж вам гэта ўсё ня трэба, аб чым пытае айцец Пётра? Асталопы вы, каб вас чорт узяў!

— Ня трэба лаяцца,—усьцішаў яго настаўнік,—усё вырашым паціху...

— А калі вам усё гэта трэба,—гучней загама-
ніў бацюшка,—то патрэбен і я вам. Ну, а калі я
прымушан буду вам служыць, то, вядома, ня да-
рам...

— То-ж пісар за ўсіх гаварыў,—абазваўся Ан-
тон,—мо' вы яму і патрэбны, а ояляне маўчаць:
яны сваё слова скажуць.

— Ну, а як ты, Антон, наконта гэтай самай
арэнды?—пыталі сяляне.

— Я,—пачаў ён,—ня дам і фунта, а вы як хо-
чаце.

— Во маладзец Антон,—загукалі хлапцы і
дзяўчаты маладыя...

— Ціха вы там, жэўжыкі! Супакойцеся!—гук-
нуў на іх пісар.

— Дык як-жа, мужчыны,—пачаў казаць Хве-
дар Дрозд,—усё гэта, што казаў бацюшка, трэба,—
ня будзем-жа мы жыць нехрысьцямі альбо памі-
раць без малітвы; толькі вось, каб невялікая арэн-
да... У бацюшкі зямля ёсьць...

Бацюшка не змаўчаў.

— Зямля ёсьць, але яе воласьць хоча ада-
браць... Апрача таго, сам-жа я не магу працаваць
на ёй, спаўняючы ўсе абавязкі па царкве. Вось
вырашайце самі.

Грамада пачала шаптацца. Бабы голасна пачалі
гаманіць, каб плаціць бацюшку, абы ён толькі ня
кідаў царкву.

Настаўнік і пісар, пагаманіўшы з бацюшкам, пачалі ўгаварваць, каб яны згадзіліся засяваць зямлю бацюшкаву, ну і невялічкую плацілі арэнду. Але Антон паставіў на сваім. Ён, ня крывячы душою, пачаў апавядаць сялянам, за што ён кінуў царкву і перастаў верыць у бога. Расказаў, як бацюшка дзяліў грошы не пабожаму, як ён усе вечары ў карты гуляе і п'янствуе з пісарам ды настаўнікам, ды як нават часта за аўтарам дзьвюма бутэлькамі палощча чашу пасьяля сьвятога прычасьця.

Тут сяляне і загаманілі... А бацюшка пачаў спрачацца з Антонам, абзываючы яго бязбожнікам і гультаём.

— Маўчэце лепш, бацюшка,—казаў яму паважна Антон,—а то я калі ўсё раскажу, дык ня гэтак зьдзівіцца той, хто лічыў і мо' цяпер лічыць вас за сьвятога.

— Эх, Антон, Антон!—пакачаў галавою бацюшка і адышоў далей.

Грамада што раз усё расла і шырылася. Соўца зноў выпаўзла з-за хмары і пачало заганяць усіх у цянёк пад старыя ліпы. Бацюшка сеў на камені пад ліпаю і пачаў курыць папяросу.

— Сорам і грэх,—казаў ён,—ці я дрэнна маюся? Ці адмовіўся прыехаць да вас, калі ў вас былі хрысьціны ці хаўтуры? Альбо шмат я з вас браў за ўсё?

— Аб гэтым што й сказаць,—загаманіў Ігнат,—усё рабілася ў меру. Але цяпер, бачыце, сьвет перавярнуўся, калі, як кажуць, і бяз гэтага ўсяго можна пражыць... Асабліва маладыя—яны ні ў вошта ня вераць...

А маладыя хлапцы ва ўсю расьпіналіся, каб ня браць царкву. Бацюшка пазіраў на іх скоса, а яны хоць-бы што.

Доўга не змаўкала гамонка. Ішлі спрэчкі: браць ці не? Нарэшце, мужчыны пачалі гаварыць, што трэба яшчэ пачакаць...

— Чаго чакаць?! Чаго чакаць?!—гукалі пісар і настаўнік,—зараз можам напісаць пастанову, усе падпішаце і баста.

— Вы што гэта?—загаманіў за іх Антон,—барыша хочаце мець, што гэтак за бацюшку цягнеце?...

Пісар і настаўнік пераглянуліся паміж сабою і змоўклі.

Бацюшка ўстаў і сказаў:

— Ну, мужчыны, калі вы ні да чога не дагамоніцеся, то я вам скажу: больш я абедню ня служу і да вас не паеду ні хаваць, ні хрысьціць, ні вячаць... А вось калі вы возьмеце ў арэнду царкву, то тады што іншае будзе...

— Ды як-жа, бацюшка, ці-ж можна вам з-за таго, што мы не парашылі, як і што, ды царкву зачыняць?.. Не маліцца богу?.. У царкву-ж прыходзяць. Ці-ж можна вам...

— Калі можна вам, то можна й мне,—злосна сказаў бацюшка і пашоў дахаты.

Пісар і настаўнік пашлі ўслед за ім.

Сяляне ня ведалі, што рабіць, ня ведалі, як быць...

— Вось бачыце,—казаў Антон,—бачыце за вошта і дзеля чаго ён моліцца. Зусім не дзеля таго, каб душа ў рай папала, а каб плацілі, каб жылот яго рос роўна з носам. І напэўна ня пойдзе ў царкву, пакуль не дасьцё яму арэнду... Ну, а тады ён будзе за вас маліцца... Як-жа—вам лягчэй будзе... Ды плюньце вы, мужчыны,—час ісьці абедаць.

Усе пачалі расходзіцца.

Бацюшка пазіраў праз вакно і думаў, што яму рабіць.

Матушка Агрыпіна паставіла на стол страву і пачала яго клікаць.

— Ну, што-ж яны?

— Хто?

— Мужыкі.

— Ня хочучь думаць аб душы... Пачалі больш аб целе клапаціцца... паразумнелі,—казаў бацюшка, садзячыся за стол;—школа, што пісар і настаўнік не зашлі...

— Ты і бяз іх... Там віно чырвонае.

Бацюшка выпіў залпам шклянку віна і пачаў закусваць.

— Успамінаю я гады свае бурсацкія,—казаў ён Агрыпіне,—калі і сам гаварыў-бы тое, што яны цяпер гавораць... Ня думаў я таму людзей вучыць, чаму і сам ня веру. Але жыцьцё... Жыцьцё на хвалях сваіх можа занесці чалавека ў тую краіну, якая яму і ня сьнілася... Вось і я: апынуўся цяпер і сам ня ведаю дзе—ні з богам, у якога я сам сябе прымушаў верыць, ні з людзьмі, якім я доўгі час казаў няпраўду і ашукваў. Ня ведаюць яны, сяляне, што ім рабіць, а я і два разы ня ведаю, што мне рабіць?

— Вось еж, а не гамані... Пасьля аб гэтым... А мне што? Ня цяжка апынуцца ў тым палажэньні, у якім я жыла, пакуль ты ня ўзяў мяне...

— Але, я падумаю пасля... Я падумаю... Вось сына няма... Ня хоча да бацькоў ехаць: гаварыць няма аб чым, піша ў пісьме, пра бога, кажа, гаварыць не магу, бо ня веру ў яго, ну аб чым іншым, кажа, ты са мной не захочаш гаманіць... А таксама бурсу прашоў... А цяпер?!

— Комуністы,—прашаптала матушка і пачала падліваць яму ў талерку...

— Так... так... комуністы... А мне такі трэба падумаць, як і што быць... З голаду памерці прыдзецца... Ох, як сёнешняе не падобна да таго, што было ўчора... Не па-до-обна!... Трэба падумаць...

А сонца праз вакно сваімі праменьнямі, нібы лапамі, шчакатала гэтага чалавека, які сядзеў у

вялікай і глыбокай задумёнасьці,—яно хацела разьвесяліць яго і заманіць туды, дзе прастора, дзе замест кадзільнага дыму ён-бы ўдыхаў пах кветак на палёх і сенажаці.

Сонца маніла яго з вечнай дамавіны к жыцьцю. Ён пачуў магутную сілу праменьняў... На яго твары зьвілася раптам вясёлая ўхмылка... Ён пачынаў жыць...

II

Дні пабеглі за днямі. Усё ішло, як і трэба. Толькі вось званы ні ў сьвята, ні ў прысьвяткі не заклікалі ў царкву людзей.

Дзівіліся людзі, чаму гэта бацюшка перастаў служыць імшу? Пачалі хадзіць па вёсцы гутаркі, каб усё-ж такі ўзяць царкву ў арэнду... А другія казалі склікаць прадстаўнікоў са ўсёй парафіі і вырашыць, як быць і што рабіць...

Тымчасам прышло вялікае сьвята для вёскі— сьв. Пятра і Паўла.

У гэты кірмашовы дзень бацюшка калісь, адслужыўшы імшу, хадзіў па вёсцы з вобразам з двара на двор, сабіраў буханкі хлеба, апаражняў рамоты з жырам ды ячмянём, а дзяк набіваў кішэні мядзянымі пятакамі.

Сягоньня бацюшка прагнуўся раней, чым кожны дзень. Доўга ён хадзіў па хаце, нешта гаманіў сабе пад нос, а пасля сказаў, каб паклікалі вартаўніка царквы.

Стары, сівенькі вартаўнік Тамаш ішоў ужо і сам.

— Ты ведаеш што, Тамаш,—сказаў яму бацюшка,—ідзі вазьмі ключы ў царкоўнага старасты, адамкні царкву і пазвані... Толькі не ў адзін звон, як гэта ты раней рабіў, а ва ўсе разам... Гэтак пазвані, як ты звоніш на «многая лета»...

— Я такі ведаў, бацюшка, што ў гэткі вялікі дзень як-жа бяз імшы... Ды сяляне самі, я чуў, хацелі сёньнека прыйсьці да бацюшкі...

— Ну дык вось ідзі звані,—перабіў яго бацюшка,—звані гэтак моцна, каб чула ня толькі наша вёска, але ўся парафія...

Тамаш бягом пабег выпайніць загад бацюшкі.

Прашло з поўгадзіны, і званы сваім гулам залівалі абшар у некалькі вёрст... Яны не званілі—яны плакалі, лемантавалі, як-бы прасілі ратаваць каго-небудзь...

Вёска перапужалася. Даўно яна чула гэты сыпеў, і цяпер для ўсіх гэта сьвятая музыка здавалася нечым надзвычайным... Сяляне не маглі доўга зразумець, што гэта значыць.

— А што, вось і без арэнды памоліцца,—казалі адны,—сёнешні дзень яму добра ў памяці... Вось і думае, што прыбытак не малы будзе за ўсю турбацыю...

— А мне здаецца,—казаў Ігнат Шпілька, які першы сабраўся да царквы,—што сёньня бацюшка імяніньнік... Ну і захацеў імшу адслужыць... Бачы-

це, зразу з вясёлага звону пачаў—ня гэтак, як заўсёды.

І ўся вёска пацягнулася ў царкву. Нават той, хто даўно не хадзіў, каго мо' толькі сабакі альбо дождж у царкву заганялі,—і той сёньня йшоў пачуць казань, у якой, напэўна, думалі, бацюшка будзе ляць сялян, што гэтак зневажаюць царкву, што яго ня слухаюць і бога не баяцца. А шмат хто йшоў проста з тэй прычыны, каб пабачыць бацюшку, які ўжо даўно нідзе не паказваўся.

Бацюшка ўвашоў у царкву першым. Ён загадаў царкоўнаму старасту, каб былі запалены ўсе лампадкі, каб ва ўсіх падсьвечніках і вісячых жырандолях гарэлі сьвечкі.

Бесьперарыўны плач звону вельмі хутка наклікаў поўную царкву людзей.

Кабеты і старыя мужчыны білі паклоны, хрысьціліся і паціху шапталі пацеры. Моладзь-жа, якая прышла з-за цікавасьці, а не з-за рэлігійнага пачуцьця, паціху гаманіла паміж сабою і чакала, калі пакажацца бацюшка.

Дзяк кожную хвіліну бегаў з кліраса за аўтар і ніяк ня мог уцяміць, што гэта такое дзеецца.

А бацюшка за аўтаром зусім не сабіраўся служыць імшу. Ён чакаў, каб чым больш прышло людзей.

У гаршочак з вугольлямі, які стаяў за аўтаром для распалкі кадзіла, бацюшка ўсыпаў некалькі жмень ладану. Дым сіняю хмараю паваліў з-за

аўтара на царкву. Усе думалі, што вось-вось пачнецца ўрачыстая служба.

Сьвятло рознакаляровых лампадак і сьвечак, якія зоркамі мігацелі ў воблаках дыму, далягаючыя гукі звону пераносілі ў нейкае таёмнае царства. Усе былі ахоплены нейкім сьвятым настроем, усім здавалася, што перажываюць лепшыя хвіліны свайго жыцця...

Раптам зашуршэла чырвоная заслона, адчыніліся сярэднія дзьверы і... вышаў бацюшка.

Уся грамада схіліла голавы, а пасья зірнула ўпярод і ахнула...

Перад імі стаяў ня той бацюшка ў пазалочанай рызе, з камілаўкаю на галаве і кадзільніцаю ў руках.

Яны ўбачылі перад сабою чалавека ў звычайным адзеньні, у адзеньні, якое было на ўсіх парафіянах, што прышлі маліцца.

Але, гэта быў бацюшка, той самы бацюшка, які даўней выходзіў у пазалочаным адзеньні. Цяпер гэты самы бацюшка перамяніў ня толькі адзеньне цела, але і адзеньне душы сваёй.

Дзяк гэтак спалохаўся, што прысеў за аналой, на якім ляжалі кніжкі, і пазіраў на дзьверы, ці ўцякаюць людзі.

Грамада пачала шушукацца і пераглядацца.

— Браты і сёстры,—сказаў моцным голасам бацюшка,—вы цяпер бачыце перад сабою такога самага чалавека, як і самі... Я болей ня буду за вас

маліцца, я з гэтага часу больш ня бацюшка, а звычайны селянін вёскі...

— Я служыў вам, я выпаўняў вам усе царкоўныя патрэбы, і я з гэтага жыў... Цяпер я хачу жыць з таго, з чаго жывеце вы ўсе,—я буду працаваць на той поўвалоцы зямлі, якую і буду вас прасіць пакінуць за мною...

Усе маўчалі гэтак, што было чуваць, як пралятала муха...

— А як-жа мы?—вырваўся з грамады здаўлены зык голасу...

— Вы,—пачаў казаць бацюшка, падыходзячы бліжэй да грамады,—калі хочаце, каб за вас, як і раней, хто-небудзь маліўся, служыў імшу, хрысьціў дзяцей, вянчаў і адпяваў пакойнікаў, то наймеце сабе новага бацюшку. Я больш вам ня слуга... Я сёньня-ж перадам сельсавету ўсё багацьце царквы і больш сюды нагою ня ступлю...

— А бог,—раздаліся галасы грамады,—бог, якому мы ўсе маліліся, якому ахвяры прыносілі... Ён пакарае нас... Мы царкву возьмем у арэнду... Мы хочам, каб званы кожнае сьвята пелі нам гэтую самую песьню, якую сыпяваюць цяпер... Ня кідайце, бацюшка, вам грэх будзе, вялікі грэх!.. Мы просім...

— Свайму богу я больш маліцца ня буду... Ня буду маліцца і за вас... Можна толькі памалюся тады, калі знайду свайго новага бога, які не пакарае гэтак, як караў мяне апошнія дні той бог,

якому я ўсё жыццё маліўся... Я іду да вас. Я буду заўсёды з вамі, калі вы дазволіце жыць у вашай вёсцы...

Кабеты пачалі плакаць... А праз некалькі часу пашлі гутаркі на самыя жыццёвыя тэмы.

Усе абступілі бацюшку і засыпалі яго пытаньнямі... Хведар Дрозд, самы набожны селянін вёскі, да таго загаманіўся, што выняў люльку і хацеў закурыць, але зараз-жа спяхваціўся і тройчы перажапнаўся...

Званы замоўклі.

Народ высыпаў з царквы радасны, як ніколі.

У гэты самы вечар да бацюшкі сабралася шмат сялян... Бацюшка спраўляў імяніны.

— Табе, бацюшка,—гукалі падвыпіўшыя мужыкі,—мы ня толькі тваю зямлю пакінем, а яшчэ сваёй прырэжам кавалак, толькі з вёскі нашай—ні кроку!

— Мы табе, бацюшка, паможам і пакасіць і памалаціць,—казаў той самы Хведар, які шчыра маліўся ў царкве і пры спатканьні цалаваў руку бацюшку,—бо яно спачатку, пакуль прызвычайся, трохі цяжкавата...

— Ня тое, што кадзільніцаю махаць,—падказаў Ігнат Шпілька, якому ў ваччу ад самагону зрабілася цёмна, і язык чапляўся за зубы.

Пісар і настаўнік сядзелі п'яныя, як тузы. Яны ўвесь час ківалі галовамі і за кожнаю чаркаю, перад тым, як закусіць, у вадзін голас гаварылі:

— Эх, бацюшка, бацюшка!..

А бацюшка ўжо абгаварваў з сялянамі пляны— дзе і што ён будзе засяваць і ў якім месцы ўзяць сенажаці, каб хоць колькі вазоў накасіць сена на зіму.

Але хутка самагсн узяў сваё. Адны пачалі расходзіцца, а другія прымайстраваліся спаць на кухні. А бацюшка снопам паваліўся на ложкак.

Гэтым кірмаш і скончыўся.

Назаўтра-ж аб тым, што бацюшка больш не захацеў быць бацюшкам, ведала ўся ваколіца. Доўга ня верылі гэтаму здарэнню, а думалі, што гэта брахня. Шмат хто сумысьля прыяжджаў у вёску, дзе жыў бацюшка, каб упэўніцца, ці праўда гэта.

А для бацюшкі пачалося новае жыццё.

У вадну прыгожую ліпнёвую раніцу бацюшка разам з усімі сялянамі быў на сенажаці. Пракос у пракос ішоў ён з другімі касцамі.

Каплі буйнай расы, як сьлёзы, ліліся на зямлю, калі бацюшка сьвістаў касою па зялёна-шаўкавістай густой траве.

— Што, цяжка, бацюшка?—усьміхаючыся, пыталі суседзі.

— Нічагуткі, прывыкну... Вось толькі пара перастаць клікаць мяне бацюшкам... Завеце проста— Пётра...

— Няхай ня гневаецца бацюшка, а Пятром клікаць ніяк не прывычаемся... Столькі гадоў...

— Ну, ну!—сьмяяўся бацюшка,—а які-ж я бацюшка, калі ўжо паперы паслаў да начальства свайго, каб выкасавалі з ліку царкоўнаслужнікаў... Пятром застануся назаўсёды...

— А зваць будзем бацюшкам.

У гэты час з-за кустоў высунулася, як здань, фігура Андрэя Краўчонка.

— Памажы божа,—сказаў ён да касцоў...

— Ты што гэта, Андрэй, траву топчаш, а ня йдзеш касіць!

Андрэй з пахмурнелым тварам падышоў да бацюшкі, як-бы нічога ня чуючы.

— Я да вас, бацюшка.

— А што?

— Хлопчык мой памёр... Ну, як-жа бяз бацюшкі... Хоць зямліцу пасьвяняць...

— Ды што ты, Андрэй, я даўно ня бацюшка—ты гэта ведаеш. Я і правоў ня маю гэта рабіць...

— Я пакашу за бацюшку,—так проста пасуседзку...

Мужыкі зарагаталі.

— Чудак ты, Андрэй, як гэта «пасуседзку»?..—пыталі мужыкі.

А бацюшка параіў зьезьдзіць у другі прыход, калі хоча, каб хлопчык з адпяваньнем быў пахован. Сам-жа наадрэз адмовіўся, што ў гэтай справе ён дапамагчы ня можа.

— Ну, значыцца, адным бацюшкам менш будзе,—шапталіся паміж сабою мужчыны,—не на

жарты, а напраўду адмовіўся ад царквы наш бацьцюшка... Зусім хутка звычайным мужыком стане...

... І пачала зарастаць дарожка да царквы. Белая, размалёваная крыжамі і вобразамі сьвятых, стаяла яна пасярод вёскі, як-бы здань мінулага... На цьвінтары вілася густая, высокая трава з канюшынаю. Старыя ліпы і бярозы, якія, нібы верныя вартаўнікі, стаялі наўкола жалезнай агароды. Калі павяваў вецер—яны ня шумелі, а стагналі, прыхіляючыся адна да другой сваім густым гальлём.

— Што рабіць, бацьцюшка, з царквою,—пыталіся час-ад-часу сяляне,—усё-ж такі не старая будыніна... Шмат працы паклалі на пабудовы яе... Царквы, напэўна, больш ня будзе,—адвыклі усе, дык і ня цягне. А хто яшчэ хоча маліцца, дык няхай едзе ў суседнюю парафію...

— А вы самі абгаварэце ўсёю, значыцца, парафіяй, як і што з ёю зрабіць...

А ўся вёска пастанавіла, каб царкоўным званам склікаць сялян на сход...

Вось адзін раз увечары стары Тамаш і забарабаніў ва ўсе званы... Многія сяляне зьнянацку перажаліся, а пасьяя плюнулі і пачалі лаяцца, што трэба йсьці на сход, дзе будзе чытацца загад аб харчовым падатку.

На сходзе за бацьцюшку галасавалі, каб ён увашоў у камісію па падліку і раскладцы падатку...

— Што вы, мужчыны,—гукаў ён,—я ў гэтым яшчэ мала разумею... Вось хіба сын мой хутка прыедзе,—ён мяне хоць трохі адукуе...

— Нічога, бацюшка,—жартавалі хлопцы,—гэта не цяжэй, чым імшу службыці ці дзяцей хрысьціць... Бацюшку просім, бацюшку!..

А калі пасья сходу пачалі пяць інтэрнацыянал, то бацюшка, стоячы каля вушулы, гучней за ўсіх цягнуў басам:

Гэта бой наш аstatні
За працоўны народ,
У злучнасьці братняй
Паўстанэ людзкі род.

СОН ГАБРУСЯ

Сонца ўжо даўно схавалася за бор, і ноч, нібы чорная коўдра, пакрывала ўсход.

Пастухі папрыганялі з палёў.

Касцы і жнеі вярталіся дахаты, і адгалос іх песень ліўся далёка-далёка па лесе...

Прашло з поўгадзіны, і зусім сьцямнела. Вёска патрошку стала засыпаць... Толькі на дварэ сельскага савету чулася моцная гутарка...

— Браточки,—гукаў Нічыпар,—гэта-ж людзі ноч расхапаюць, а мы ўсё спрачаемся...

Але яго словы ледзьве можна было распазнаць паміж тэй гамарні, якая цяпер тварылася на дварэ.

— Ну, ціха! Дайце мне сказаць колькі слоў,—абазваўся стары Тамаш і стаў пасоўвацца на сярэдзіну грамады, якая чуць таўпілася на досыць такі шырокім дварэ,—я ўжо раней казаў і цяпер кажу, што ня трэба зварочваць увагі на двух ці на трох чалавек, якія ня хочуць дапамагчы ў гэткім няшчасці... Ці-ж ня сорам вось табе, Габрусь: ты можа яшчэ маеш леташні хлеб, але, скажу папраўдзе,

яшчэ два-тры, а то і болей пудзікаў захована пад саломай, і сёлета, дзякуй богу, ураджаі добрыя і вось ты, шляхецкая твая натура, каб табе загінуць, ня хочаш даць колькі фунтаў тым няшчасным галодным людзям, якія цяпер зямліцу ды кару з дрэва ядуць?! Ці-ж ня грэх і ня сорам гэта, мужчыны?

— Мне дай слова, старшыня!—закрычаў Кузьма, чуць ня самы бедны селянін вёскі,—я сам галадаю, мне самому прыходзіцца йсьці ў людзей прасіць кавалак хлеба, а я бажуся перад усімі, што, як толькі сажну свой загон, першы прывязу сваю частку, каб паслаць туды, дзе ўсё сьпёка папаліла і дзе тысячы людзей паміраюць ад голаду... Мне здаецца, што ўжо даволі нагукаліся, я раджу гэтак запісаць і ў пратокол, што сход пастанаўляе: як толькі зьбяром з палёў хлеб, памалоцім, чым хутчэй выпаўнім харчовы налог і тады абяцаем, хто колькі можа, прынясём збожжа, бульбы і іншых харчоў вось сюды да старшыні на двор, для адпраўкі ўсяго туды, у галодныя губэрні, адкуль даносіцца плач галодных дзетак і льлюцца аж сюды рэчкаю сьлёзы іх бацькоў... Згодны, мужчыны?..

— Згодны!—закрычалі ўсе ў адзін голас...

— Мы апошняе пашлём тым гаротнікам, каб выратаваць ад бяды,—казаў барадаты Ахрэм,—бо ўсе жывём пад богам і ня ведаем, што нас чакае,—мо' на другое лета самі апынімся ў гэткім становішчы?..

— А хто не згаджаецца з гэткаю пастано-
ваю?—запытаў старшыня.

Я!..—адгукнуўся адзін толькі Габрусь.

— Ну і бог табе судзьдзя... Ты зусім ня на-
шай вёскі селянін, ты нейкі вырадак нашай пры-
гожай працоўнай сям'і...

Пачалі гаварыць мужчыны і, закурыўшы
люлькі і папярсы, разышліся па хатах...

Габрусь таксама, нібы той воўк, моўчкі пасу-
нуўся дамоў. Яму нават зрабілася і саромна, што
ён адзін не згадзіўся даць сваёй долі на дапамогу
галадаючым людзям...

Ноч зусім ужо ахінула сваімі чорнымі крыль-
лямі вёску, і Габрусь быў вельмі рад, што яго
ніхто не прымячае...

Гэтак, з нейкаю пакутаю ў сэрцы, ён дацягнуў-
ся да хаты і сеў за вячэру...

— Ну, што? На чым-жа скончылася?—запыта-
ла яго жонка Адэля...

— На тым скончылася,—адказаў Габрусь,—
што ўсе згадзіліся даць сваю частку добра, каб
паслаць туды, у галодны край, а я не згадзіўся...

— І добра зрабіў!—залепятала яна.—Яшчэ што?
Харчовы падатак бяруць, усё трэба купіць за зба-
жынку і яшчэ ахвяру нейкую рабі... Разумна зра-
біў, што адмовіўся. Еж, Габруська, зацірачку,—
сказала яна да мужа і лепятала далей,—гэта-ж
сорам і так, што мы да гэтага дажылі, каб ты,
Габрусь, што быў самым багатым шляхціцам на

ўсю ваколіцу, і сёлета чуць-чуць сваім старым хлебам пракідаўся да новага ўраджаю... А памятаеш, як даўней у нас было, як яшчэ хлопцаў ды дзяўчат наймалі? Заўсёды поўзасека жыта заставалася на другі год... А колькі мы прадавалі?.. Эх! эх!—і, цяжка ўздыхнуўшы, яна пачала ўкладвацца спаць.

Габрусь таксама, выментаўшы дзьве місы заціркі, улёгся спаць, але думка аб тым, ці добра ён зрабіў, што адмовіўся даць хлеба галодным, не пакідала яго, і ён доўгі час ня мог заснуць...

Урэшце, сон летняй кароткай ночы яго змарыў, і ён пачаў храпсцьці, ды гэтак моцна, нібы хто яго душыў і не даваў супакойна дыхаць...

І вось сьніцца Габрусю старшны, страшны сон... Нібы ён блукае па нейкаму выпаленаму сонцам полю і шукае сваёй паласы... Пасьля знаходзіць— і што-ж?! Там, дзе ўвосень зелянела густая шаўковая рунь, дзе вясною сэрца яго было поўна радасьці, гледзячы на сваю шырокую і доўгую палоску, якая хвалявалася, як мора, і шаптала яму аб вялікім ураджаі, цяпер ён там ня можа знайсці ніводнага каласка, ніводнай зялёнай травінкі... Усё пажоўкла, усё пачарнела, і нібы ад таго вогнішча нясе нейкім пахам даўнейшага дыму і чаду... Габрусь падае на калені на гэтай выпаленай паласе, на якую праз усю вясну і лета капелька дажджу ня ўпала, і горкімі слязьмі мочыць пагарэлыя саломкі каласоў, лісты пажоўклай травіны...

Ідзе ён далей і бачыць, што аўсы і ячмені таксама зваліліся на зямлю, а націньне бульбы завяла; пахілілася ў барозны, якія глыбокімі шрамамі выглядаюць на гладкім паленым полі... Габрусь ад сьлёз і ад жалю бяжыць, сам ня ведаючы куды. Ён забягае ў гай і бачыць, як без пары пажоўклі лісточкі на дрэвах, і чуе, як жаласна цыркаюць і пішчаць птушачкі, шукаючы лужынкі вады, каб прагнаць смагу... Але бедныя не знаходзяць і на вачох Габруся кідаюцца і паміраюць ад страшэннай сьпекі...

Вось раптам чуе ён нейкае страшнае жалобнае рыканьне... Ён выходзіць на балота і бачыць, як худыя, зусім змучаныя кароўкі грызуць сухі, выпалены сонцам мох і кусты багуну... Яны рыкаюць нейкім скрабучым за сэрца голасам, равуць, шукаючы сырую травінку, шукаючы выгар, дзе можна было-б глынуць хоць адну капельку гразкай вады... І, не знаходзячы, тут-жа са страшным рыканьнем туляцца да дрэва і, грызучы бяроству, ліжучы яе языком, застаюцца ляжаць назаўсёды...

Габруся пачынае разьбіраць нейкі страх... Ён ня можа знайсці сабе месца... Але раптам якаясь невядомая сіла пераносіць яго ў сваю хату... Ён пераступіў парог і зжахнуўся...

Бачыць на ложку хворую і высахшую, белую, як палатно, жонку... Яна працягвае да яго свае худыя кастлявыя рукі і канаючым голасам шэпча: «Ратуй, Габруська!.. Расінка праз два тыдні ня

была ў роце... хлеба кавалачка два тыдні ня бачыла... з голаду і смагі паміраю... Ратуй мяне... Ратуй сваіх дарагіх маленькіх дзетак»...

Габрусь ад перапалоху адхіляе сваю галаву на кут... І вось... бачыць, у куточку сядзяць яго трое маленькіх дзетак... Яны апухлі і азызьлі з голаду, зусім не падобны да тых вяртлявых скакуноў, якімі ён бачыў іх раней...

Усе трое, прытуліўшыся адно да другога, яны ціханыка плачуць. Яны грызуць нейкі гнілы кавалачак дрэва... і сьлязьмі праганяюць яго, каб не засядала ў горле... Ubачыўшы свайго татку, яны, як маладыя ластавачкі, разявілі свае роцікі, працягнулі ўсе да яго ручкі, худыя і пасохшыя, як каласкі ў полі, і пачалі плакаць і прасіць.

«Татачка дарагі... есьці... есьці хочам... дай кавалачак хлеба... ратуй нас.. ратуй маму... яна таксама памірае... ідзі папрасі ў людзей хоць крошачку хлеба, а як у нас будзе, мы больш ім дадзім... татачка, хочацца есьці... ратуй нас... ратуй»...

І шэсьць худых ручак працягвалася да Габруся, а ён упаў на стол, закрыўся рукавом і пачаў сам плакаць, ня ведаючы сам, што рабіць, куды йсьці, хто паможа яму ратаваць жонку, дзетак і жывёлу...

Вось раптам на печы замяўкаў сумную песьню галодны кот, а ў сенцах, нібы перад вялікім няшчасьцем, завуў сабака. У Габруся сэрца пачало

разрывацца ад жалю... Ён хацеў накласьці на сябе рукі, але шкадаваў кідаць жонку й дзетак, хацеў бегчы, але ня ведаў куды і чаго?..

У хаце ня было ні пылінкі, ні крупінкі.

І вось чуе Габрусь, што ўжо доўгая рука галоднай сьмерці сваімі чорнымі пальцамі адчыняе дзьверы... Ён бачыць, як яна паволі бярэ за шыю яго жонку... як ласкава гладзіць па галоўцы яго дзетак і блізіцца да яго... Габрусь мацней пачынае плакаць, захіляецца шчыльней вопраткаю... Але чуе, што ўжо халодныя пальцы рукі сьмерці бяруць яго за шыю і пачынаюць ціснуць... Ён пачынае вырывацца і з усіх сіл крычыць: «Прэч, паганая! я ня дамся!..» ...І раптам прачынаецца...

— Айца і сына, і сьвятога духа!..—жагнаецца Габрусь і спуджана пазірае на ложку і на печ, дзе і што ён? Ці жыва жонка і дзеткі...

— А... Ды гэта-ж сон!.. Божа ласкавы!.. Ня ўжо кара мне твая за тое, што я адмовіўся даць хлеба галодным людцам, якія ня ў сыне, а сапраўды паміраюць з голаду?!

З гэтымі словамі Габрусь саскочыў з ложка, хутка апрануўся і пачаў будзіць жонку...

— Ты жывеш, Адэлька?.. Ах, каб ты толькі ведала, які я сёньня бачыў сон!.. Гэта ўсё грэх мучыў мяне за маю бязьлітасць і бяздушнасьць...

— Што ты плявузгаеш?—адазвалася Адэля, высунуўшы галаву з-пад коўдры...—Што гэта?

Яшчэ чуць золак, а ты ўжо ўскруціўся? Звар'яцеў, стары, ці што?

— Эх, баба, баба! Каб ты толькі ведала, колькі я набраўся страху!.. Але гэта нічога... Дзякую табе, божа, што ўсё гэта ў сьне бачыў я, а не сапраўды?.. Гэтак-жа можа быць і ў жыцці сапраўды!.. Гэтак-жа, мусіць, цяпер жывуць і паміраюць там, адкуль даносяцца аж сюды энк і плач гаротнага, пакрыўджанага народу... Праўду стары Ахрэм казаў, што ўсе мы пад богам і з усімі гэтак можа стацца... А я больш ня буду такім, якім быў дагэтуль... Я першым унясу ахвяру на дапамогу і аддам усё, толькі пакіну столькі, колькі патрэбна для пражыцця сямейкі... А можа мой фунцік хлеба выратуе там паміраючага... Я пабягу, Адэлька, скажу старшыні, што першым унясу, колькі змагу...

— Ды што ты, Габрусь, звар'яцеў?

— О, не!.. Гэтак няможна, кабеціна, жыць, як мы жылі... Я хутка вярнуся...

Адэля ад здзіўленьня разявіла рот і ня ведае, што казаць, калі Габрусь зачыняў за сабою дзьверы...

Яшчэ не пачынала ўсходзіць сонейка, як Габрусь бягом прабег вуліцу і пачаў моцна стукацца ў дзьверы да старшыні вёскі.

НА ПАСЕКАХ

I

У маёнтку пана Манішэўскага жыцьцё йшло звычайнымі крокамі...

Пан, аддаўшы загад аканому, ехаў з паняю баляваць у бліжэйшы маёнтак, аканом ганяў да працы парабкоў, парабкі бурчэлі пад нос і запускалі моцныя слоўцы і на пана і на аканома...

Толькі вось у вадзін дзень, вечарам, пан, не пасьпеўшы выскачыць з брычкі, паклікаў да сябе аканома і сказаў:

— Вайною пахне... Ты, Францішак, чым найхутчэй павінен мне прадаць Пасекі... Чуеш? Заўтра-ж дай ведаць мужыком ваколічных вёсак, хай прыходзяць да мяне...

— Ну, а як-жа, шаноўны пане, калі Сячанскія мужыкі зноў перашкодзяць... іх-жа сэрвітут...

— Ат!.. Я ім паабяцаю ў іншым месцы, а пакуль-што мне ёсьць рахунак прадаваць Пасекі... З гэтым трэба пасьпяшацца, бо... пахне і вельмі пахне вайною... Ну, дык ты іх пастарайся ўтава-

рыць, а ў нядзелю ў мяне будзе адвакат, я з ім параджуся наконт сэрвітуту...

Пан пашоў да пакояў, а аканом зараз-жа сеў на каня і паскакаў у Сячанку, якая знаходзілася вярсты за тры ад маёнтку... Сяляне якраз вярталіся з поля... Аканом заехаў да старасты і растлумачыў таму, у чым тут справа; прасіў старасту, які лічыўся ў вёсцы самым разумным чалавекам, угаварыць мужыкоў адкупіць зразу ўсю Пасеку...

Праз поўгадзіны каля стараставага двара сабралася амаль ня ўся вёска.

— Нешта нядобрае чуе пан, калі Пасекі задумаў прадаваць...

— Ды проста,—адказваў аканом,—хоча чым-небудзь здаволіць сваіх суседзяў-сялян... Вось чаму яму і пажадана, каб усе Пасекі была адкуплены вамі...

— О, які пан стаў добры,—вырвалася ў Андрэя Драчуна,—і аб нас, мужыкох, стаў клапаціцца... Не, тут, мужчыны, нешта ня тое...

— А каму-ж, калі ні пану аб вас клапаціцца?

— А калі так,—загукаў Марцін Краўчонок,—дык няхай аддасьць нам наша—сэрвітут няхай аддасьць...

Усе сяляне голасна загаманілі...

— Але, але!—пачалі раздавацца галасы...

— У нас і даная ёсьць, колькі нам належыць ад Манішэўскага... Яшчэ бацька яго павінен быў павялічыць нашы надзелы, а тут сын задумаў за

нашу зямлю грошы з нас дзерці... Не дамо, мужчыны, прадаваць Пасекі?.. А не, то няхай у Падгацьці аддасьць нашу частку ды сенажаці ў Прылуках выдзеліць...

— Не дамо!..—загукалі ўсе ў адзін галас...

Аканом пабачыў, што ні аб чым не дагаворыцца, сеў на каня ды гайда да маёнтку. А сяляне яшчэ доўга гаманілі паміж сабою, радзіліся, як быць, і парашылі, што ня толькі самім ня купляць, а і другім мужыком не дазволіць купляць на Пасеках зямлю, пакуль пан не разлічыцца за сэрвітут...

Аканом, як трэ' было й чакаць, аб усім далажыў пану... Пан доўга маўчаў, кусаў кончыкі вусяў, нарэшце закрычаў:

— Ну, гэта яшчэ пабачыма! Яны зноў хочуць, каб я ўспомніў ім пяты год... Мяцежнікі! А ты, Францішак, стары, але дурны... Колькі з мужыкамі жывеш, а ня ўмееш да іх падыйсьці, як сьлед... Ня ведаеш, з кім справу маеш... А яшчэ шляхецкая кроў у жылах цячэ... Ідзі!..

Аканом выскачыў куляю з пакояў, а пан закурыў цыгару, сеў у крэсла і пачаў думаць...

— Гм... Вайна! Гэта нічога... Але як што іншае?..

У галаве зароіліся палахлівыя думкі... Ня п'ючы вячэрняй гарбаты, ён заснуў.

Да нядзелі ў маёнтак не паказаўся ні адзін ваколічны мужык...

— Тут нешта нядобрае,—прагаварыў пан,—раней пішчом лезьлі, каб прадаў ці зямлі, ці лесу, а то сам наказаў і ніхто ня йдзе...

Зараз-жа загадаў запрэгчы брычку і разам з аканомам паехаў у Сячанку...

Хлопцы й дзяўчаты гулялі прыбранымі... Каля кожных варот стаяла па некалькі мужчын... Шмат хто пакланіўся пану, які на стаенным жарабцы пракаціў па вёсцы да стараствы...

— Пасекі прывёз прадаваць,—сьмяяліся мужчыны...

Каля стараставых варот сабралася вялікая грамада. Пан вышаў ад стараствы, а за ім аканом і стараства...

— Ну, што, мужчыны?

— Нічога, пане, жывем памаленьку,—адказаў Марцін Краўчонок,—толькі вась, пан, нас скрыўдзіць надумаў...

— Што ты, Марцін? Як і чым?

— Ды Пасекі, пан, здаецца, мае замеры прадаць, а гэтак-ж нашы надзелы...

— У сэрвітуце, значыцца,—падхапілі сяляне...

— Вы што? Звар'яцелі? Вашы Пасекі?..

— Ды гэтак-жа і ў данай паказвае... Яшчэ ваш нябожчык бацька павінен быў...

— Ну, гэтакі глупства мне гародзіце... Няхай вам нябожчык і дае... Вось хочаце, дык купляйце... Для вас я таней прадам... Зямля добрая, вась толькі пні павыдзіраць...

Андрэй Драчун ня мог далей моўчаць...

— Што гэта, пан, надумаў?

— Як што? Пасекі прадаць...

— Хто-ж іх у пана купіць?

— Ня купіце вы, купіць нехта іншы...

— Папершаму,—пачаў Драчун,—яны клінам уразаюцца ў нашы палосы, дык хто гэта туды палезе, а падругому—мы не дазволім, каб хто і хацеў купіць... Пан, пэўна, жартуе?!

— Як гэта не дазволім? Што? Вы зноў бунтаваць? Будзеце ўсе там, дзе сядзіць Бутрым, калі вы мне слова пікнеце... Даю вам два тыдні тэрміну... Падумаіце і купеце, а не—дык!..

— Ну, гэта яшчэ лабачым,—прашаптаў Андрэй Драчун.—А палохаць нас ня вельмі...

Брычка зноў пасакатала, уздымаючы хмару пылу... Мужыкі ўсе маўчалі... Усе перанесьліся ў мінулае, калі ў пятым годзе іх, па ласцы гэтага самага пана, «хрысьцілі» бізунамі казакамі за тое, што збунтаваліся і не пашлі бульбу выбіраць за залатоўку ў дзень...

— Глядзі ты яго, пузаты чорт, успамінае пра Бутрыма,—першы загаварыў Драчун, якому Бутрым прыходзіўся блізкім сваяком,—знойдзецца на тваю галаву яшчэ не адзін Бутрым! Я сам табе першы жывот гэты тоўсты прапару...

Зухаваты хлапец Грышка падышоў да Драчуна і сказаў:

— Я, дзядзенька, чуць-чуць памятаю той час... Але вось, каб цяпер, то я, дальбог-жа, першы... Эх, толькі вось іншыя ў нас... Ды стараста таксама, як відаць, ліжацца з панам... Скажаў-бы ад усяго вобчаства: ня хочам купляць і другім не дазволім.

Усе пачалі расходзіцца. Пачуліся гукі гармоніка... Грышка влюнуў, вылаяўся яшчэ раз і тады пашоў.

Сонца закацілася за хмару... Каля старасты ўжо нікога ня было, толькі нейкі зусім сівенькі дзядуля стаяў каля вушулы варот і ўціраў кулаком сьлёзы...

Гэта быў бацька Бутрыма...

— Успомнілі... зноў успомнілі, зладзеі... восем з палавінаю гадоў... Ах, сыноч мой дарагі...

І сьвяза за сьвязою кацілася па зморшчанаму твару...

II

Загрукалі гарматы...

— О, мае сэрца чула,—гаварыў пан, паціраючы рукі,—усё-такі дурняў знашоў, а цяпер хоць трава там не расьці...

Зямля на Пасеках была прададзена багатаму шляхціцу, які шмат гадоў арандаваў княжацкі маёнтак.

Сячанскія сяляне павінны былі здаць сваю пазыцыю дзеля таго, што Андрэя Драчуна і яшчэ самых галоўных заправіл вёскі забралі на вайну ў першую мобілізацыю...

— Калі не цяпер, дык як вярнуся з вайны, я гэтага паганага «шэршня» выкуру з Пасекі,—сказаў Драчун, пакідаючы вёску...

А Ліпніцкі, купіўшы Пасекі, зараз-жа стаў ажывацца... Пачаў строіць новыя будынкi, карчавець поле, дакупіў да Пасек яшчэ дваццаць дзесяцін, каля рэчкі, сенажаці... Праз два з палавінаю гады ён чужымі рукамі выстраіў гэтакі маёнтчак, што яму нават лазайдросьціў і сам Манішэўскі...

Фронт што-раз то ўсё сунуўся бліжэй і бліжэй... Сячанцы апускалі рукі... А Ліпніцкі і вухам ня вёў, а рыхтаваўся жыць тут цэлую вечнасьць...

— Бач,—гаманілі сячанцы,—Ліпніцкі, мусіць, і паміраць ня думае? Глядзі, які за гэтакі час палац пабудаваў...

— Нічога,—адказаў адзін з сялян,—вайна спаліць усе яго палацы... Толькі шкада, што гэта праца такіх-жа самых гаротнікаў, як і мы... А яго што? Грошы якія... таксама чужым мазалём здабыты...

Але вось войска пачало капаць зямлянкі і на Пасеках... Тады толькі Ліпніцкі ўбачыў, што ня ўсюды ціха... Хацеў ён забараніць псаваць яму засеяныя жытам ляды, але пабачыў, што мае справу не з сячанскімі мужыкамі... А сам Манішэўскі за-

раз-жа кудысьці выехаў, пакінуўшы ўсё дабро на аканома...

— О, пачало пячы паном,—сьмяяліся сячанцы,—наш пан некуды шмыгануў, а Ліпніцкі, кажуць, дзень і ноч богу моліцца, каб нашы немцаў усіх пабілі...

Не прашло двух тыдняў, як Ліпніцкі прыляцеў у Сечанку сварыцца, што вясковыя коні атаву па травілі ля рэчкі.

— Здаецца, пан Ліпніцкі, першы раз да нас і трапіў,—падсьміхваліся сячанцы...

— Ня меў інтарэсу да мужыкоў,—вырвалася ў яго...

— Ну, дык і мы ня хочам мець... Заварочвай аглоблі...

— Ну, а за атаву калі расквітаемся?..

— Ды ўжо тады, як і за Пасеку,—адказаў Марцін Краўчонак, які даўно вастрыў зубы на Ліпніцкага...

— Ну, пачакайце!—пагразіў ён пальцам, садзячыся ў каламажку...

— Шэршань!..—пусьціў нехта з грамады за ім слова...

Ліпніцкі, буркаючы нешта сабе пад нос, завярнуў у бок Пасекаў і пачаў паганяць каня...

— Глядзецце, глядзецце!—крычалі малыя хлопцы,—то-ж Андрэй Драчун едзе...

— Ах, ты, ваяка!.. Ну, як здароў?

— Што, зусім ужо?

— На папраўку,—загаварыў весела Андрэй і па-
чаў цалавацца з усімі папарадку...

— Ай, ды стары ты стаў...

— А жонка, жонка як будзе рада!—гаварылі,
вітаючыся з ім, бабы...

— Ну, а Пасекі як?—было яго першае запы-
таньне...

— Ды вось толькі што Ліпніцкі тут быў, атаву
яго паелі вясковыя коні...

— Гэ, Андрэйка, ня бачыць нам Пасек, як сва-
іх вушэй... Гэткія палацы пабудоваў,—куды там!..
А Манішэўскі некуды ўцёк, калі пачало тут войска
станавіцца...

Вечарам у Драчуновай хаце была чуць ня ўся
вёска...

— Ня бойцеся, сюды немец ня прыдзе... Хутка
яму капут...

— Я чуў,—казаў Канцавы Міхалка, што нібы-
то вясною замірэньне будзе?

— Можа й будзе, але не надоўга... Ня з нем-
цамі будзем ваяваць, дык з кім-небудзь...

— Няўжо-ж з пранцузам?—запытала Тэкля,
якая прышла да Андрэя, каб пісьмо сыну напісаць.

— А калі й самі з сабой?—адказаў Андрэй...

— Ну, гэта не вайна,—смяяліся сяляне,—гэта
так сабе... бойка... у гэтую вайну і мы можам
пайсьці... Толькі з кім нам біцца?

— Хіба з Ліпніцкім,—гукнуў нехта з грамады...

— Во, праўду сказаў... Але што-ж яго нам біць: ён адзін, а нас вунь колькі!..

Раптам заскрыпелі дзверы...

— Гэта што за сход?!—І вураднік, бразгаючы шпорамі, пачаў праціскацца да стала... Усе змоўклі і пачалі скідаць шапкі...

— Тут чыя хата?

— Мая,—адказаў Драчун...

— Вайсковы?

— Але, сёньня прышоў на тры месяцы на пабыўку...

— Гэта ты—Андрэй Халімонаў Драчун?

— Я.

— Ты арыштован!

Усе, разявіўшы раты, застылі.

— Гэй, вы,—загукаў вураднік,—зараз-жа зрабіць вобыск.

Два стражнікі сталі каля дзвярэй, а два прыняліся шукаць...

— Што вам трэба?—супакойна запытаў Андрэй.

— Мы ведаем, што нам трэба!—крыкнуў вураднік.—Толькі нікога не выпускаць—усіх абшучаем...

Мужыкі пачалі шаптацца. Ніхто ня ведаў, чаго шукаюць. Жонка Андрэя і двое малых дзяцей пачалі плакаць.

— Вось, як ты з вераю і праўдаю служыш цару?—гаварыў вураднік, сочачы за вобыскам...

— Даволі таго, што вы, сабакі подлыя, верна яму служыце...

— Ага,—заскрыпеў зубамі вураднік,—значыць, праўда...

— Ну, дык ня шукайце, здраднікі людзкія, я сам вам аддам,—і пры гэтых словах Андрэй дастаў свой паходны мяшок і выцягнуў адтуль жмут папер...

— Вось, задушэцеся імі...

— Няўжо-ж, як Бутрыма, за кніжкі...—пачалі шаптацца мужыкі.

— Больш няма?—перадаючы стражніку паперы, пытаў вураднік.

— О, ня бойся, ёсьць столькі, што ўсе вы, царскія найміты, не сабярэце...

Праз некалькі хвілін Андрэй, акружаны стражнікамі, выходзіў з хаты. Жонка залівалася горкімі сьлязьмі... Бабы і мужыкі таксама пачалі плакаць.

— Не надоўга,—сказаў Андрэй,—хутка пабачымся... А я пайду вам Пасекі адваёўваць... Глядзеце жонкі... дзяцей...

Асеньняя чорная ноч пацямнела, калі Андрэй вышаў на вуліцу... Мужыкі пачалі разыходзіцца, а бабы супакойвалі жонку Андрэя, якая кінулася на пасьцель і залілася, як морам, сьлязьмі.

Над сячанцамі яшчэ гусьцейшая навісла хмара... Усю зіму не маглі яны забыць Андрэя...

— Хутка вернецца, казаў...

І пры гэтых словах сонца пачынала выглядаць з-за хмары і жартаўліва, але з нейкім прадчуцьцём, ухмылялася...

III

Прышла новая, яшчэ нябывалая восень... Як мала часу прашло, а як шмат чаго здарылася!

Андрэй зноў у сваёй вёсцы.

— Ну, а цяпер—гуляй бедната! Тваё пачынае браць...

— Пасекі нашы будуць?

— Гэ, што Пасекі,—сьмяяўся Андрэй,—усё наша будзе!..

І сячанцы чуць не на руках насілі Андрэя.

— А што, Андрэй, дрэнна было ў вастрозе?.. А праз каго, скажы, браток? Хто выдаў цябе?

— Ды цяпер можна сказаць: праз пана Ліпніцкага.

— Што?! Як-жа гэта? Ён ня знаў цябе зусім...

— А вось увосені, едучы дамоў, я парабкам яго на полі раздаў гэтых самых кніжок... А ў вёсцы з ім і стрэўся... Фурман яго, Даніла, ведае мяне... Ён, пэўна, бяз усякай благой думкі сказаў, што гэта Андрэй Драчун дамоў паехаў. А зараз-жа Ліпніцкі, едучы ад нас, заехаў на поле ды неяк пабачыў гэтыя кніжкі... Парабкі, як пачаў іх выпытваць ды папражаць, казалі, што жаўнер нейкі праехаў ды даў пачытаць... Ну, а той тады і

зьмікіціў, што гэта я, ды вурадніку... Гэтак у пра-
таколе значылася... як судзілі мяне...

— Ах, паслугач панскі, глядзі ты—чалавека ха-
цеў закапаць... Але вось сам няхай цяпер гэтага
хлеба паспытае.

— А Манішэўскі што?—запытаў Андрэй.

— Ды за тыдні два перад гэтым, як цара скі-
нулі, уцёк некуды...

А ў гэту самую ноч на Пасеках было відна,
хоць іголки зьбірай... Нехта падпаліў новыя будо-
вы Ліпніцкага.

Сячане прахваціліся ў самую поўнач... Пабеглі
на пажар. Ваколічныя вёскі таксама беглі на
агонь... Кожны хацеў чым-небудзь пажывіцца...

— Ня браць!—загукаў, прыбегшы туды, Ан-
дрэй,—калі загарэлася, няхай усё гарыць, каб ду-
ху панскага не засталася...

А праз поўгадзіны яшчэ сьвятлей стала на Па-
секах... Загарэўся маёнтак Манішэўскага...

Частка людзей пабегла туды... Аканом Мані-
шэўскага, які не пасьпеў уцячы разам з панам,
бегаў на дзядзінцы і прасіў, каб затушыць...

— Цябе яшчэ туды ўкінуць,—закрычаў здара-
венны парабак Яўхім,—хай згарыць гэта пагане
гняздо, каб ня было куды варочацца зьвяром-
крывапіўцам... Мы там ня жылі...

— Мы сабе лепшыя пабудуем, якія ня будуць
успамінаць аб мінулым.

Толькі панскія падлізьнікі бегалі наўкола ла-
лаючага пакою і шапталі пацеры...

Стары Ахрэм, які трыццаць пяць год праслу-
жыў пастухом у гэтым маёнтку, вышаў з пякар-
ні і пазіраў на вогненную стыхію, якая што-раз,
то ўсё хутчэй і шчырэй несла дымам ахвяру да
неба, каб скупіць прад чалавецтвам усе тыя здзе-
кі і ўчынкі, якія ўтвараліся ў гэтых пакоях...

— І там сьветла,—сказаў Ахрэм, пазіраючы на
Пасекі,—і новае гняздо дымам нясецца ўгору...

— Не шкада табе, Ахрэм, што гэтакія пакоі і ўсё
дабро ў іх нішчыцца?—падышоўшы, запытаў яго
Яўхім...

Ахрэм доўга маўчаў, а пасья адказаў:

— Не. Хоць гэта ўсе і наша, але не шкада...

І здавалася, што ўся зямля хутка загарыцца, а
неба ўтопіцца ў чырвоным водблеску пажару.

На Пасеках пагарэла ўсё.

Парабкі і дзяўчаты разышліся, хто куды папа-
ла. Ліпніцкі быў арыштован, але пасья нямаведа-
ма дзе загінуў...

Сяляне заходзілі каля Пасекі...

— Той, хто прадаў, і той, хто купіў—абодва за-
гінулі... Усё-ж такі наша—нам...

... А прашло некалькі тыдняў. Лапніцкі як з
зямлі вырас. Ён зноў зьявіўся разам з находам
немцаў.

Усё было зруйнована... Толькі абгарэлыя шульты стаялі, як тыя вартаўнікі размытага дажджом вогнішча...

— Вось тут... Я калісь...

Але крык людзей і скрып калёс вывелі яго з задуменасьці... Ён азірнуўся і пабачыў, што сячане вязуць бярэвеньне з яго бору.

— Стойце!—крыкнуў ён нечалавечым голасам,—спалілі, зруйнавалі!.. А цяпер яшчэ... Эх, вы, зладзеі!..

Не пасьпеў ён аглянуцца, як магутная рука Яўхіма абхапіла яго шыю...

— Дык ты яшчэ жывы? Сабака паганы!

— Ня душы, ня трэба рук мараць!—загаманілі мужчыны.

— Каб гэтак я свайго злавіў пана—тут-бы з яго і дух вон. А ты... ты ня стоіш таго, каб Яўхім цябе... Нікому ня скажаш?

— Не...—прашаптаў Ліпніцкі і чуць-чуць пачаў дыхаць.

Сячане абкружылі Ліпніцкага і сталі трымаць раду, што з ім рабіць...

— Шкада,—сказаў аднавокі Кузьма,—паўцякалі нашы хлопцы. Яны-б ведалі, які суд над ім учыніць... Вось Андрэй-бы Драчун быў, якога ты прадаў калісь, помніш?

— А ён... зьвярнуўся?—дрыжачым голасам запытаў Ліпніцкі...

— Га!—падхапіў Яўхім,—ты думаў, што яго загубіў? Такія, як ён, ня гэтак хутка гінуць... ня гэтак лёгка... а вось ты тут-жа павінен знайсці сваю сабачую сьмерць...

— Пусьцеце.. бярэце і сячэце!

— Ды не за гэта, а за тое, што чалавека прадаў...

— Даруйце... Я вінен у тым....

— Годзе!—угаварвалі мужчыны Яўхіма,—ён сам сабе галаву хутка зьверне, навошта мараць рукі...

— Жыві, паганнае стварэньне, ды глядзі, каб аб гэтым спатканьні, апроч нас ды гэтай Пасекі, ніхто ня ведаў...

Ліпніцкі пабажыўся, што нікому не данясе...

Праз тыдзень сячане даведаліся, што ў Доўга-Бродзкім лесе Ліпніцкага знашлі павешаным...

— Сабаку—сабачая й сьмерць,—сказаў Яўхім,—яшчэ на другую галіну Манішэўскага трэба было павесіць...

Сячане заходзілі каля Пасекі.

— А можа яшчэ зьвернецца і сам пан Манішэўскі!—гаварылі яны,—боязна прыступаць да падзелу... Хутчэй-бы прышлі нашы хлопцы.

— Больш за ўсіх сваіх хлапцоў чакаў Яўхім. Ён даў слова ня йсьці больш да паноў парабком. Цяпер па просьбе Андрэя Драчуна жыў у яго жонкі. Памагаў засяваць ёй шнур і карміць дзяцей...

Дні беглі... Пасекі пачыналі зарастаць былльём і палыном.

Сячане чагосьці чакалі.

Нямнога прашло часу, як пачалі хадзіць чуткі, што зноў ідуць бальшавікі.

— Эгэ, ці я не казаў, што хлопцы нашы не забавяцца!?!—радаваў сябе Яўхім.

І чорны бор, скуль ваколільныя мужыкі вазілі паціху новыя хаты, зашумеў галасьней, як-бы прадчуваў, што дажывае апошнія дні, як-бы раней уведаў, што яго высекуць...

А на Пасеках было зацішша. Толькі вецер шалёны сьвістаў, як-бы пяяў жалобную песьню па мінулым.

IV

Пасекі ажывіліся... Зусім новыя людзі насялілі іх.

Хлопцы і дзяўчаты ў белых кашулях, як мак, упрыгожылі поле.

Работа кіпіць. Разудалыя песьні глушаць усю ваколіцу.

— Ай ды комуна! Глядзі, як у іх усё йдзе скорра і гладка: мы жыта не пасьпелі павазіць, а яны авёс возяць,—таварылі сяляне суседніх вёсак,—ці не далучыцца і нам да іх?..

А сячане проста не маглі надзівіцца з усяго таго, што тварылася на Пасеках.

Андрэй Драчун быў самым баявым заправілам усёй комуны, а Яўхім—першым працаўніком.

— А сяляне не памыкаюцца адняць у вас гэту зямлю?—пыталі ў Андрэя праяжджаючыя інструктары і камісары.

— Ды што вы, гэта зямля належыць да Сечанкі па сэрвітуту, а сячане самі і захацелі, каб тут была комуна... Аддалі сюды сваіх малазямельных і батракоў, а частка парабоў, што жылі калісь у пана,—вось хто ў нас у комуне.

— І непаразуменьняў ня бывае з ваколiчнымі вёскамі?

— Куды там! Мы ў іх, а яны ў нас дарагімі гасьцямі бываем,—гаварыў Андрэй,—часыцей зажджайце, ды, калі можна, кніжак і газэтак нам сюды прышлеце: на гэту зіму школку думаем адчыніць... Толькі вось з будынкам у нас тут. Згарэла ўсё панскае. Але нічагуткі. З часам усё будзе.

Не прашло два гады жыцця комуны, як Пасекі няможна было пазнаць.

Быў дзень супачынку. Хлопцы і дзяўчаты сабраліся каля Андрэя, а той апавядаў ім аб сваім вайсковым жыцці, як сядзеў у вастрозе і як запісаўся ў большавікі. Усе слухалі. Засыпалі яго рознымі пытаннямі, на што Андрэй чуць ўспяваў адказваць. Раптам убачылі, што цэлая грамада людзей ідзе да іх з боку Сечанкі.

— Глядзецце, глядзецце! Ніяк вайною на нас сячанцы йдуць?

Усе зарагаталі і сталі напраўду цікавіцца, чаго гэта ўся вёска сыпле на Пасекі.

Пачуліся гукі рэволюцыйнай песьні, і грамада стала падыходзіць бліжэй.

— Ну, значыць, свае, калі з гэткай песьняй ідуць,—пажартаваў Андрэй.

Падышлі зусім блізка. Нарэшце, усе сышліся, пачалі вітацца. На тварах сячан столькі было напісана радасьці, столькі бадзёрасьці чулася ў гутарцы, але ніхто з комунараў ня мог зразумець, з чаго яны ўстроілі гэткую ўрачыстую гасьцібу.

— Не пазналі, не пазналі!—гаманілі сячане...

— Ах! Ты—Бутрым?!—вырвалася ў Андрэя...

І Андрэй гэтак моцна абняў ужо напалову пасівеўшага незнаёмца, што здавалася, яны больш і не разлучацца. Сьлёзы ў абудвых пакапалі з вачэй.

Мала хто знаў Бутрыма, але ўсе чулі пра яго, і цяпер не маглі ўпомніць у сэрцы сваім радасьці, якую ім прынёс дарагі госьць.

— А я й ня думаў, што нашы сячанцы першымі добры прыклад пададуць,—загаманіў Бутрым.

— Крыўдзіш нас, Бутрым,—загукалі мужчыны,—што табе сячане не на агні печаны? Ды ты паглядзі, як комуна ў нас спраўна працуе. Напэўна хутка мы ўсе сюды запішамся і загоны свае далучым да Пасекі...

— Вітаю вас, братцы, вітаю з добрым пачаткам! Збожжа, што я сеяў тут, не загінула...

— О, не!—падхапілі сячане,—яно ўжо дало добры прыклад.

— Вось той,—казаў Андрэй да грамады,—хто першую жменю волі і братэрства пасеяў у нашай вёсцы, за што і пасівеў у вастрозе...

Сонца, як-бы нарочна, гэтак пачало пячы, што ўсе прымушаны былі пайсьці ў цянёк, дзе доўга гутарылі з Бутрымам, што робіцца на сьвеце... а пасья ўсе гуртам праводзілі яго да самай вёскі.

— Калі Бутрым пахваліў нас,—гаварылі ў комуне,—значыць, справа наша ўгору йдзе...

І на Пасеках яшчэ шпарчэй пашла праца... Слава аб комуне пашла на ўсю ваколіцу. Шмат людзей прыходзіла паглядзець, як жывецца, як ідзе праца, а шмат хто прыходзіў і чаму-небудзь павучыцца.

У вадзін дзень, якраз у час полудню, каля ганку застанавілася каламажка, і ў ёй сядзеў бацюшка суседняга прыходу.

Усе здзіўлена пераглянуліся і пачалі рагатаць.

— Бачыце, бачыце,—казаў адзін хлапец,—бацюшка прыехаў у комуну запісацца.

— А-а?—казаў Пётра, гадоў пад сорок пяць мужчына,—ды гэта-ж мой бацюшка: я ў яго калісь тры гады служыў.

Андрэй вышаў на ганак.

— Здрастуйце!—сказаў бацюшка і зьняў капялюш.

— Добры дзень!—адказаў Андрэй.

— Хто ў вас тут старшы?

— У нас няма старшых, усе мы роўныя!

— Значыцца, з вамі таксама можна гаманіць?

— Можна.

Бацюшка зьлез з возу, прывязаў лейцы за драбінку і ўзышоў на ганак.

— Я вось хацеў-бы,—пачаў ён,—каб тут на Пасеках дастаць з поўдзесяцінкі сенажаці скасіць. Вядома, што хоць-бы на пэўную частку. А то мае суседзі аднялі ў мяне да апошняй дзесяцінкі. А кароўку маю... трэба-ж зіму як-небудзь пракарміць.

— У нас і саміх мала сена, ня ведаем, як зіму прахарчваемся...

— А як-жа вы тут?

— Ды комунаю.

— Ко-омунаю?—спуджана загаварыў бацюшка і пачаў азірацца...

— Няма лішняга,—сказаў Андрэй, пазіраючы на бацюшку.

Бацюшка ўвесь час ціскаў у руках пугу і капялюш.

— Няма... так... няма... а я думаў...—Пры гэтым ён саскочыў з ганку і стаў заварочваць каня.

— Спужаўся аднаго слова, як чорт крыжа,— сказаў усміхаючыся Андрэй і пайшоў канчаць полудзень.

Вышаў Пётра і падышоў да бацюшкі.

— Дзень добры, бацюшка!

— А, Пётра, калі ня мыляюся?..

— Ён, той самы...

— Таксама ў комуне?! Ну, як жывеш?

— Вельмі добра. І да сьмерці хацеў-бы так.

— Ды што ты, Пётра? А мне дрэнна...

— А вы, бацюшка, да нас, значыцца, у комуну...

Бацюшка адхіліўся ў другі бок і, каб ня прымеціў Пётра, перажагнуўся...

— А ты, Пётра, молішся богу?

— Не.

— Чаму?

— Ня ўмею.

— Навучыцца, навучыцца трэба...

— У праграму нашу, бацюшка, ня ўходзяць малітвы... Часу няма гэтым займацца. Мы больш з плугам, з касою...

— Так, так... праграму ведаеш... Но!—загукаў бацюшка на каня.

— Пудзіла каняплянае,—забурчаў пад нос Пётра:—цябе слухаць цяпер нехта будзе!.. Ты маліся—за гэта грошы ад дурняў заграбаеш...

Дзяжурны барабаніў у павешаную бляху, што
значыла выходзіць да працы...

Зноў жарты і вясёлыя песьні заглушылі абша-
ры палёў. А яскравае сонца са сваіх праменьняў
саткала бліскуча-залацісты ореоль над Пасекамі.

НЕПАТРЭБНЫ ЧАЛАВЕК

Вёска ўжо даўно спала.

Ня спалася толькі вучыцельніцы Марысі, якая ўвесь час хадзіла па халодных пакоях школы і думала аб заўтрашніх лекцыях... Але гэта думка занімала яе менш усяго.

— Ну, што-ж!—казала яна голасна,—заўтра будзе пахожа на сёньня... Сабяруцца дзеткі: першая лекцыя арытмэтыкі, другая—родная мова... а пасья... ну, а пасья будзем пісаць...

І зараз-жа пачынала думаць аб ім... аб Сьцяпане, якога ня бачыла ўжо пяць год і больш як тры гады не атрымоўвала ад яго ніякай весткі...

Маладая і дужа прыгожая дзяўчына Марыся пачынала ўспамінаць усе тыя лепшыя хвілі жыцця, як яна пазнаёмілася са Сьцяпанам, калі вучылася ў сэмінарыі і ехала дамоў на летнія канікулы... Яна ўспамінала яго такім-жа жыцьцёрадасным студэнтам, якім яна спаткала ў першы раз... Прыпомнілася ёй гуляньне ў полі, на сенажаці, каля рэчкі, дзе Сьцяпан першы раз сказаў ёй, што яе кахае, і дзе яна першы раз спазнала ўсю прыгожасьць і ўсю гідлівасьць жыцця...

Сьцяпан быў сын багатага арандатара аднаго фольварку і жыў вёрст за восем ад вёскі, дзе гадавалася Марыся—дачка заможнага мужыка... Лёс, як гэта часта бывае ў жыцьці, стаўхнуў іх... але не надоўга...

Узьнялася вайна, Сьцяпан пашоў у салдаты, а Марыся была назначана ў глухую вёску настаўніцаю, дзе жыла й да гэтага часу... Адарваная ад сям'і, ад усёй радні, і ад самага блізкага ёй чалавека, якога любіла больш усяго на сьвеце, Марыся ўсёю душою аддалася сваёй справе...

Яна палюбіла школу, палюбіла дзетак і тых гаротных сялян, якія жылі ў гэтай вёсцы...

І гэтак ішлі дні за днямі, гады за гадамі...

У сёньнешні зімовы вечар, пад палахлівы сьвіст ветру, яна ўспомніла ўсё тое, што калісь уносіла прыгожыя фарбы ў яе нікчэмнае жыцьцё...

— Эх!.. Лепей не ўспамінаць...—прагаварыла яна й лягла на ложка, узяўшы ў рукі кніжку і падсунуўшы бліжэй да сябе лямпачку...

Вецер за вакном завуў галасьней, а разам з ветрам ёй пачулася, як-бы хто забарабаніў пальцамі ў вакно.

— Вой!—ускочыла яна з ложка і моцна прыціснула руку да грудзей, дзе пужліва затрапятала яе сэрца.—Не, гэта мне, мусіць, здалося?.. Апанас! Апанас! Чуеш?

Яшчэ ня зусім стары, але змучаны цяжкім жыцьцём, [стараж Апанас увайшоў у яе пакой...

— Навошта клікалі? Ці-ж гэта ня сьпіце яшчэ?

— Табе нічога не пачулася?

— Не, нічога!

— Мне здалося, што нехта стукае к нам у вакно!..

— Вядома хто—вечер! Вось кладзецца лепш, паненачка, спаць, дык вам здавацца ня будзе нічога, а то да поўначы сядзіце ды чытаеце розныя кніжкі—ну й пачынае здавацца бог ведае што...

У гэты час стук пачуўся мацней... Апанас, навастрыўшы вушы, прагаварыў:

— [Такі праўда, нехта стукаецца... Вы не памыліся, паненачка!]

— Ідзі, запытай, хто. Калі хто чужы, скажы, што тут школа й ня ўпускай... Чуеш?

— Добра!—адказаў Апанас і пасьпяшыў да дзьвярэй, якія выходзілі на ганак...

«Хто-ж гэта мог-бы быць у такі позны час?» думала пра сябе Марыся і папраўляла на сабе адзеньне.

Зараз-жа вярнуўся Апанас і сказаў, [што нехта незнаёмы] просіцца ўпусьціць абагрэцца...

— А ты сказаў-бы, што тут вёска, няхай ідзе да старшыні сельскага камітэту альбо так к каму-небудзь у хату, тут-жа школа...

— Я казаў, але просіцца, што далей ісьці ня можа, зусім зьмёрз... Ды нідзе агню ня бачыў,

апрача ў нас... Просіць хоць на пяць хвілін... «Я, кажа, не надоўга: трохі абагрэюся і пайду».

— Ах, Апанас!.. А які ён: стары ці малады?

— Ды я ня бачыў... Дзьверы баяўся адчыняць... Голас ня дужа на старога паказвае...

— Ну, што-ж рабіць?

— Што-ж... пусьцеце, паненачка... такі-ж зіма... мяцеліца... людзі сабаку ўпускаюць, а то...

— Зусім ня тое ты вярзеш! Сам ведаеш, які час... А мо' хто й нядобры...

— Абы мы былі добрыя... бог нас...

— Вось ты зноў распачынаеш!—закрычала злосна Марыся,—ну ідзі... упусьці... Мо й сапраўды зьмёрз чалавек, а мы тут... Ідзі, Апанас... Няхай там на кухні пагрэецца ды пойдзе... Дасі яму гарбаты шклянку, калі яшчэ не астыла... Хутчэй ідзі...

— Слухаю!—сказаў Апанас і пасьпешна вышаў у сенцы...

«Ах, у гэткі позны час... А як які-небудзь злодзей ці наогул злачынец... што буду рабіць?»

Раптам за дзьвярыма яна пачула гамонку...

— Тут паненка наша сьпіць, сюды няможна... Вось туды... на кухню...

— Прэч, старая качарга!—пачуўся хрыплы нечалавечы голас, і дзьверы ў пакой Марысі адчыніліся насцьцеж.

— Ах! Што вам трэба? Чаго? Вы... я...

— Баяцца ня трэба,—сказаў незнаёмы і павярнуўся да стоража.—Ну, а табе што?

— Мне... мне нічога... Але я вам казаў ісьці на кухню, а вы прама сюды...

— Ну, дык ідзі ты на кухню!

— Як? Апанас, будзь тут... Я баюся...

— На кухню! Чуеш?..

І магутная ўся захаладзелая рука незнаёмца выпхнула ў дзьверы Апанаса.

Марыся ўся пабляднела ад перапалаху і стаяла, як акамянелая...

Перад ёю стаяў незнаёмы мужчына, увесь абросшы валасамі. Адзежа ўся абарваная. Невялічкі кажушок быў увесь на дзірках. Боты парваныя, што нават відаць былі кускі ануч. Увесь закіданы непасьпеўшым растаць сьнепам. Толькі з заросшага твару выглядалі, як гаручая смоль, вочы. У гэтыя вочы й пазірала Марыся, не кратаючыся з месца.)

— Ну, а цяпер мы адны,—загаварыў незнаёмы, аглядаючыся ва ўсе куткі пакою,—дык дайжа, Марыся, я цябе пацалую моцна, моцна...

— Ах, божа мой! Што са мною?—спуджана прашаптала Марыся і стала туліцца к ложку...

Незнаёмы йшоў да яе... Яна дрыжала і адсоўвалася назад, ня ведаючы, што ёй рабіць... У гэтых незнаёмых, але поўных адвагі вачох яна ўбачыла як-бы нешта знаёмае. Але інстынкт страху

браў сваё, і яна не магла выгаварыць ніводнага слова...

— Што, не спазнала? Ці можа ня хочаш спазнаваць, што я ў гэтым убраньні?

— А хто ты? Хто?..—як-бы ачнуўшыся, запытала Марыся.

— Я?.. Непатрэбны нікому чалавек, але які калісь быў шмат каму патрэбен, і якога ты таксама калісь кахала...

— Няў-жо... няўж... не! Гэта ня ён!..

— А вось якраз ён... Твой Сьцяпан...

— Сьцяпанка! ты гэта?

І Марыся хацела кінуцца яму на шыю, але раптам адхіснулася назад і ўпала на ложкак...

— Што? Спалохалася абарванай вопраткі, што ня кінулася, як даўней, да маіх грудзей?.. Яно так... Зусім ня гэтым ты хацела мяне спаткаць...

— Не, Сьцяпанка, ня ў гэтым рэч,—пачала казаць Марыся, падышоўшы да яго бліжэй,—ты для мяне той самы, калі толькі не перамяніўся душою... Вопратка нічога ня значыць...

— О, не, Марыся, душою я перамяніўся больш, чым вопраткаю...

— Чаму?—здзіўлена запытала Марыся, адступіўшы некалькі крокаў назад.

— Чаму!.. Пытаеш чаму?.. Калі сьвет увесь перамяніўся й ніхто ня дзівіцца, а то ты здзівілася, што перамяніўся я, чалавек...

Сьцяпан змоўк... Марыся таксама нічога не магла прагаварыць. Толькі шалёны вецер мацней пачынаў завываць у коміне ды абледзянеўшыя кавалкі сьнегу бражджэлі ў шыбы.

Праз нейкі час Марыся сабралася з сілаю, падыйшла да Сьцяпана й шчыра прытулілася да яго... Ён моўчкі яе абняў і хацеў пацалаваць, але ўвесь задрыжэў і моцна заплакаў...

— Сьцяпанка, родны, што з табою?—ласкава пытала яго Марыся і гладзіла па галаве...

— Ха-ха-ха,—праз сьлёзы зарагатаў Сьцяпан,—я плачу тут перад табою... а чаго? Ды хто плача? Я той, хто ня плакаў, ня выраніў ніколі й сьлязінкі, губячы столькі бязвінных чалавечых душ... Ха! ха! ха!..

— Што ты сказаў?—спужаўшыся, запытала яна ў Сьцяпана, дрыжачы ад нейкага невядомага пачуцьця, пачала паціху адыходзіць убок...—Няўжо? няўжо ён!?

— Але, але, ад мяне цяпер так, як і ты, усе адхіляюцца... Усе мяне баяцца, ды і я стаў баяцца людзей... Толькі ноччу з імі бачуся... Цяпер я непатрэбен для людзей, і яны мне таксама непатрэбны. Ха, ха, ха! Ты што-ж? Баішся мяне? Ня бойся: такой душы, як ты я не загублю... Ты мне непатрэбна...

— Што я чую?—шаптала Марыся, і яе вочы былі поўны сьлёз.

— Не загублю!.. Ты памятаеш усё тое, што калісь было паміж намі? Памятаеш?..

— Але... памятаю!.. а ты?

Сьцяпан, як-бы цяжка прыпамінаючы аб далёкім мінулым, закрыў вочы рукою і сказаў:

— Я! толькі ўспамінаю... Але што ўспамінаць аб мінулым—яно ня вернецца ніколі...

Марыся здзіўлена зірнула на яго й запытала:

— Чаму? Няўжо ты больш мяне ня...

— Ха-ха-ха! А ты думала што я тады цябе кахаў?..

— Што ты сказаў?—запытала Марыся.—Дык гэта было так сабе толькі... Ты толькі здзекаваўся нада мною?

— Толькі!.. Я, Марыся, і радзіўся для таго, каб здзекавацца над людзьмі... Як тады, так і цяпер... О, як я шмат над імі глумлюся... Толькі тады я над імі здзекаваўся ўдзень... каб гэта бачыў увесь сьвет, а цяпер я іх мучу ў самую цемру ночы...

— І ты не баішся помсты?.. Помсты тэй рукі, якая мае сілу цябе пакараць?

— Позна ты мне гэта сказала,—прагаварыў Сьцяпан і безнадзейна паківаў галавою,— гэта караючая рука ўжо зрабіла сваю справу... Але... Ты глянь на мяне—ці-ж я быў такім калісь, у той час, калі сонца сьвяціла йнакш, чым цяпер... Вось бачыш гэтыя рызманы на маім целе... Ці-ж гэта ня помста? Ня помста за той глум, які чынілі над га-

ротнымі людзьмі мае прадзеда, дзяды, бацькі і я сам...

— Вось бачыш,—перапыніла яго Марыся,—а ты й цяпер яшчэ творыш глум над бязьвіннымі... апамятайся!..

— Цяпер?... Цяперашні глум—гэта ёсьць помста за помсту...

Нейкі час абое памаўчалі. Сыцяпан, неяк дзіўна глянуўшы на Марысю, сказаў:

— Ты ведаеш, што фольварак наш спален... уся гаспадарка зруйнавана... бацькі забіты... застаўся толькі я адзін... А каму я патрэбен? Я цяпер нікому непатрэбны чалавек...

— Чаму? Няўжо ты толькі мог жыць чужою працаю? І цяпер, калі кожны грамадзянін павінен сам сабе здабываць усё для жыцця...

— Не... не! Усё скончана!

Марыся, падышоўшы да яго бліжэй, сказала:

— А ты памятаеш? Даўней ты сам казаў, што ты сам праціўнік таго строю, ад якога ня было жыцця мільёнам людзей... Ты сам калісь казаў, што хочаш весці барацьбу з несправядлівасцю, якую можна было бачыць наўкол...

— Эх, гэта я казаў даўней, а цяпер кажу, што мне не па дарозе з тымі, хто нясе роўнасьць і справядлівасьць... Але вось бачыш! Я маю вось толькі тое, што на мне... Няпраўда—вялікае багацьце?.. Мне гэтых скарбаў не шкада, як не шкада й тых людзей, на якіх я накідаўся ў любую хвілю... Слу-

хай, назад каб вярнуцца, я ня маю сілы, а ўперад ісьці—не хачу!.. Чуеш? Я йду ўперад, але ня тэй дарогаю, якою йдуць усе людзі... Я пракладаю сабе дарогу вась чым...

Пры гэтых словах Сьцяпан выняў рэвольвэр і некалькі гранат і паказаў іх Марысі...

— Ты хто?—спуджана запытала Марыся.

— Я?.. Непатрэбны чалавек... Я бандыт... Чуеш? Ха-ха-ха!.. Спужалася? Ня бойся—ты маёю ахвяраю ня будзеш цяпер, бо ты ўжо...

— Ха! ха! ха!.. Вось як... І ты цяпер прышоў мне напамінь аб тым, што калісь было?..

— О, не! Я прышоў, каб, вась, праз колькі хвілін укінуць вась гэты гасьцінец у тую хату, дзе будуць вырашаць лёс людзей тыя, якія давялі мяне вась да гэтага. Мяне не паслалі—я сам пашоў, бо мне хочацца чалавечай крыві!.. Але, крыві!.. Цэплай, сьвежай?..

Пры гэтым Сьцяпан апусьціўся на зэдлік, а рэвольвэр бразнуў на стол...

Марыся, поўная страху і нейкай нечалавечай адвагі, падышла да яго й прашаптала:

— Ты непатрэбны чалавек... Ты не павінен жыць... Чуеш! Кінь тую паганую справу, якую ты цяпер робіш, і ты зноў будзеш чалавекам... Ня йдзі туды, куды цябе паслалі праклятыя ўсім чалавецтвам людзі... Падумай, колькі нявіннай крыві ты пральеш? А колькі сьлёз вільлецца ў бедных матак і дзяцей, якіх ты пакінеш сіротамі... А можа

трапіцца, што й сам ты сваё жыццё загубіш у гэту ноч...

— Нічога! Я ўжо думаў над гэтым шмат... Дарага толькі адна... Сьмерць ня раз пазірала мне ў вочы—спаткаць хоць калі яе рад. А што будзе кроў... сьлёзы... гэта мяне не парушыць...

— А я штодня аб табе думала... чакала!..

Далей у Марысі ня стала слоў гаварыць і яна ўпала на падушку й заплакала... Сыцяпан моцна зарагатаў:

— Сьлёзы?.. Ха-ха-ха!.. Як мне абрыдлі... Ну, я пайшоў. Мой час наступіў... Больш я з табою не пабачуся!.. Непатрэбен я ўсяму сьвету, непатрэбен і табе... Ды і ты мне, праўду сказаўшы, зусім не патрэбна... Нашы дарогі разышліся... Бывай здарова!.. Заўтра пачуеш і пабачыш... Мне захацелася крыві... мужычай паганай крыві... Нікому не кажы, што я тут быў... і ня плач... мінулае ня вернецца!.. Ніколі...

Пасьля гэтых слоў Сыцяпан, супакойна глядзячы на заплаканую Марысію, выйшаў з пакою... Марыся раптам усяхапілася... Адважна й са злосьцю ўхваціла пакінуты ім на сталe рэвольвэр... У яе вачох загарэўся агонь помсты... Яна істэрычна зарагатала і сказала:

— Непатрэбны чалавек! Я яму непатрэбна. А... а... і ён мне непатрэбен... Ён непатрэбен нікому... Ён любіць кроў... О, я ведаю... Ён і маёй шмат памактаў крыві... Помню... помню... І цяпер ён так-

сама пайшоў, каб бязьвінна праліць шмат крыві і сьлёз... А можа? Не, не!.. Ён непатрэбны!..

Марыся куляю вылецела з пакою ўсьлед за Сьцяпанам. Не прайшло і дзвюх хвілін, як за дзвьярыма пачуўся выстрал і крык...

Зараз-жа, пасья выстралу, Марыся, крадучыся, увайшла зноў у пакой... На яе дзявочым, пабялеўшым ад страху, як палатно, твары відаць была пужліва-вясёлая ўсьмешка. А ў вачох яшчэ не патух запалены агонь помсты.

Абাপёршыся аб край стала, яна нейкі час бязмоўна пазірала ўперад...

— Ха! ха! ха!... Ну, што-ж, судзеце мяне... Я яго забіла... Ён непатрэбны чалавек,—прагаварыла яна і зноў зарагатала.

А за вакном вецер выў і сьвістаў усё галасьней...

А П О Ш Н Я Я Н О Ч

Сонца схавалася за лес...

Летні гарачы дзень пачаў зьмяняцца вечарам.
Над сырым балотам белым палатном разаслаўся туман.

Наўкол зрабілася ціха, толькі недзе далёка чулася песня жнеяў, якія грамадою йшлі посьле працы ў вёску.

Зося гэтак шчыра запрацавалася, што не пабачыла, як яе агарнула ноч.

Калі яна разагнулася, вяжучы апошні сноп, і зірнула на густы лясок, каля якога канчалася палоска, яе апанаваў нейкі страх...

У гэты час пачуўся плач маленькага Міхася, яе дзіцяці, які ўжо доўгі час спаў у халадку пад снапамі. Цяпер камары разбудзілі яго, і ён пачаў плакаць.

Зося, палажыўшы серп на плячо, вышэй падаткнуўшы спадніцу, каб не замачыцца ў вячэрняю расу, якая ўсьпела ўжо напайць іржэўнік, падбегла да Міхаські, узяла яго на рукі, і яго запалены сонцам тварык шчадна прыхінула да сваіх гру-

дзеі... Міхаська змоўк... Ганяючы аднєю рукою камары над дзіцём, другою рукою яна папраўляла кофтку і спадніцу, а пасья пачала складаць жбаны, у якіх брала сабе полудзень...

На яе загарэлым твары відаць былі застыўшыя капелькі поту, які ўвесь дзень умываў яе за цяжкаю працаю.

— Ну, даволі, мой дарагі сыноч!—сказала яна да дзіцяці,—мама таксама есьці хоча. Дома я цябе лепш пакармлю.

Міхаська, дзесяцёхмесячны хлопчык, нібы зразумеў гэтыя словы сваёй мамы, адарваўся ад грудзей і больш ня плакаў...

Ноч зусім ужо ахінула чорнымі крыльямі поле і сенажаць, калі паўзьбераг густога лесу Зося, трымаючы на руках дзіця, з невялічкім клумачкам за плячыма сьпяшалася дамоў.

З-за лесу пачынаў выглядаць месяц і сваім срэбраным бляскам асьвяціў постаць і твар Зосі...

Дзевятнаццацёхгадовая кабета, маладая маці, выглядала цяпер тою непавіннай дзяўчынай, якой яна была паўтара гады назад... Месячная ноч вярнула ёй усю дзявочую прыгожасьць. Распушчаныя густыя і доўгія валасы, чорныя, як смоль, бровы і цёмна-блакітныя вочы—усё гэта выглядала як і раней; нават бляск вачэй гарэў тым самым агнём, які быў запален яшчэ дзявочымі гадамі...

Зося толькі-што ўзышла на грэблю, якая вяла ў вёску, перасякаючы густыя кусты гаю, як рап-

там непадалёку ад яе пачуўся трэск сухіх гольляў, і перад ёю вырасьлі, нібы з зямлі, дзьве чалавечыя фігуры...

Зося гэтак задрыжэла ад страху, што нават дзіця на руках зварухнулася і заплакала.

— Стой!—пачуўся ціхі голас аднаго незнаёмага,—ты хто такая і куды йдзеш?...

Зося ад перапугу ледзь прагаварыла два словы:

— Дамоў... іду...

— Ну, ладна! там разьбяром, ідзі за намі,—прагаварыў другі незнаёмы і павярнуў у гушчар.

— Мае даражэнькія,—загаласіла Зося,—што вы? Пашкадуйце дзіцяці...

— Ціха! Будзеш жыва,—закрычаў першы незнаёмы і моцна пацягнуў яе за руку, даючы ведаць, каб не спрачалася...

Зося змаўчала...

— Ты што-ж?—пачаў зноў першы незнаёмы,—людзей баішся? Мы таксама людзі...

Зося трошкі апомнілася і пачала прасіцца:

— Я ведаю, што вы такія людзі, як і ўсе... але пусьцеце мяне... яшчэ з вярсту да маёй хаты... дзіцятка есьці хоча, і ў мяне ад поўдня расінка ў роце ня была... зьлітуйцеся... я і так няшчасная кабета... ня здзеквайцеся нада мною...

— Ды хто табе сказаў, што мы будзем цябе мучыць?.. Мы цябе пусьцім такою, якою і ўзялі... ты нам патрэбна зусім для іншага,—пачаў угаварваць

яе другі незнаёмы, ідучы ззаду за ёю на крокі два-тры...

Невялічкая палянка паміж гушчару, асьвечаная месяцам, выглядала нейкім цудоўным гняздом старажытных людзей...

Пад альховым кустом, укрупіўшыся ў старую дзіравую коўдру, ляжаў з абросшым тварам невялічкага росту чалавек... Пачуўшы далёкую гутарку незнаёмага голасу, ён усхапіўся, выцягнуў з кустоў ржавое ружжо і памкнуўся бегчы на голас... Але, прыслухаўшыся ляпей, ён застаўся чакаць на месцы, прытуліўшыся да дрэва...

Прайшло некалькі хвілін, як у гэта гняздо ўвайшлі два незнаёмых, а наперадзе іх маладая кабета Зося з дзіцём на руках.

Трое незнаёмых людзей, у чые капцюры лапала цяпер маладая вясковая кабета, былі правадырамі тых шаек, якія, было чуваць, разгульвалі па гэтаму самаму лесу ўжо доўгі час і рабавалі ні ў чым непавінных сялян...

Першы незнаёмы быў высока адукаваны чалавек, сын багатага пана... Высокі ростам... Бляды твар яго і ўсе манеры казалі аб яго добрым мінулым выхаванні, якое рыхтавала яго зусім для іншага жыцця... Звалі яго Белым... Другога незнаёмага звалі Крывым, празваным, напэўна, за тое, што сапраўды кульгаў на правую нагу... Кульгавая нага, глыбокія шрамы на твары і выбітае плячо левай рукі—добра сьведчылі аб яго міну-

лай працы. Трэці незнаёмы, які толькі што ляжаў пад кустом, нізкага росту і ўвесь заросшы вала-самі, быў ахвяраю сваёй палахлівасці... за сваю палахлівасць ён быў празваны Зайцам...

Уцёкшы са шчыльных радоў сваіх таварышоў, змаганьнікаў за правы працоўнага народу, будучы і сам сынам працоўнай сям'і, ён папаў у лапы сваіх ворагаў і прымушан быў стаць іх паслу-гачом.

Да гэтай «тройцы» належаў яшчэ адзін падобны Зайцу сын вёскі—Грышка, які і сам сабе не даваў адказу, чаму ён сьвятло і вольнае жыццё прамяняў на лес і вечны страх...

Грышка быў імі пасланы ў бліжэйшую вёску, каб выведаць, што і як там робіцца...

Стоячы паміж трыма незнаёмымі мужчынамі, ноччу, у гушчары лесу, Зося схіліла галаву на твар свайго дзіцяці і пачала плакаць...

— А як пекна яна выглядае,—казаў Белы Зайцу, які набраўшыся смеласці, выходзіў з-за дрэва, кінуўшы вінтоўку пад куст.

— Шкада, што ўжо матка,—загаманіў кульгавы,—быў-бы смачны для цябе кусочак, Белы... А сыноч твой... ці можа дачушка, такая прыгожая, як і ты?..

Пры гэтых словах Кульгавы падышоў бліжэй, зірнуў у твар Зосі, пасля закрануў пальцам нос дзіцяці і казаў:

— Што? Ты не баішся нас? а? як цябе завуць?

— Міхаська,—прагаварыла праз сьлёзы заплаканая маці і мацней прыхінула дзіця да сваіх грудзей...

— Ну, значыць, маладзец!.. Прывыкай, брат, з гэтых гадоў да лесу, да бяссонных начэй... Вырасьцеш—ня страшна будзе... А то, бачыш, наш Заяц ня прывык ночы цэлыя па лясох разгульваць—цяпер, нябось, часамі страшна яму бывае... То-то я!..

Пры гэтых словах ён абвёў усіх вачамі і зноў застанавіў свой погляд на прыгожым твары Зосі:

— Даўно замужам?

— Паўтара гады...

— А мужанёк твой дзе пажывае?

— Ня ведаю... у войску... забралі...

— Э, вось яно што!—злосна сьмяючыся, прашыпеў Крывы.—А за што ён ваюе? Хто паслаў яго ў войска?..

— Забралі... ён не хацеў ісьці... Мяне шкадаваў... але сказалі ісьці—пашоў...

— Ну, ён ваюе з намі, а мы паваюем з табою...

Зося закалацілася, а маленькі Міхаська зноў заплакаў...

— Ціха, ціха, сыноч,—пачала праз сьлёзы гаварыць Зося, калышучы на руках дзіця,—загінуў татка твой, загінеш і ты бяз часу, мая ты кветачка...

Заяц, лежачы пад кустом, круціў папяросу. Павярнуўшыся да Крывога, ён сказаў:

— А што вінавата жонка, калі мужа забралі ў войска?.. Я вось таксама, пакуль ня ўцёк у лес, прымушан быў служыць чырвоным... Яны бяруць і ня пытаюць, хочаш ты ці ня хочаш ісьці... Эх, брат, і там і тут—адзін чорт. Яшчэ там хоць сьмялей спаў, а тут вось ляжы дзень і ноч і бойся, каб цябе таго...

— Ды такім, як ты, і месца на печы,—сказаў да яго Крывы.—Я дзіўлюся, як ты да гэтага часу ад нас ня ўцёк—трус...

— Даўно-б мяне тут ня бачылі, але куды?.. Зноў туды?.. Яно-б нічога, каб усё так мінавала... Але як прыставяць... Эх, чорт бяры—сон пракляты не бярэ...

— Эх, баба!—крыкнуў на яго Белы,—спаць ня час цяпер... Сам ведаеш, што трэцюю ноч тут начуем... Значыць, трэба новае пняздо выбіраць... Ідзі на «шырокую», мо' Грышку спаткаеш, яму сёньня чарга падшукаць хату на тры ночы... Чуеш?! Бяз усякіх спрэчак... Мокрая курыца!..

Заяц нешта хацеў сказаць, але апошнія словы Белага гэтак былі сказаны, што яго рот так і застаўся расчыненым. Пасьля нядоўгага маўчанья, калі Заяц сабраўся адыходзіць, Белы павярнуўся да яго і сказаў:

— Глядзець у вабодва!.. А спаткаеш Грышку,—скажы, што ёсьць краля... Ён, здаецца, ахвотна возіцца з імі...

Пры гэтых словах Белы з ухмылкай на вуснах падышоў і глянуў у твар Зосі.

Заяц, аглянуўшыся на ўсе бакі і буркнуўшы некалькі слоў сабе пад нос, ціха пасунуўся ў густыя кусты...

— Жыва! жыва!—крыкнуў Белы і пачаў гаварыць да Кривога:

— Ты нічога не прыкмячаш?

— Не,—адазваўся Кривы.

— Я пачынаю бачыць, што нашы два малайцы нешта таго?!

— Як, што?

— Нешта гаманіць пачынаюць пайнакшаму... і аб чырвоных лепш адзваюцца?!

— Нічога, брат! Гэта так сабе,—угаварваў яго Кривы,—вядомая рэч, абодва маладыя, вязковыя вароны—вось і ня могуць прывыкнуць да прастору. Як ў іх жыцці будзе дэвізам «сёння ўсё, а заўтра нічога», як у мяне, тады зусім інакшымі зрабляцца: час і тыя абставіны, у якіх яны знаходзяцца, сваё возьмуць...

— А мне здаецца, што колькі воўка ні кармі, а ўсё-такі ён у лес цягне... Так і яны... Мужычая кроў цячэ ў іх жылах—вось у чым уся бяда. А грошы тут незаўсёды сваё возьмуць...

— Эх, Белы, Белы! Вось у маіх жылах ніякай крыві няма. Ні мужычай, ні панскай... У мяне цячэ кроў... ну, кроў загінуўшага чалавека, які прадае сябе таму, хто даражэй плаціць... Ну, вядома, ня

так хутка ты зробіш іх вернымі паслугачамі, якім стаў для цябе я... Ну, ды ня час аб гэтым разводзіць тары-бары... Наша краля штось прыгарунілася... Сумна без мужанька? Га?.. Ну, нічога! Белы! Даўно ты цалаваў загарэлы твар вясковай дзяўчыны?.. Нябось, панічы і даўней ад гэтага не адхіляліся...

— Кінь жарты, Крывы!.. Бліжэй да справы,— агрызнуўся Белы і, адышоўшы, стаў каля дрэва...

Крывы пачаў аб усім распытваць у нявольніцы, якая больш маўчала, альбо казалася, што нічога ня ведае. Крывы пачынаў злавацца.

— Маніш,—казаў ён,—а ўчора да вас чырвоныя не прыяжджалі?..

— Я ў полі жала, нікога ня бачыла,—адказала Зося, чуць-чуць ступіўшы ўбок...

— Стой!—крыкнуў Крывы,—ня мецься толькі ўцякаць—вельмі дрэнна будзе...

— Я не ўцяку. Але што вы хочаце са мною рабіць?

— Нічога!—адказаў Крывы і, падышоўшы бліжэй, абняў яе прыгожы стан...

— Вон, паганец!

І чорныя, мазолістая рука адпіхнула ад сябе плюгавы твар Кривога...

— О-го! го!.. Вось яно што! А ну, дай твайго сынка патрымаць Беламу, а мы з табою зробім міравую...

— Ня дам і дзіцяці паганіць аб нячыстыя рукі твае. Ты думаеш, што я баюся сьмерці? О, не!.. Зусім ня страшна памерці, але не пазволю паганіць ні сябе ні свайго чыстага дзіцяці...

— Ха-ха-ха!—паліўся па ўсяму лесу штучны сьмех Крывога,—бачыш, Белы! Яна баба, таво, я першую спатыкаю гэткую. Шкода, што карантыш гэты з ёю, а то ў нашу кампанію...

— Эх, вы, душагубцы! Хто к вам пойдзе! Хіба гэткія паганцы, як вы!..

— Ну, годзе, годзе!

Мощная рука Крывога ўхапіла за стан Зосі гэтак моцна, што яна ад болю закрычала.

— Ціха!—пагразіўся Крывы, а то вось зараз... Белы, вазьмі абаронца.

Белы ўзяў дзіця, а жылістыя рукі Крывога абвілі стан маладой кабеты.

— Ратуйце!—крычала Зося,—людзі... хто верыць... ах...

І больш яна не магла вымавіць і слова, як рука адважнага гвалтаўніка заткнула яе рот...

— Цягні далей... у кусты,—казаў Белы, гушкаючы на руках маленькага Міхася,—я паняньчуся з яе абаронцам...

Час - ад - часу вырываліся крыкі Зосі, якую азьвярэўшы Крывы цягнуў у гушчар лесу, чуўся крык дзіцяці на руках Белага. Белы ня мог ніяк заняньчыць Міхаську. Ходзячы ад куста да куста, злосна гаманіў:

— Ну і ночка выдалася! Яшчэ гэткай ня было... Ну, ціха, ціха, прахвост, а то я цябе... А-а-а!.. Ніколі ня няньчыўся з малымі, а тут—на табе! Гэй, Крывы, кінь ты вадзіць! Пусьці матку, няхай крыкуна гэтага супакоіць!..

Але адказаў ня было чуваць, толькі было чуто далёкае стагнаньне і войканьне...

— Праклятая ноч!—бурчаў Белы, носячыся з дзіцянём...

А месяц супакойна пазіраў на гэта гняздо і нібы ўсьміхаўся сваім пабялелым тварам.

У гэты самы час на краі лесу між густых альховых кустоў, аглядаючыся на ўсе бакі, блукаў, як няпрытомны, іх чацьверты хаўруснік—Грышка.

Яму трэ' было выпаўніць даручанае заданьне: высачыць, ці ёсьць чырвоныя ў вёсцы, і падшукаць новае таёмнае гняздо для начлегу трох чарговых начэй.

Грышка быў сын небагатага селяніна тэй самай вёскі, у якую яго пасылалі цяпер з даручаньнем.

Больш паўтара гады таму назад яго прызвалі ў Чырвоную армію. Пабыўшы два разы ў баёх, яму гэтак усё далася ў знакі, што ён уцёк са свайей вайсковай часьці і пачаў хавацца па лесе, каб толькі больш ня чуць стуку гармат і траскатні кулямётаў.

Жывучы ў лесе, ён спаткаў першага таварыша па няшчасьцю—Зайца, які пазнаёміў яго і далучыў да шайкі Белага і Крывога.

Зусім не па душы прышлося Грышку новае жыцьцё з новымі, дагэтуль незнаёмымі людзьмі.

Грышка думаў, каб уцячы дамоў, заняцца супакойна працаю на сваёй гаспадарцы і каб гэтым усё скончылася.

А ўсё яно вышла йначай і зусім ня так, як-бы гэта хацелася.

І вось цяпер ён ужо доўгі час жыве вольным жыхаром лесу, але жывецца яму не ахці вольна.

Шмат разоў памыкаўся Грышка ўцячы зноў у сваю часыць альбо зьявіцца ахвотна дамоў, але нейкая невядомая палахлівасьць брала свой верх, і ён стаў патроху прывыкаць і асвойвацца са сваім становішчам.

Тыя людзі, апрача Зайца, з якімі яму прыходзілася тут спатыкацца і жыць, былі зусім іншых поглядаў на жыцьцё, чым ён, але голад і холад прымусіў з імі зжыцца і стаць іх верным наймітам.

Грышка ўвесь час наравіў, каб бліжэй «перакачаваць» да сваіх краёў і адтуль уцячы дамоў...

Яго жаданьне споўнілася.

Цяпер ён у сваім родным ляску, пасланы ў сваю мілую вёску, каб высачыць там «ворага».

Грышка ўжо парашыў уцячы і не вярнуцца, але вось дзьве ночы падходзіў аж да сваіх гумнаў, але не адважыўся зайсьці ў хату.

— Апошняя ноч,—шаптаў ён, выходзячы з лесу і кустамі йдучы праз поле,—а заўтра, калі не пакіну гэтага паганага гнязда, хто ведае, што рыхтуе новае логвішча? Мо' зловяць!? Мо' рука Белуга рашчэпіць мне галаву, калі дазнаецца, што я хачу ўцячы да хаты? Хто ведае?..

З гэтымі словамі Грышка мерыўся ўжо выйсьці на поплаў каля сваіх родных загонаў.

Ціхі ветрык заварушыў кусты. Грышка супыніўся. Да яго вуха даляцелі сыпавы жней.

У яго пакаціліся сьлёзы. Раптам успомнілася яму маладая жонка, якая напэўна, думае, што яе Грышачка ўжо даўно ня жыве. Успомніліся яму ўсе дзіцячыя гады, калі ён смела гуляў па гэтаму ляску, пасучы быдла, і калі ён зранку да познай ночкі працаваў вось тут недалёчка на сваёй сенажаці...

Але зараз, нібы тыя крыльлі чорнай ночы, ахінулі яго новыя думкі. Грышка ўспомніў пра сваё жыцьцё ў лесе разам з тымі, праз каго ён ўсё сваё жыцьцё пакутваў і пакутуе яшчэ і цяпер.

Напады на непавінных людзей, кражы і рабункі, забойствы за кавалак хлеба,—усё гэта пачало выплываць у яго памяці, і валасы падняліся дыбам.

— Божа,—думаў ён,—даруй мне; я ні ў чым ня вінен... На маёй душы няма гэткага цяжкага грэху... Калі й прыходзілася крыўдзіць чалавека, дык толькі затым, што мяне прымушалі... А сам я... О, не!.. І сам я грэшны... Навошта я ўцякаў сюды?.. Навошта я разам з гэтымі прадажнымі душамі жыў тут?

Усё наўкола змоўкла. Грышка прытуліўся да дрэва і, закрыўшы рукою свой пачарнеўшы твар, пачаў плакаць...

Яго сэрца нібы што чула, але не хацела казаць. Яго пачуццё нібы шаптала яму, што гэта апошняя ноч, а заўтра жыццё новае...

Раптам ён увесь задрыжэў і пачаў туліцца да зямлі... Да яго даляцелі словы песні:

Гэта бой наш аstatні
За працоўны народ,
Каб у злучнасці братняй
Узняўся людзкі род...

— Яны!.. Гэта чырвоныя!—шаптаў ён прасябе і сам ня ведаў, куды цяпер кінуцца.—Значыцца зноў назад... зноў не пабачу ні роднага кутка, ні родных і мілых сэрцу людзей.

У гэты момант ззаду пачуўся трэск сухога гальля... Грышка так і гопнуўся на мокрую зямлю, чакаючы, што вось-вось яго схопяць ззаду, альбо будзе пранізаны вастрыём штыка. Толькі знаёмы сьвіст прымусіў яго прысьці да памяці.

Грышка сьвіснуў пасвойму, і з яго вачэй пачалі знікаць чырвоныя кругі... Прайшло поўхвіліны, і перад ім стаяў Заяц.

— Ты тут?—казаў ён Грышку,—а мне казалі йсьці на «шырокую»... («Шырокаю» называлі грэблю, якая цягнулася цераз лес)...

— Гэта ты, Заяц?

— Я!

— А мне здалося...

— Ды мала што табе здаецца... Вось кажы хутчэй, дзе выбраў начлег і ці мерышся йсьці ў вёску...

Грышка маўчаў.

— Ды ты што?—загаманіў мацней Заяц,—вады ў рот набраў? Нарошна пагналі даведацца, як і што ў цябе... Ведаеш сам, што я не ахвотнік да гэткіх спраў...

— У вёску я не пайду... а падшукаць новую кватэру можна... Я, Заяц,—пачаў Грышка ўстаючы гаварыць,—больш не магу тут заставацца... Кажу табе аднаму, бо ведаю хто ты.

— Ну, а як-жа я?—прагаварыў зьбіты з панталыку Заяц.—Што-ж я адзін застануся з гэтым ябеднікамі? Ніколі! Ды што ты сапраўды задумаў уцячы?!

Грышка трохі памаўчаў і сказаў:

— Але!..

— Куды?

— Сам ня ведаю...

— Вось табе і на,—вытрашчыўшы вочы і гледзячы на яго, казаў Заяц,—як-жа так можна? З агня ў полымя хочаш папасьці?

— Абы тут ня быць... Ты падумай, Заяц, каму служым? А? Думаў ты над гэтым? Таму, каму служылі нашы бацькі і дзяды—паном. Ты чуў, што Белы не адзін раз казаў, што ўсіх мужыкоў трэба перавешаць. А мы хто з табою? І ты думаеш, што ён пакіне нас, калі яго верх будзе? Падумай толькі, проціў каго мы аружжа выстаўляем? Протціў чырвоных? А чырвоныя хто? Нашы бацькі й браты... Эх, Заяц, мы ня людзі, а зьвяры і горш за зьвяроў.

Заяц увесь час не пярэчыў, а толькі ківаў галавою і казаў:

— Гэта праўда, але што рабіць?

— Я ўжо вырашыў,—казаў Грышка,—як толькі настане поўнач, я пакідаю гэту паганую справу і тых паганцаў, што ўвесь час кіравалі тут намі, і гайда ў сваю вёску. Лепш сьмерць, але жыць гэтак даволі.

— А дзе-ж твая вёска?

— Вось тут, за паўвярсты адгэтуль.

— Ці праўда? І ты нічога не казаў? Тады і я... я таксама з табою... А там што будзе, дык будзе... Цяпер, бач, я босы, гэта нічога, а што будзе, калі зараз пачнуцца халодныя дні восені, а там і зіма... Ды вось што, Грышка, я табе і не хвалюся: нашы людаеды бабу злавілі, ды яшчэ з дзіцём.

— Калі? дзе?

— Ня ведаю, але прывялі. Мяне прагналі цябе шукаць, ну, а каля яе ўзяліся.

— Эх, паганья стварэньні,—сказаў праз зубы Грышка,—зноў пачнуць вырабляць тое, што тады...

— Шкадавалі, што цябе няма. «Ён, кажуць, любіць з кралямі вазіцца»... Ну, ды пойдзем туды... А як заснуць—мы падумаем-падумаем—ды давай бог ногі... Вось толькі-б зразу чырвоным не папасьціся...

— Ну, так пашлі,—рашуча сказаў Грышка...

Грышка і Заяц павярнулі ў глыбіню лесу і пашлі туды, дзе знаходзілася іх гняздо.

Месяц гэтак ясна пачаў сьвяціць, што яны, каб схавацца ў цені, павінны былі ўлукіткі хадзіць між невялічкіх кустоў.

— А ты што, Заяц, думаеш, што я сапраўды вельмі ласы да кабет? Не, брат! Толькі дзякуючы мне тая кабета засталася жывою—я памог ёй уцячы з нашага гнязда. Да ты сам ведаеш па сабе, што мы яшчэ да гэтага не дашлі, каб бесчалавечна гвалтаваць непавінную душу... Хіба час і гэта зьвярынае жыцьцё ўсяму навучыць...

І радзячыся аб тым, як ім пакінуць лес і зноў уцячы да людзей, яны ня прыкмецілі, як сталі падыходзіць да таго глухога гушчару, дзе знаходзілася іх гняздо...

— Ціха, ціха!—сказаў Грышка і застанавіўся,—што гэта? Плач дзіцяці?

— Але! Але! Значыцца яна яшчэ тут.

Раптам Грышка ўвесь зрабіўся белы, як палатно, і сказаў:

— А што, калі з нашай вёскі кабета? Самая бліжняя вёска,—усё можа быць... Тады яна спазнае мяне....

Пры гэтых словах Грышка моцна сьціснуў рукою востры клінок, які вісеў з правага боку на абрэзаным кавалку вяроўкі.

— А вось, чуеш, Заяц? Чуеш плаксівы голас кабеты? Ідзі за мною... Толькі сьмела!..

— Хто?—пачуўся голас Белага.

— Свае!—адказаў Грышка і шпарка пабег на голас Кривога, які ў кроках дваццацёх ад кустоў, на маленькай палянцы, асьвечанай месяцам, зьзекаваўся над Зосяю.

— А-а-а! Грышка?—гукаў Крывы.—Ну, брат, апошняя ночка ў гэтым гнязьдзе таго?—Вось дзе птушачка! Злавіць—злавілася, а больш ні-ні... Поўгадзіны важуся... Вось дзе кабета!..

Грышка падышоў бліжэй і глядзеў на новую ахвяру, якая ў паразрываным адзенні ляжала каля куста і страшна пазірала на свайго мучыцеля. Доўгія распушчаныя валасы прыкрывалі яе твар і голыя грудзі...

На заголеных нагах былі відаць крываваыя раны—сьляды доўгай барацьбы на сухіх гальлёх, хвойніку, якім была ўслана палянка.

Погляд Грышкі раптам застанавіўся на яе загарэлым асьвечаным месяцам твары...

— Ах, божа!—закрычаў ён на ўвесь лес і, ня помнячы нічога, адскочыў назад.

Яго рука з непамернаю сілаю выхваціла клінок, які срэбраным колерам бліснуў у паветры. Размахнуўшыся з усіх сіл, ён парнуў ім у патыліцу Крывога, які, просячы ласкі ў незнаёмай кабеты, быў усыпёршыся сваім валасатым тварам на яе голяя грудзі...

— О-о-о-й!—цягуча панеслася па лесу, і аднэю прадажнаю душою на сьвеце стала меней.

— Гэта ты?! Ты!.. Зося... мая дарагая,—трасучыся ад перапалоху шаптаў Грышка...

Яго моцныя мазолістыя рукі выцягнулі Зося з-пад мёртвага цела Крывога...

Яна была памярцьвелаю і ледзь дыхала... Грышка не пераставаў гушкаць яе на сваіх руках...

Пачуўшы крык і войканьне, Белы кінуў на разасланую сьвітку дзіця і пабег глядзець, што робіцца на палянцы. Калі ён падскочыў да Крывога і, ня ведаючы ў чым справа, пачаў нагнуўшыся над ім, нечага пытаць, Заяц прыкладам сваёй вінтоўкі гэтак лоўка хвазянуў па галаве, што Белы тут-жа і ўпаў на халадзеючае цела свайго вернага таварыша. Дзьве выстраленыя кулі ўсьлед за гэтым як-бы аджывалі Белага. Ён чуць-чуць прашаптаў:

— Апошняя... ноч... апошняя...

Месяц як-бы нарочна схаваўся за хмарку, каб ня быць сьведкаю ўсяго таго, што тварылася на маленькай палянцы густога лесу...

— Ну, Грышка, мы цяпер адны. Цяпер вольны выбраць сабе новы жыцьцёвы шлях...

З гэтымі словамі Заяц падышоў да Грышкі.

— Што? Замучылі, праклятыя?

Зося трохі пачала разумець. Адчыніўшы вочы, яна ня зразу спазнала, хто трымаў яе на руках. Пачала ўглядацца...

— Хто гэта?

— Я, Зоська, я—твой Рыгорка... што не спазнала?..

Тымчасам Заяц узяў на рукі дзіця і прынёс да Зосі...

— Міхалка жыву?—пытала Зося, бяручы дзіця на рукі.

— Сынok мой,—цалуючы Міхаську, гаварыў Грышка,—вось дзе першы раз спаткаўся ты са сваім татам.—І Грышка пачаў плакаць.

— Вось яно што? Значыцца гэта твая жонка?—запытаўся Заяц.

— Зоська! Даруй мне... Цяпер я не застануся тут... Я з табою пайду...

Абняўшы яе і дзіця, ён хацеў пацалаваць, але рука Зосі адпіхнула яго твар і сказала:

— Ты такі, як і тыя, чуеш? Я баюся цябе!

— Няпраўда, я ніколі гэткім ня быў і ня буду. Даруй мне ўсё, можа мне хто іншы не даруе... Але больш вам ня гуляць па лесе,—юказаў ён, гледзячы на мерцьвякоў.

— Можа заўтра і мы будзем разам з вамі, але двума ворагамі працоўнага народу меней...

— А заўтра яшчэ двума меней стане: нас расстраляюць, як зьявімся самі,—бубнеў пад нос Заяц, апусьціўшы галаву.

— А можа даруюць?—разважаў Грышка,—аб усім прызнаюся і зноў пойдзем у войска...

— А можа?!—прагаварыў за ім Заяц.

Зося заплакала і шчадней прыгарнулася да грудзей Грышкі... Міхаська маўчаў, як-бы разумеў, што наўкол яго дзеецца...

— Рыгорка! пойдзем дамоў... Нічога ня будзе... Хто сам зьвяртаецца, таму лёгкую кару накладваюць альбо зусім даруюць... Пойдзем, дарагі Рыгорка... Каб ня ты—і я і сыноч твой загінулі-б...

— І ты, Заяц, з намі—разам паміраць, альбо разам радавацца будзем новаму жыцьцю... Старое, нябось, надаела...

— Ну, што-ж! Пойдзем разам! Тут я не застануся... Значыцца—апошняя ноч?!

— Апошняя!—моцна паўтарыў Грышка, бяручы на свае рукі дзіця...

— Апошняя!..—пакацілася рэха па ўсяму лесу.

Круглы месяцк зноў выплыў з-за хмары, каб асьвяціць блукаючым людзям сьцежку, якія йшлі ад цемры і сьмерці к новаму, сьветламу, вольнаму жыцьцю...

Лес чуць-чуць пачынаў шумець, як-бы запываў хаўтурную песьню над пакойнікамі...

А далёка-далёка моцна рагатаў лясун.

ТАЛАЧКА-ШКРАБАЛАЧКА

I

Талачка была лепшай вучаніцай на ўсю эпархіяльную школу...

Вялікай стараннасьцю і кемнасьцю, а яшчэ больш сваім скромным жыцьцём і добрымі адносінамі са ўсімі акружаючымі Талачка заваявала да сябе сымпатыю ўсіх настаўніц і настаўнікаў.

Настаўнікі, а часыцей настаўніцы, усім вучаніцам ставілі ў прыклад Талачку.

— Бярэце прыклад з Наталіі Сьвяцінскай, якая заўсёды ведае лекцыю «на зубок»,—гаварыў не адзін настаўнік вучаніцы, якая «пускала сьлязу», калі яе вызывалі на лекцыі...

— Вось-бы вам павучыцца ў Талачкі Сьвяцінскай, як трымаць сябе на лекцыях і за малітвай,—чыталі клясныя настаўніцы нотацыю вучаніцам, якія трымалі сябе «вольна» на малітвах, альбо ўчынялі якую-небудзь штуку ў часе лекцыі...

За гэта Талачку шмат хто з вучаніц не далюбліваў, асабліва старшыя клясы... Але за яе прыго-

жасьць, за белы твар з ружовымі шчочкамі, на якіх заўсёды выдзяляліся ямачкі, за распушчаныя доўгія косы і чорныя, як вугалькі, вочкі—Талачку любілі вучаніцы ўсіх кляс... Усе таварышкі завідавалі яе пекнаце, усе не праміналі выпадку, каб не сказаць ёй некалькі прыемных слоў і прызнацца ў сваёй таварыскасьці.

Талачка мала зьвяртала на гэта ўвагі і яшчэ менш думала аб сабе і любавалася сваёю прыгожасьцю... Яна ўся аддалася навукам і выпаўненьню тых абавязкаў, якія ўскладаліся на яе школаю.

І ня дзіва...

Талачка—дзіця глухой вёскі, дачка айца Еўдакіма, які доўгі час быў у мястэчку дзіяканам, а пасля за старэнную службу і «богу ўгодныя малітвы» атрымаў чын папа і быў пераведзен на прыход у вёску...

Дачку сваю Талачку айцец Еўдакім выхоўваў у самых «суровых канонах» сьвятога пісаньня і павінавеньні старшым...

Калі з глухой вёскі Талачка першы раз прыехала ў горад, то шумлівае жыцьцё і рознакалёрнасьць усяго акружаючага настолькі здзівіла яе, што яна ня верыла—праўда гэта ці сон. Але хутка ўся бліскучасьць, усё, што гэтак зацікавіла маладую дзяўчынку, зноў схавалася з яе вачэй...

З чатырох чыста выбеленых сыцен эпархіяльнай школы Талачкі нікуды не выпускалі. Пыху

гораду прыходзілася ёй бачыць толькі раз у тыдзень, калі ўсіх вучаніц школы вялі стройнымі шэрагамі ў сабор на служэньне архірэя...

Прагавітым поглядам лавіла Талачка ўсё, што спатыкалася на вуліцы, і адчувала нібы-та сорам, нібы-та грэх...

У саборы па сканчэньні служэньня, разам з іншымі вучаніцамі, Талачка падыходзіла пад «благаславеньне архірэя», злажыўшы на грудзёх крыжам свае пухленькія ручкі, цалавала крыж і сьвятое эвангельле... Пасьля станавілася «па чатыры ў шэраг» і зноў ішла ў школу.

У школе жыцьцё цягнулася аднатонна... Раніцою маленьне ў школьнай царкве, пасьля лекцыі, вечарам зноў маленьне ў тэй самай царкве, затым царкоўныя сьпеўкі ў школьнай залі і спаць...

Толькі лежачы ў ложку Талачка з сваімі таварышкамі часта гаманіла на розныя тэмы больш-менш «скаромныя», баючыся, каб «даносчыцы» не перадалі аб гэтым кляснай настаўніцы...

У сумныя гадзіны Талачка ні з кім не гаманіла, а пачынала ўспамінаць сваю вёску, сад з градкамі кветак, рэчку, куды з вясковымі дзяўчатамі бегала купацца... І ў тумане гэтых салодкіх успамінаў моцна засыпала...

Так і працякала жыцьцё маладой, нічым «непакалечанай» дзяўчынкі, у такіх абставінах і рых-

тавалася яна выйсьці ў жыцьцё, зрабіцца вясковай настаўніцай і жыць самастойна...

Іншы раз, асабліва ў старшай клясе, Талачка пачынала калі-ні-калі марыць і аб «шыкарным» жыцьці ў горадзе, марыла нават выйсьці за «гарадзкога чалавека» замуж... Але ёй станавілася сорамна самой перад сабою, і яна хутчэй хапала чытаць якую-небудзь «святую» кніжку, каб прагнаць «грэшыныя» мары і захаваць сваю чыстату назаўсёды... Ёй ніколі ня прыходзілася чытаць кніжак з «бязіраўсьцьвенным зьместам» і аб гэроях распуснага жыцьця, аб людзях, якія ведалі горкасьць і слодыч жыцьця, Талачка ня мела разуменьня... Аб гэтым яна часамі чула ад больш дасьціпных таварышак ды інстынктыўна прадчувала сваім дзявочым сэрцам... Гэты сьвет быў для яе зачыненым. Яна жыла так, як гэта і належала жыць вучаніцы эпархіяльнай школы, тым больш дзяўчыне з духоўнага званьня.

Іншага жыцьця яна палохалася.

II

Была раньня вясна.

Талачка рыхтавалася да выпускных экзаменаў. Дні і ночы не выпускала яна з рук кніжак. Ёй хацелася быць у ліку першых, і пры выпуску хацелася атрымаць дыплём з залатым мядалем, каб у першую чаргу назначылі настаўніцаю ў школу...

Аднаго дня Талачка прачнулася, як толькі ўзышло сонца. Але, адчуваючы боль галавы і нейкую салодкую млявасьць, яна не хацела доўга ўставаць з пасьцелі...

Сонца цёплымі праменьнямі пачало песьціць яе маладое цела...

Талачка зусім скінула з сябе коўдру і, уплыўшы марамі ў нейкі невядомы прыгожы край, пачала перабіраць і гладзіць пасмы распушчаных косаў...

Нейкая прыемная, яшчэ нябывалая дрож пра-бегла па яе целе... Талачка пазяхнула, моцна пацягнулася і самаздаволена ўсьміхнулася... Ёй ста-ла сорамна...

Усе кругом таварышкі спалі салодкім раніш-нім сном...

Талачка ўсхапілася, адзела сваю малінавага колеру сукенку і белы хвартушок, узяла кніжку і вышла на калідор.

Яна хадзіла па калідоры, прабавала некалькі разоў чытаць, але рой розных думак не даваў ёй на чым-небудзь супыніцца.

Урэшце падышла да вакна, села на падаконь-ніку і пачала пазіраць на вуліцу, дзе пачынаў ажыўляцца рух.

Духата прымусіла адчыніць вакно і высунуць галаву, каб дыхнуць сьвежым паветрам...

У гэтай позе Талачка зноў думкамі перанес-лася далёка-далёка... і ня прымеціла, як перад ёю

застанавіўся малады стройны афіцэр і пазіраў «ва ўпор»...

— Цялушачка!—казаў афіцэр і засьмяяўся...

Талачка задрыжэла і толькі цяпер убачыла, хто перад ёю стаіць.

— Што, цялушачка,—гаварыў афіцэр далей,— ня пускаюць вас на пашу, марынуюць у белым хляве?..

Талачка маўчала.

Яна ведала, што эпархіялак усе называюць «цялушачкамі», але гэтым прозьвішчам ніхто дагэтуль не абзываў...

— А мордачка прыгожая,—дабавіў афіцэр і пашоў, аглядаючыся на вакно...

Талачка ўся паружавела. На вачох выступілі сьлёзы. Яна саскочыла з вакна і пашла зноў лягла ў пасыцелі...

З гэтага часу яна штодня падыходзіла па некалькі разоў к гэтаму самаму вакну, але больш прыгожага незнаёмца, які цяпер займаў усе яе думкі, ня бачыла...

І пачаліся нейкія маркотныя дні для маладой дзяўчыны, ня гледзячы на вясну, на ажыўленьне прыроды, на цеплату сонца...

Талачка была заўсёды незадаволенай, чагосьці ёй не хапала, чагосьці яна шукала, але не магла знайсці...

І так мінулі экзамены... Далёка ня ў ліку першых скончыла яна школу, бо ня толькі нішто

ня лезла ёй ў голаву пасья таго дня, які зрабіў нейкі пералом у яе жыцці, а нават што было ў галаве—пачало кудысьці вылятаць...

Пасья экзаменаў Талачка правяла лета ў бацькі, у той самай глухой вёсцы, якая яе маніла часамі з гораду ў хвіліны сумоты.

Нічога асаблівага за лета ня здарылася, нішто не парушыла супакойнае жыццё выпушчанай з клеткі птушкі, хаця Талачка вельмі часта і сама шукала надзвычайна вострых здарэнняў...

III

Увосень гэтага самага году Талачка была назначана настаўніцаю ў нова-адчыненую школу ў адным з глухіх куткоў Беларусі...

Яна чакала гэтага дня, яна жадала жыць самастойна, яна думала, што гэта пасада здаволіць яе ва ўсім і запоўніць жыццё нечым цікавым.

Вось яна і ў новай мясцовасці за тэй працай, да якой рыхтавалася шмат гадоў, аб якой толькі й марыла.

Пашлі лекцыі...

Талачка ўсёй істотай аддалася школьнай справе.

Кожную раніцу яна ставіць дзяцей на калені і разам з імі шчыра моліцца богу... Лекцыі скончацца—зноў дзякуе яна богу разам з дзецьмі, якія за ёю ўсьлед паўтараюць кожнае слова незразумелай для іх малітвы.

Вечарам Талачка чытае кніжкі альбо вышы-
вае што-небудзь... Калі ёй зробіцца сумна, яна
заве да сабе школьнага стоража Рыгора і раз-
водзіць з ім гутарку...

— Дрэнна, паненачка, дрэнна,—кажа, папраў-
ляючы ў печы дровы, Рыгор,—вайна не супы-
няецца... Кажуць, што наш цар хоча міру, але
паганы немец і слухаць ня хоча. Ёсьць чуткі, што
хутка і да нас немцы дойдучь. Эх-хэ-хэ... і нашто
толькі людзей марнуюць бяз-дай прычыны?!

— Так, Рыгор, я і сама ня люблю гэтай кры-
вавай бойкі... Адно што мне падабаецца ў вой-
ску—гэта афіцэры...

І тут-жа Талачка пачынае сваё апавяданьне аб
тым афіцэру, які назваў яе «цялушачкай» і гэ-
так паглядзеў на яе, што і дагэтуль яго твар яна
бачыць перад сабою...

Рыгор моўчкі слухае, і толькі калі настаўніца
выбягае ў другі пакой за хусткаю ці палітом,
Рыгор паківае галавою і скажа пад нос:

— Хлапца, хлапца трэба дзяўчыне, а то загіне
ў гэтай глушы... А дзяўчына, як макаўка ў ага-
родзе... Але што-ж—вёска, пушча, балота, няма
з кім ёй пазабаўляцца...

І гэтак амаль кожны зімовы вечар праводзіла
Талачка час...

— Газэты вы ня маеце,—скажа іншы раз Ры-
гор,—ня ведаеш, што на сьвеце дзеецца... Вось
Слабадзкі настаўнік штодня атрымоўвае...

— Ня люблю я чытаць газэт,—адказвае настаўніца,—там пра вайну, пра політыку, а кніжка—другая справа...

Пры гэтым настаўніца расхінае кніжку і пачынае моцна чытаць які-небудзь роман.

Рыгор доўга слухае, курыць люльку за люлькай, а пасья сплюне на падлогу, памяшае ў печы галавешкі ды йдзе спаць.

Настаўніца нейкі час чытае, пасья п'е гарбаты і з кніжкаю ў руках засыпае...

Занядоўга да каляд адзін раз у часе лекцыі стораж Рыгор уваліўся ў клясу і спужаным голасам загаманіў:

— Паненачка... нейкі чыноўнік прыехаў і вас пытае... Што казаць і рабіць?

«Інспэктар», мільганула ў думках настаўніцы і раптам ёй паказалася, што ходырам пачалі хадзіць і дзеці, і стол, і скамейкі, і печка... Да таго спужалася, што не магла рот расчыніць, каб адказаць...

Дзеці зашушукалі і пачалі пазіраць у вокны... Настаўніца, а таксама і Рыгор стаялі анямелымі і пазіралі адзін на другога...

Раптам дзьверы адчыніліся, і ў клясу ўскочыў «чыноўнік»...

Стораж акінуў шкадлівым поглядам настаўніцу і вышаў паціхенку...

— Вы Наталія Сьвяцінская,—загаварыў першым інспэктар, падаючы руку настаўніцы.—

Я інспэктар народных школ Аляксей Аляксеевіч Турчанінаў... Ваша школа ў маім раёне... Мой абавязак пазнаёміцца.

— Так,—вырвалася ўрэшце слова ў настаўніцы...

Але сінія і зялёныя кругі ў ваччу не давалі як сьлед разглядзець інспэктара... Яна нават ня усе чула словы інспэктара, бо звон у вушох ад перапалоху заглушаў усе іншыя гукі...

Інспэктар задаў некалькі прыватных пытанняў вучням, якія ўвесь час стаялі за скамейкамі, а пасля сказаў, каб яны ішлі дамоў па выпадку яго першага візыту...

Дзеці спрымгалоў разьбегліся.

Настаўніца крыху пасьмялела. Яна пачала сама задаваць пытаньні свайму начальству.

Пекната маладой настаўніцы вразу кінулася ў вочы інспэктару... З офіцыяльных размоў ён вельмі хутка пераходзіў на інтымную размову— і Талачка адчувала сябе як найлепей...

— Вы вып'еце са мною шклянку гарбаты?.. Цяпер такі мароз на дварэ,—загаварыла настаўніца.

— З прыемнасьцю...

Яны разам пашлі ў пакой настаўніцы...

За вясёлаю гутаркай не аглядзеліся, як насуноўся змрок...

На дварэ пачала круціць мяцеліца...

Інспэктар прымушан быў застацца начаваць...

IV

— Вы, Аляксей Аляксеевіч, не падобны да інспектара,—гаварыла зусім разьвязна Талачка да свайго начальства,—вы хутчэй падобны да казначнага прынца, які ў падарожжы заблудзіўся і трапіў у такую глуш...

Пры гэтых словах Талачка падсунула да інспектара шлянку гарбаты і какетліва паглядзела яму ў вочы.

— А вы мне напамінаеце таемную царэўну, палацы якой акружаны непраходнымі балотамі, густымі лясамі... Тую царэўну напамінаеце, за прыгожасьць якой ня толькі можна аддаць усё... так усе царствы, а нават і жыцьцё,—адказаў павышаным тонам з асаблівым акцэнтам інспектар і бліжэй падсунуў крэсла да настаўніцы...

— Ці ня праўда,—гаварыў ён далей,—што вось у такой глухой вёсцы сумна жыць... Няма забавы, няма кампаніі... Урэшце, няма нават аднаго такога чалавека, з якім-бы можна было прыемна правесьці час, пагаварыць... Так... Але тут ёсьць нешта прыемнае... У гэтай глушы ёсьць нешта вабячае чалавека, прымушаючае любіць гэту глуш, лясы, балоты... Нейкая ёсьць таемная прыгожасьць, чаго вы ніколі ня знойдзеце ў горадзе... І вось гэта таемнасьць асабліва павінна падабацца такім вось прыгожым, наіўным і чулым дзяўчатам, як вы...

— Так, праўда,—гаварыла настаўніца,—толькі чаму вы кажаце, што мне павінна падабацца гэта таемнасьць?

Рука інспэктара моцна паціскала пухленькую ручку настаўніцы... Настаўніца саромліва пачала пазіраць уніз...

А за вокнамі, нібы ганьня ваўкоў, выла завіруха. Мокры сьнег заляпляў незачыненыя вакеніцамі шыбы...

Толькі час-ад-часу было чуваць, як Рыгор бражджэў дзьверцамі печкі. Тады інспэктар выпускаў руку настаўніцы і браўся за прастыўшую гарбату...

— Гэта мой верны вартаўнік і таварыш па гутарцы ў хвіліны сумоты,—супакойвала настаўніца,—гэта стораж Рыгор паліць печку.. ня бойцеся...

Інспэктар увесь вечар не загаварыў аб справе школьнай. Спачатку настаўніцу гэта непакоіла. Пасьля гутарка за гарбатай пакіравала ў такі бок, што настаўніца трымала сябе з інспэктарам, як са сваім старым знаёмым...

— Я не магу сабе дараваць, што столькі месяцаў ня ведаў аб вас... У маім раёне, на балоце, у глушы расьце гэткая прыгожая кветка... Даруйце, што дрэнна выпайняў свой інспэктарскі абавязак. Цяпер, калі дазволіце...

На гэтым слове інспэктар раптам закашляўся, успомніўшы, што ён начальства і бяз усякага

«дазволіце» павінен рэвізаваць школы. Але пасьля, бліжэй падсеўшы к настаўніцы, дасказаў:— Калі дазволіце, я буду часта бываць у вас, каб хоць чым-колечы размаіціць ваша аднастайнае жыццё...

— Я палохаюся,—нясьмела прагаварыла настаўніца,—што можа вам, Аляксей Аляксеевіч, не спадабаюцца мае школьныя справы... Я яшчэ зусім маладая... Я...

— Ды што вы, што вы,—перабіў яе інспектар,—ці можа быць гутарка аб школьных справах, ды яшчэ ў гэткую шчаслівую для мяне хвіліну... А падругое—ад мяне залежыць усё... Вы цяпер пад апекаю і нікога не павінны баяцца...

Талачка здаволена ўсьміхалася, а інспектар ужо не знаходзіў прыгожых слоў, якімі-б яшчэ большую симпатыю заваяваць у настаўніцы...

А назаўтра раніцаю, калі закончана была ўся «рэвізія» школы, інспектар з болем у сэрцы пакідаў Талачку—так яна яму спадабалася.

На разьвітаньне ён горача цалаваў ёй ручку, просячы хоць пару слоў напісаць яму ў павятовы горад...

V

— Вось ліханька—начальства закахалася,—бубніў сабе пад нос школьны стораж, пабачыўшы міласнае разьвітаньне інспектара з настаўніцай,—ды няма нічога дзіўнага—адно другога вар-

ты, пара хоць куды... Вось бяда толькі, што начальства... Яно часамі і на руку чыста ня бывае: ашукае маладую дзяўчыну, самне прыгожую кветку, ды бывай здарова—толькі яго й бачыў... Ох-хо-хо-о-о...

Настаўніца некалькі дзён была вельмі вясёлаю пасья візыту начальства, а пасья на яе напала якаясь журба... Увесь час малявала яна стройную і прыгожую фігуру інспэктара, яго далікатныя манеры і нібы чула яго салодкія словы...

А праз некалькі дзён настаўніца атрымала офіцыяльны пакет, у якім былі два пісьмы: адно «цыркулярна», а другое «сакрэтна»...

Першым разарвала «сакрэтна» і ад радасьці заскакала па пакоі... Уласнаю рукою інспэктара было напісана: «Мілая Талачка!.. Не знаходжу нідзе супакою пасья першага спатканьня з вамі... Я рыхтую вам месца ў горадзе... Бяз вас не магу жыць... цалую, як тады. Ваш Аляксей»...

Талачка цалавала гэту пісульку, нюхала яе дзеля таго, што была надушана парфумаю...

У пісьме «цыркулярна» гаварылася аб тым несупакоі, які мае месца ў Маскве і Петраградзе, дзеля чаго настаўніцы і настаўнікі павінны сярод сялянства разьвіваць усе чуткі, якія ўзводзяць паклёп на існуючую ўладу і цара, а таксама сачыць за тымі, хто гэтыя чуткі сее сярод цёмных мас...

Цыркулярнага пісьма Талачка нават не дачытала... Яе гэта ня цікавіла... Яна не магла адарвацца ад тэй пісулькі, якая была напісана і напарфумавана ўласнаю рукою інспэктара...

— Рыгор, Рыгор!

Рыгор увашоў у лакой настаўніцы...

— Ведаеш што, Рыгор, хутка я пакіну вашу вёску... Вось той самы інспэктар, што тут быў, хоча мяне перавесці ў горад, туды, дзе ён сам...

— Ага!? Той самы...

— Ты разумееш, жыць у горадзе? Жыць у горадзе вольна, ня так, як я жыла вучаніцаю... Хадзіць у тэатр, на вечары, канцэрты!..

— Усё яно добра, але толькі ня кожнаму чалавеку ў гузіках верыць можна... А што, калі ён вас ашукаць захоча?

— Як гэта так? Як ашукаць?

— Ды так, звычайна... выцягне вас адгэтуль, пацацкаецца з вамі, як з тэю лялькаю, ды пасьяля...

— Глупства кажаш,—злосна крыкнула настаўніца...

— Яно вядома, лепей было-б, каб з гэтага ўсяго вышла глупства, а то можа выйсьці што-небудзь іншае,—сказаў упоўголаса Рыгор і вышаў...

Настаўніца доўга раздумвала, а пасьяля села пісаць адказ...

І пацягнуліся дні за днямі, нядзелі за нядзелю... Перапіска вялася самая частая, і змест пісем інспэктара ня мог ня зьбіць з панталыку маладую, поўную жыцця і запальнасці, дзяўчыну...

Невядома чым-бы скончыўся гэты роман, каб ня быў перарваны самім часам...

VI

Было гэта ў лютым месяцы... Талачка сядзела на пасьцелі, падагнуўшы ногі, і чытала «Мімачку» Арцыбашава.

Стораж Рыгор, як і заўсёды, увайшоў да настаўніцы бяз стуку, выцер ногі і стаў каля печы.

— Рэволюцыя!—сказаў ён, пазіраючы на настаўніцу.

— А што гэта такое?—запытала настаўніца, нехаця адрываючыся ад кніжкі.

— Як што? Цара скінулі і ўсіх яго міністраў, што кроў нашу смакталі...

— Што ты, стары, звар'яцеў? Скуль гэта такія весткі?

— А вы пайдзеце ды пачытайце на сьцяне стараставага хлява, што налеплена.

— Халодна на дварэ—ня хочацца выходзіць... Ну, гэта ўсё глупства. Ты вось лепш, Рыгор, запалі ў печы, а то ў маім пакоі хоць ваўкоў ганяй.

І Талачка зноў апусьціла вочы ў кніжку.

Стораж доўга моўчкі стаяў, пазіраў на настаўніцу, цяляпаў плячыма, а пасья сказаў:

— Няўжо вас, паненачка, гэта ня цікавіць? Яно пэўна... Вы, як былі настаўніцаю, так і застанецца. А нам зямелькі панскай прырэжуць ды менш падаткаў прыдзецца даваць дармаедам. Для нас гэты бунт зусім што іншае, чым для вас... Вас гэта і ня цікавіць.

— Я й ня ведала, што ты такі політык. А воць чымся таманіць папустому—пайдзі за дрывамі ды палі печ.

Рыгор пашоў.

— Як гэта можна? Скінуць цара... Ды хто гэта асьмеліцца. А паперку на стараставым хляве загадаю дзецям заўтра садраць. Цікава, што там напісана?

Талачка паправіла пад сабою падушку, укрупціла лепш коўдраю ногі і пачала «дачытваць» да разьдзелу.

Назаўтра, раней чым заўсёды, вучні напоўнілі гоманам і шумаю школу.

Талачка нэрвова пераварочвалася з боку на бок у пасьцелі, ня хочучы выйсьці іх супакойць.

Урэшце не сьцярпела. Ускінула на сябе паліто і з няпрычэсанымі валасамі выскачыла ў клясу.

Перад ёю быў малюнак, якога яна ніколі не чакала: на падлозе валяўся партрэт цара Мікалая II з выкаланымі вачыма і прабітаю гала-

вою. А портрэт папачыцеля Віленскае акругі быў парваны на кавалачкі і валяўся каля печы.

— Божа мой!—хапіўшыся за галаву, застагнала настаўніца,—што я толькі бачу?!

— Далоў гузікі і кукарды!—гукалі дзеці, знімаючы са сьцяны портрэт яшчэ якогасьці чыноўніка.

Пабачыўшы настаўніцу, вучні нібы трохі супакойліся.

— Хто вас навучыў гэта рабіць? Як гэта вы паважыліся царскі портрэт...

— А вы на сьцяне ў стараствы чыталі, што ўжо няма цара? Яго скінулі.

Маленькі хлопчык-вучань падбег да настаўніцы і прашапяляў:

— Гэта нас навучыў Лявон Піліпаў, сто прыехаў з гораду. Як мы сюды ісьлі, ён працытаў нам на сьцяне паперу і сказаў, каб усе портрэты паіравалі ў школе.

Настаўніца бягом выскачыла з клясы, а вучні яшчэ сьмялей пачалі распраўляцца з царом Мікалаем, якога настаўніца падняла і ўскінула на кніжную шафу.

Талачка кінулася галавою ў падушкі і пачала плакаць. Яна ня ведала, што такое дзеецца і што рабіць ёй.

Рыгор, увашоўшы ў пакой настаўніцы і пабачыўшы, што яна плача, аж уздрыгвае, пачаў яе супакойваць.

— Што вы, паненачка, надумалі? Навошта вам плакаць? Няўжо вам шкода старога парадку, які пачынае руйнавацца? Ды вас гэта менш усяго абыходзіць—як вучылі нашых дзетак, так і вучыць будзеце. А што гэтыя падшыванцы ўчынілі расправу над портрэтамі, дык ліханька з імі... Сыцены голымі ня будуць, хутка іншых павесім на іх месцы, больш пачэсных. Яно ўжо гэтак у жыцці бывае заўсёды.

Настаўніца плакала. Стораж, пабачыўшы, што словы яго ня могуць супакоіць настаўніцу, сам «пусыціў сылязу» і пачаў вымятаць лакой.

А на вёсцы сяляне перасталі працаваць у гэты дзень. Каля варот старасты сабралася вялікая грамада, і кожны пасвойму тлумачыў, што ўсё гэта знача.

Хутка зьявіўся і Лявон Піліпаў, які тры гады сядзеў у турме за тое, што быў «соцыялістым».

— Мы дачакалі, мужчыны,—гаварыў Лявон, узлезшы на кучу каменьняў каля плоту,—мы дачакалі таго, за што і я прасядзеў тры гады ў астрозе. Цара няма... Мы цяпер маем волю і застаецца толькі зямлю адабраць ад паноў; жыцьцё распачнецца такое, аб якім вы і ня сьнілі.

— А хто-ж у нас новым царом будзе пасля Мікалая?—запытаўся нехта з грамады.

— Ня будзе больш цароў,—яшчэ мацней гукнуў Лявон,—самі будзем кіраваць сабою... Замест

цара будзе выбран з такіх, як мы. Сяляне і рабочыя будуць упраўляць гасударствам.

— Ды гэта ня так важна, хто будзе ўпраўляць,—загаварыў стары Кастусь,—хто-б ні ўпраўляў, абы нам добра жылося. А нам куды лезьці... Плугам ды касою мы лепш умеем упраўляць.

У гэты час вучні беглі са школы і несьлі падзёрты і папраколаны портрэт Мікалая. Яны прыляпілі яго разам з адозваю, у якой гаварылася, што ўжо цара няма, і пачалі цаляць сьнежкамі і лядзянкамі.

Мужчыны рагаталі... А адна бабулька, якая, слухаючы прамову Лявона, увесь час жагналася, пабачыўшы зьдзек над царскаю асобаю, заплакала і падыбала да хаты.

Толькі змрокам настаўніца вышла на вуліцу і, крадучыся ад людзей, пашла прачытаць вывешаную адозву.

У галаве Талачкі раілася нешта незразумелае для яе самой.

VII

Увесь час завірухі настаўніца прасядзела ў бацькі.

Айцец Еўдакім, пасьля таго як яму забаранілі памінаць у царкве цара Мікалая і ўвесь «царствуюшчы дом», хадзіў штодня па пакоі, перабіраў у руках свой нагрудны крыж і гаварыў:

— Мікалая не памінай, Аляксея не памінай, Міхаіла не памінай... Ну, дык каго-ж урэшце памінаць?! Кім-жа запоўніць гэта «імя рэк» у эктэніі? Вось дажылі да чаго.

— А ты на гэтым месцы,—гаварыла пападзьдзя,—гэтак скоранька памяні Мікалая, альбо ціхенька, у думках... Адным словам, каб і богу ўгадзіць, цара не зыняважыць і мужыкоў не разьюшываць.

— А як па звычаю моцна пальнеш гэта нялюбое ўсім імя? Тады што? І так у мінулую нядзелю я палавіну імя сказаў. Думаў аб індыкох, што сабакі сялянскія падавілі, ды раптам Мік... мікнуў, а пасля пачаў кашляць... Гэтым і выкруціўся.

Талачка ўвашла ў хату.

— Я еду ў школу,—сказала яна,—атрымала ліст з воласьці распачаць працу... Ды гэтак няграматна напісан ліст, што не дзяцей вучыць трэба, а тых, што загады даюць.

— Ну што-ж,—дадаў айцец Еўдакім,—цяпер іх узяло верх, яны цяпер загадваюць... Адным словам, мужыку далі і рогі і панства... Усіх коле, усіх рэжа і над усімі пануе. Прыходзіцца слухаць, маўчаць ды выпаўняць...

А праз тыдзень Талачка ўжо была ў школе...

— Прыяжджаў да вас той самы чыноўнік,—казаў Рыгор, спаткаўшы настаўніцу,—але бяз гузікаў і сурдугу. У нейкай парванай шынэльцы, пакамечанай шапцы... Падаў мне руку ды і кажа:

«Скажы, таварыш Рыгор, дзе тая настаўніца, што была ў вашай школе?» Я кажу, што да бацькі паехала. «А хто яе бацька?» пытаецца... Айцец духоўны, кажу я... «А, поп?! Ну, дык не паеду туды»... Тады ён вась гэты ліст да вас і сам скрыўся.

Пры гэтых словах Рыгор выцягнуў з запазухі ліст і перадаў настаўніцы.

У настаўніцы заблішчэлі вочы. Яна пабегла да пакою, раскрыла ліст і прачытала.

Аляксей Аляксеевіч пісаў, што ён ужо ня інспектар, што мясцовая ўлада прагнала з пасады за дрэнныя адносіны да настаўніцтва. «Але,—пісаў ён у канцы пісьма,—люблю вас, як і раней, думкамі заўсёды з вамі і спадзяюся, што яшчэ ня ўсё скончана... Недалёка той час, калі зноў у тым самым выглядзе я прыеду да вас!»

Далей пісьмо было так пакамечана і пацёрта, што Талачка не магла прачытаць, за што накінулася на Рыгора за яго няберажныя адносіны да ліста.

Праца пачалася, нібы-та ўсё было добра...

Але за некалькі дзён перад роспускам школы на летнія каникулы ў школу зьявіўся інструктар—новае начальства.

— Ну, што гэта за начальства,—казаў Рыгор, упусьціўшы інструктара ў пакой настаўніцы,—такога начальства і я не спалохаюся. Э, не... гэты

так галавы не закружыць настаўніцы, як той у гузіках ды пальчатках...

Настаўніца-ж больш палохалася новага начальства... З гэтым начальствам яна ня ведала, як абыходзіцца, як падыйсці да яго...

— Вы, таварышка Сьвяцінская, колькі гадоў настаўніцаю?—запытаў інструктар.

— Я? першы,—адказала Талачка неяк нясьмела,—я летась скончыла эпархіяльную школу...

— Ага... А скажэце, якія погляды вашы на існуючую ўладу, на тыя парадкі, якія цяпер у нас... На новыя школьныя рэформы... на выкладаньне закону божага ў школе...

— Я, таварыш, не малюся... Я вось неяк не магу... Можа гэта прывычка...

— Ну, а дзяцей...

Настаўніца перабіла.

— Ды што вы!.. Дзеці нават хрысьціцца забліся.

— Маніць, маніць, молімся,—загукаў вучань, высунуўшы галаву праз дзьверы.

Талачка пачырванела.

Інструктар усміхнуўся і пачаў пытаць далей.

Талачка ня ведала, што адказаць, ня ведала, як выкруціцца ад новага начальства.

— Гэты не зьвяртае ўвагі на мае вочкі ды губкі,—прагаварыла ўслух Талачка, як інструктар вышаў пагутарыць з вучнямі.—А можа папрабаваць і яго заваражыць... Хоць у іншай вопратцы,

але хлапец-жа ён?! Талачка пачала глядзецца ў люстэрка.

VIII

Праз некалькі дзён інструктар зноў прыехаў у школу, каб уладзіць гаспадарчыя справы.

Талачка цяпер трымалася крыху сьмялей. Але яе абурвала, што новае начальства не зьвяртае ўвагі на яе прыгожы тварык, ня гладзіць, як калісь інспэктар, яе пухленькай ручкі і не гаворыць пекных слоў аб каханьні, вясьне.

— Цямця-лямця, а не начальства,—гаварыў Рыгор, як толькі ад'яжджаў інструктар,—гэты зусім не падобны да таго, што ў блішчых гузіках увіваўся каля вас.

— У гэтага начальства нават боты дзэгцем сьмярдзяць, куды яму да салодкіх размоў,—адказвала Талачка і нейкім падробленым рогатам старалася схаваць овой сум.

Талачка сумавала, як ніколі. Яна пачала адчуваць нейкую адзіноту, нейкае незадавальненьне. Яе і цяпер мала цікавіла, што дзеялася наўкола. Пачала жыць яшчэ больш замкнутым жыцьцём, малюючы самыя няпрыемныя пляны на будучыну.

Урэшце, атрымаўшы паперу з паведамленьнем не рабіць у школе акзамінаў, а пераводзіць з клясы ў клясу па посьпехах у годзе, Талачка распусьціла вучняў і сама паехала да бацькі...

Нявесела і гэта лета прашло для маладой дзяўчыны, якая ўсёй сваёй істотай імкнулася жыць і браць ад жыцця ўсё, што толькі можна.

Калі ўвосень новага навучовага году Талачка прыехала ў школу, Рыгор падаў ёй некалькі пакетаў.

Нейкі час яна не хацела іх расьпячатваць, баючыся паведамленьня аб званьненьні яе са школы.

— Заяжджаў хто ў школу без мяне ці не?— запытала Талачка Рыгора.

— Быў той самы інструктар... Аж два разы... Яшчэ нейкі хлапец заглянуў раз. Вельмі шмат аб вас пытаўся. Ну, а пасля ў школе салдат паставілі. Адзін іх старшы, пэўна новы афіцэр, таксама пытаўся, хто вучыць: настаўнік ці настаўніца.

— А той... што калісь у гузіках прыяжджаў... той ня быў?

— Не, ня быў... Ды куды яму! Цяпер усё новае начальства. Усё неяк пашло пановаму. Толькі невядома, куды пакіруе гэта новае начальства, якая нам, мужыкам, карысьць будзе з гэтай калатніны. Каб так было, як кажуць, то варта.

— Ах!..—крыкнула Талачка, раскрыўшы адзін пакет.

Рыгор ажно спалохаўся.

— Што там? Што?

— Ды нічога... Я так... Тут адно слова... Нейкае брыдкае. Напісана «шкрабалцы»... Я ня ведаю, што гэта значыць.

— А хто-ж, паненачка,—пытаў, насупіўшы бровы, Рыгор,—вас такім брыдкім імем лае?

— Начальства піша, каб працу распачынала... Але чаму так брыдка? Мусіць, нарошна той самы інструктар захацеў мяне зьняважыць.

— Дык як, як яны вас абазвалі?

— Шкрабалка!.. Разумееш, Рыгор, шкрабалка?! І завошта яны мяне лаюць, завошта абзываюць так, як яшчэ ніколі ніхто не абзываў?

І Талачка пачала плакаць, кінуўшы пакеты на падлогу. Стараж падняў ліст і пачаў, разглядаючы, круціць іх у руках.

— Сукіны сыны!—гаварыў Рыгор, супакойваючы настаўніцу.—Іншага слова выдумаць не змаглі... А можа гэта пазагранічнаму? Можа яно і добрае што-небудзь азначае?

Але Талачка і слухаць не хацела разважаньняў Рыгора. Яна раптам успомніла «сакрэтныя» пакеты інспэктара, якія былі заўсёды напарфумаваны, у якіх заўсёды стаяла літарка ў літарку выведзенае слова «Талачка»... Ёй стала балюча, што яна цяпер ужо нават ня Талачка, а якаясь шкрабалачка.

— Кінуць усё і ўцячы, куды вочы пазіраюць,— пранеслася ў галаве думка.

І, выціраючы на вачох і шчоках сьлёзы, Талачка вышла ў сад, каб хоць на хвіліну забыцца, каб адвясці душу, каб дыхнуць сьвежым паве-

трам... У яе затхнулася ў горле, яна не магла выгаварыць слова.

Але ўміраючая прырода восені яшчэ большы сум навеяла. Талачка хадзіла па ўсланых жоўтымі лісьцямі дарожках саду і ламала рукі.

Толькі цяпер у першы раз задумалася Талачка сур'ёзна над оваім жыццём, задумалася над усім тым, што дзеялася наўкола яе.

IX

У валасным адзеле народнай асветы ішло пасяджэньне камісіі па назначэньню і перамяшчэньню настаўнікаў...

Каля дзв'ярэй таўпілася грамада настаўнікаў і настаўніц. Адно прышлі прасіць аб пераводзе ў другую школу, другія аб назначэньні іх у школу, як нямаючых пасады, а большая частка настаўніцтва проста так сабе праводзіла тут час—прыходзілі паслухаць пра школьныя справы.

Тут была і Талачка.

Яна прыехала прасіць прыняць ад яе школу.

Загадчык аддзелу, малады настаўнік, нядаўна скончыўшы настаўніцкую сэмінарыю, лёг на кушэтцы супачыць крыху пасья пасяджэньня камісіі.

— Можна?—пачуўся жаночы голас за дзв'ярыма.

— Калі ласка!—і загадчык ускочыў з кушэткі.

Талачка ўвашла ў пакой, трымаючыся вельмі сьмела.

— Настаўніца Сьвяцінская,—сказала яна, падаючы загадчыку руку.

— Сьвяцінская? Ага... Так, так... Я пра вас чуў, мне вельмі прыемна пазнаёміцца.

— Я думаю,—загаварыла нэрвова Талачка,—загадчык аддзелу асьветы павінен усіх сваіх працаўнікоў ведаць. Начальства павінна ведаць...

— Выбачайце,—перабіў яе загадчык, увесь паружавеўшы,—я ня вельмі даўно зрабіўся начальствам.

На слове «начальствам» загадчык нарошна зрабіў націск і гаварыў далей:

— Але ўсе шкрабы ўжо па некалькі разоў бывалі ў мяне. А вось вы чамусьці...

Талачка задрыжэла ад злосьці, пачуўшы слова «шкрабы».

— Якім няпрыемным словам,—гаварыла пакрыўджаная Талачка да загадчыка,—абзываеце вы настаўнікаў, людзей, якія нясуць сьвятло, працуюць, не пакладаючы рук, заўсёды галодныя...

Загадчык засьмяяўся і сказаў:

— Так, слова ня зусім прыемна гучыць. Але куды хутчэй можна сказаць скарочана—шкраб, чым школьны работнік.

Абураная і скрыўджаная настаўніца ня зусім зразумела.

— А вось быў загадчык аддзелу перада мнсю,—гаварыў ён далей,—дык той ня ведаў, як скараціць слова школьная работніца. Школьны работнік—будзе шкраб, ну а работніца? Вось ён і пісаў на цыркулярных пісьмах ды загадах і шкрабалка, шкрабіха і г. д... Адным словам, караціў словы так, як яму ў галаву прыходзіла.

Толькі цяпер Талачка зразумела ў чым справа і моцна зарагатала.

— А мой стораж казаў, што гэта слова за-гранічнае.

Вочы Талачкі заблішчэлі, гнеў зьнік, яна кетліва пачала пазіраць на загадчыка.

Загадчык рагатаў, гаварыў шмат сьмешных выпадкаў з яго жыцця і, урэшце, запрасіў да сябе на полудзень...

— Толькі можа вы будзеце баяцца, што я адзін?

— Што вы! Чаго баяцца?

— Усё-такі... вы кабета, а я мужчына...

— Так,—дадала з усьмешкаю Талачка,—ды яшчэ к таму вы загадчык... начальства, а я настаўніца...

Гэта выраза ня вельмі спадабалася. Але ён сапраўды пачуў нешта надзвычайнае да маладой і прыгсжай настаўніцы.

— Разумеце,—пачаў разводзіць філэзофію загадчык,—у настаўніцу вельмі трудна закахацца... Усе яны такія сур'ёзныя, заўсёды сумныя.

Няма ў іх вась гэтага самага «аганька», які маецца ў другіх кабет. Можа іх жыцьцё паклала такі адбітак, адбітак нейкай цяжкай пакуты... Але, выбачайце, вас да катэгорыі такіх настаўніц не далучыў-бы... Вы яшчэ мала былі настаўніцаю, і ў вашых вачох яшчэ не патухла запальнасьць. Уся вы напамінаеце мне... Але аб гэтым ня варта. Аб гэтым ніколі не гавораць, гэта трэба неяк інакш зразумець... адчуць нейкім пачуцьцём...

Настаўніца маўчала. Яна ўсунула руку ў кішэню свайго паліта і моўчкі камячыла заяву, у якой была просьба прыняць ад яе школу.

Плянны яе разьбіваліся кожным чулым і прыемным словам загадчыка.

Зусім Талачка ня прымеціла, як увашла ў кватэру свайго начальства.

X

Загадчык валаснога аддзелу асьветы—Круцінскі займаў два пакоі ў бацюшкавым доме, які лічыўся самаю лепшаю будынінаю на ўсю воласьць.

Круцінскі крыху і сам паходзіў з духоўнага званьня. І вась мясцовы бацюшка быў вельмі рад, калі ў яго закатараваў Круцінскі, уступіў яму аж два пакоі, каб толькі яны ня былі рэквізаваны кім-небудзь іншым.

Круцінскі рэквізаванымі рэчамі з бліжняга маёнтку гэтак убраў свае пакоі, што калі настаў-

ніца Сьвяцінская ўвашла ў іх, то ад здзіўленьня не магла доўга нічога казаць.

— Вам, пэўна, дзіўна,—пачаў першы загадчык,—што ў хлапца гэтак прыгожа ўбраны пакой? Я памятаю, як жылося ў сэмінарыі: пакоік на пяць чалавек меншы, чым сабачая будка, грязкая падлога, не засланая, растрыбушаная заўсёды пасьцель... Ну, а калі цяпер можна трошкі жыць палюдзку, дык чаму-ж гэтага сабе не дазволіць? А скажэце, Талачка,—так здаецца вы дазволілі называць вас? Скажэце, як падабаецца вам мой густ? Вы дзяўчына, вы павінны быць добрым крытыкам у гэтых рэчах.

— Так, густ у вас ня дрэнны,—сказала Талачка,—а рэчы ў вашых пакоях, што й казаць, вельмі ўжо дарагія і прыгожыя, дый шмат іх, залішняе.

— Калі ня было куды дзяваць, як прывезьлі з маёнтку, ну, я іх усе сюды і ўладаваў.

— А ці былі вы ў школах сваёй воласьці?

— Быў, але не ва ўсіх...

— У школах, ведаеце, зусім няма ніякай абстаноўкі. Скамейкі паломаны, крэслаў зусім няма ні ў школах, ні ў пакоях настаўніка...

Круцінскі пакрывіўся—яму стала неяк няпрыемна.

Хутка гутарка перашла на зусім іншыя тэмы і цягнулася да самага змроку.

Талачка засталася вельмі здаволенай сваёю паездкаю да загадчыка і дала апошняму слова, што ня кіне школу, што застанецца і надалей настаўніцаю. Круцінскі-ж надаваў шмат абяцанак і запэўніў, што будзе штотыдня наведвацца. Затым загадаў даць стайковыя коні з воласьці і на іх адправіў Талачку дамоў.

Калі Талачка паехала, Круцінскі пачаў сумаваць. Маладая настаўніца спадабалася яму з першага погляду. А займаючы пасаду яе непасрэднага начальства, Круцінскі зусім не сумняваўся, што Талачка палюбіць яго, што яны будуць гэроямі роману, чыннасьць якога будзе адбывацца ў глушы, між балот і лясоў.

Круцінскі рашыў праз два дні зьездзіць да Талачкі і лёг спаць, поўны салодкіх мар аб другім спатканьні...

Была цёмная асеньняя ноч, калі Талачка на стайковых конях ехала ў сваю школу.

Яна была здаволена, што і паміж новага начальства таксама ёсьць людзі, якім яна можа спадабацца сваёй прыгожасьцю.

Больш таго, Талачка бачыла, што загадчык адзелу закахаўся ў яе з першага разу, а дзеля гэтага ён зможа зрабіць, што яна толькі захоча...

— Эге, туды пяхтурою, а назад на пары,—сказаў Рыгор, адчыняючы вароты.

— Туды на пары сваіх,—гаварыла сьмяючыся Талачка,—а назад на пары чужых.

— Вам, паненачка, нейкі чалавек ліст прынёс...
Мяне дома ня было, ён дзецям перадаў. Вось
маеце.

Калі Талачка ўвашла ў пакой, запаліла сярнічку
і разарвала канвэрт, то ўбачыла подпіс «Аляксей».

— Няўжо ён?!

— «Я ня веру,—чытала яна ў пісьме,—і не ха-
чу верыць у добрыя вынікі гэтай рэволюцыйнай
вакханаліі... Я лічу сябе адарваным ад сучаснага
жыцця, я ня ведаю, што рабіць. Жыву ў знаёмых
у глухой правінцыі і чакаю, а чаго чакаю—сам ня
ведаю»...

Далей пісаў шмат запальных слоў, выказваў
сваё спачуццё, як да інтэлігенткі, якой прыдзец-
ца мець справу з усім іншым начальствам, чым
было раней, і г. д.

Але Талачку мала ўсё гэта абыходзіла. Яна су-
пынілася на думцы, ці зможа яна вытрымаць усю
гэту буру, ці ня зломіць яе гэта новае жыццё, ці
ня прыдзецца ёй урэшце кінуцца ў нейкі вір, за-
быўшыся пра сорам, пра гонар і іншае.

Талачка была на пераломе...

XI

Мінулі тры гады.

Тыя пэртурбацыі, якія за гэты час адбыліся на
абшарах Беларусі, не маглі не палажыць пэўнай
адзнакі на настаўніцтва, не маглі не пераламаць
психолёгіі тэй інтэлігенцка настроенай часткі на-

стаўніцтва, якая ў першыя дні рэвалюцыі не выяўляла свайго твару і нібы-та коса пазірала на руйнаваньне і грунтоўную перабудоўку ўсяго існуючага.

Да гэтка ліку настаўнікаў належала і Талачка. Але цяпер яна стала зусім іншай.

Блізкае знаёмства з настаўнікамі і настаўніцамі, рэвалюцыйна-настроенымі і больш-менш політычна-сьвядомымі, выцягнулі Талачку з тэй руціны, з таго закіслага і нікчэмнага жыцця, скуль-бы сама яна ніколі ня выбралася.

Талачка па протэкцыі аднаго інструктара перавялася ў горад, заняла месца настаўніцы і залічылася студэнткаю унівэрсытэту.

Яна гэтак захапілася бурлячым жыцьцём гораду, штодзённымі лекцыямі, частымі сходамі і мітынгамі, што ніколі нават не ўспамінала аб сваёй сумоце мінулага.

Адзін раз, праходзячы міма будынку эпархіяльнай школы, дзе калісь марынавалі яе ў белых сыценах і набівалі галаву зусім непатрэбнымі ведамі, Талачка раптам успомніла афіцэра, які абазваў яе «цялушачкай».

Гэты ўспамін прымусіў перанесьціся думкамі на некалькі гадоў назад і параўнаць мінулае з сучасным.

— Таварыш Сьвяцінская!

Талачка аглянулася і ўбачыла перад сабою нібы-та знаёмага чалавека ў абарваным палітоне, з

зашмальцованым галыштукам на шыі і ў старой паломанай чыноўніцкай шапцы.

— Вы мяне не спазналі?

— Выбачайце, нешта вельмі знаёмае,—гаварыла, прыглядаючыся, Талачка.

— Помніце... Аляксея...

Талачцы стала сорамна і балюча, што яна не магла спазнаць быўшага інспэктара, якога яна не адну ночку калісьці ўпамінала...

Пасьля хвіліны маўчаньня Талачка працягнула сваю руку...

— Вас ня можна пазнаць... Я вас іншым сабе ўвесь час малявала... Вы што—без пасады?

Аляксей пачуў сябе сконфужаным перад быўшай сваёй настаўніцай, якой калісьці нават прызнаваўся ў каханьні. Ён ня даў адказу на запытаньне, а, кусаючы губы, загаварыў:

— Бачу, што вы, тав. Сьвяцінская, вельмі добра сябе адчуваеце. На твары вашым зусім іншае можна чытаць, чым тады...

— Так, я працую... Я нават вучыцца задумала.

— Ведаю, ведаю... Аб вас мне часта расказвалі... А вось я... я нічога не раблю. Рукі не падымаюцца, мазгі не шавеляцца... Як утопленьнік, гайдаюся па хвалях, пакуль бура ня выкіне мёртвым на той ці іншы бераг. Я ня жыву... Як ні сорамна, але...

— Які вы слабы! А можа вы ня хочаце зразумець, што цяпер шмат цікавей жыць, чым калісьці... Нейкім паўнейшым жыцьцём жывем, чым ра-

ней... Ня ведаю, як доўга ў мяне будзе такі погляд, але цяпер я шмат лепш адчуваю, чым тады,

— Ну, а бацькі вашы?

— Я ў іх вельмі і вельмі рэдка бываю... Жыву адна, маю шмат добрых знаёмых...

Больш ня было аб чым і гутарыць.

Талачка разьвіталася і пабегла да хаты.

— Спаткала старога свайго знаёмага,—гаварыла Талачка сваёй таварышцы,—калісьці ён мне вельмі падабаўся, а цяпер глядзець не магу на яго. Не дзеля таго, што ён ня так прыбраны прыгожа... не. Нешта гідлівае выклікаў ён у мяне, калі спаткаліся... Здаецца, ад яго трухлявым нечым пахне.

Затым Талачка расказала аб другім сваім «ухажору»—загадчыку Круцінскім, які і цяпер прыяжджае ў горад, каб з ёю пабачыцца і абмовіцца словам-другім.

— І Круцінскі не падабаецца мне,—сказала яна,—такі вярціхвост, што горшага ня знойдзеш... Трыццатую пасаду мяняе—адусюль гоняць. А гэткі пусты чалавек, што ні аб чым пагаварыць няможна.

І Талачка ўзялася рыхтавацца да лекцыі ў школе.

Не прашло поўгадзіны, як гукі вайсковага оркестру прымусілі Талачку адарвацца ад кніжкі.

Па вуліцы стройнымі радамі праходзілі чырво-наармейцы.

Малады камандзір, ідучы наперадзе роты, кінуў поглядам на вакно, скуль выглядала Талачка.

У Талачкі ёкнула сэрца.

Твар камандзіра паказаўся вельмі знаёмым.

— Але! не... Ня можа быць, каб той афіцэр, які назваў яе «цялушачкай», быў цяпер чырвоным камандзірам і нават у гэтым самым горадзе?.. А што, калі ён?

І Талачка прыпомніла той настрой, тую прыемную крыўду, як афіцэр абазваў яе няпрыемным імем.

З гэтага дня Талачка не прапускала ні аднаго вайсковага, каб добра не ўгледзецца ў яго твар. У кожным яна хацела пазнаць таго цікавага незнаёмца, які зноў парушыў яе спакой, які зноў прымусіў мацней забіцца яе нібы-та замоўкшае сэрца.

Талачка верыла, што спаткаеца з ім, што раскажа яму, як яна шмат гадоў назад была пакрыўджана, як яна з-за яго дрэнна здала акзаміны, як потым толькі салодкімі ўспамінамі аб ім жыла ў глухой і цёмнай вёсцы.

Спазнаць незнаёмца—раілася ўвесь час у яе думках.

І гэтага шчаслівага для Талачкі выпадку ня прышлася доўга чакаць.

XII

Быў цёплы летні вечар.

На Савецкай вуліцы кішма-кішэла публіка. Талачка, праходзячы каля адаго рэстарану, убачы-

ла праз вакно за адным столікам кампанію вайсковых.

Яна застанавілася і пачала прыглядацца. Між кампаніі Талачка спазнала таго чырвонага камандзіра, які ня так даўно веў праз яе вуліцу роту чырвонаармейцаў.

— Няўжо той самы?!

Талачка прашла некалькі разоў каля вакна. Яна чакала калі гэта кампанія ўстане і выйдзе на вуліцу.

У галаве пачалі вярцецца пляны, як пазнаёміцца з гэтым камандзірам, як зачапіць яго, калі ён толькі выйдзе з рэстарану.

Нейкая невядомая сіла піхала маладую дзяўчыну на гэта знаёмства з незнаёмым чалавекам, прачуцьцё нечага салодкага апанавала Талачку.

Кампанія ня думала кратацца з месца.

— А што, калі я зайду ў рэстаран, сяду супроць яго і добра прыгледжуся?

У Талачкі і ў думках не зьявілася, што яе могуць прыняць за якую-небудзь распусную дзяўчыну, за начнога «матылька», якому кожны можа абрываць крыльцы.

Талачка была вельмі далёка ад усяго гэтага.

Адвага і рашучасьць узялі верх. Яна ўвашла ў рэстаран, заказала шклянку кавы і села недалёка ад кампаніі, сярод якой быў і той цікавячы яе незнаёмы.

Уся вясёлая кампанія акінула яе поглядам з ног да галавы.

Талачка адчувала, што твар яе паружавеў, а цела ахоплівалася нейкім холадам.

— Сядайце да нас, весялей будзе!—загаварыў адзін з кампаніі.

— Ды гэта мая добрая знаёмая,—сказаў той самы камандзір, дзеля якога Талачка першы раз пераступіла парог рэстарану ў вячэрні час,—вы мяне помніце?

Талачка маўчала. Яна хацела кінуць недапітую каву і выскачыць. У голасе таго, якога яна заўсёды ўспамінала, якога ў думках і сэрцы насіла столькі часу, яна спазнала, што яе прынялі за самую звычайную блудніцу, якая з усімі знаёма, хаця-б і першы раз яе бачылі.

— «Але да канца, дык да канца», падумала Талачка, «гэта мяне не асароміць».

— Я вас таксама знаю... А можа мыляюся,—загаварыла яна пасля доўгай паузы.

Незнаёмы камандзір устаў з-за століка, падышоў да яе і працягнуў руку, каб павітацца...

— Вы мяне знаеце?—запытала Талачка.

— Тут усе знаёмы, асабліва ў гэткі час,—адказаў камандзір, сілком бяручы яе руку.

Талачка хацела паказаць, што яна такімі выхадкамі вельмі пакрыўджана, але камандзір раптам папрасіў прабачэння і сеў каля яе на крэсьле.

— Вы думаеце.—гаварыла дрыжачым голасам Талачка,—што ў рэстаран вечарам заходзяць толькі такія, з якімі ўсе знаёмы?

— Выбачайце,—перабіў камандзёр,—тады я памыліўся. Мне здалося...

Талачка баялася, што той незнаёмы, з якім яна даўно хоча пазнаёміцца, вось-вось устане і пойдзе... І ўсё прапала...

— Вы скажэце мне,—пачала першая Талачка,—вы былі белым афіцэрам?

— Як белым?—запытаўся камандзёр, зьдзіўлена паглядаючы на яе.

— Ды так... Вы служылі афіцэрам у старыя часы? І ці былі вы тады ў гэтым горадзе?

Камандзёр нерашуча адказаў:

— Але...

— А ці памятаеце вы адно здарэньне, калі вы адну дзяўчыну абазвалі «цялушачкай»?

Камандзёр усміхнуўся і прысеў бліжэй.

— Я прыпамінаю... Дык гэты вы? Гэта вы ў адну вясеньнюю раніцу сядзелі з кніжкаю на вакне эпархіяльнай школы? Няўжо гэта тая дзяўчынка, з якою я пасья таго здарэньня часта хацеў спаткацца?

Ад радасьці Талачка не находзіла слоў.

— Значыцца, мы з вамі старыя таварышы?—гаварыў камандзёр, знаёмячыся з Талачкай.

— Мне пара, ужо позна...

— Я вас ня пушчу... Вы павінны ў адзнаку такога цікавага выпадку са мною павячэраць,— сказаў камандзір.

Талачка пачула сябе нейкай бязвольнай, зразу не магла не папасьці ў палон стройнага і прыгожага мужчыны...

Было каля дванацатай гадзіны ночы, калі яны пакінулі рэстаран.

Талачка была крыху ап'янелай ад салодкага віна... Яна прыхілялася да рукі свайго праважатага, слухаючы яго шчырыя словы прызнанья.

— Я цяпер адчуваю сябе такой маладой, якой я была, калі вы назвалі цялушачкай...

І такая самая, як і тады, прыемная млявасьць пачала ахопліваць яе цела.

Камандзір усё бліжэй і бліжэй нахіляў у цемнаце свой твар да румяных шчок і вільготных вуснаў Талачкі.

XIII

Праснулася Талачка сягонья раней, чым заўсёды. У галаве чулася нейкая боль.

Не ўстаючы з пасьцелі, яна пачала прыпамінаць, як гэта ўсё здарылася.

Гаспадыня пастукала ў дзьверы.

-- Зараз,—сказала Талачка і пачала адзявацца.

— Вы ведаеце, хто да вас учора захадзіў?

— Што за запытаньне?.. Гэта мой стары знаёмы...

— Гэта-ж камандзір батальёну,—гаварыла таемным голасам гаспадыня,—ён у маёй добрай знаёмай кватаруе. Жонку і двое дзяцей мае...

— Так, я ведаю...

І з рук Талачкі выпаў на падлогу грэбень.

Калі гаспадыня вышла з пакою, Талачка кінулася на пасьцель і, нічога ня помнячы, пачала рваць на сабе адзеньне.

— Нягодны!—шаптала яна,—няўжо насьмяцца ўздумаў нада мною?!

Увесь дзень Талачка пралажала на пасьцелі.

Яна ня верыла, што камандзір прыдзе вечарам, у чым учора запэўніваў.

«А можа больш не спатыкацца?!» не пакідала яе думка.

Вечарам камандзір прышоў раней вызначанага часу.

— Я думала, што жонка вас ня пусьціць,—сказала Талачка вітаючыся.

— Так... Я жанаты і скрываць гэтага ня думаў. Але гэта ня можа перашкодзіць вас кахаць.

— Ха-ха-ха!—залілася Талачка нэрвовым сьмехам, а пасья пачала голасна плакаць.

— Няўжо вы трымаецеся такога погляду? Я думаю... Вы паслухайце, Талачка!

Але Талачка не хацела слухаць... Яна праз сьлёзы прасіла больш да яе не заходзіць, нідзе не спатыкацца.

Камандзір, не гаворачы ні аднаго слова ў апраўданьне, вышаў з пакою.

І пацягнуліся зноў невясёлыя дні для маладой настаўніцы. Нішто не магло загаіць тэй раны на яе чулай душы, якая засталася пасля разьбітага каханьня.

Надышла хмурая восень. Распачалася праца ў школе. Спачатку яна захапілася гэтай штодзённай працай з дзяцьмі, а пасля і гэта яе стала не здавальняць. Згінула ўся яе рухавасьць і вясёласьць, перастала хадзіць у горад.

Талачка баялася спаткацца з тым, кяго і цяпер не перастала шчыра кахаць.

Урэшце папрасіла пераводу ў вёску. Яна хацела зноў знайсці супакой у цішы глухіх куткоў, зноў жыць сярод тых людзей, якія ніколі яе ня крыўдзілі.

— Вось добра, вось добра... А мы так даўно чакалі вас...—з гэтакімі словамі спаткалі яе сяляне.

— Тая настаўніца, што была да вас,—гаварыў адзін селянін,—нічога рабіць не хацела. У іншых школах і тэатры прадстаўляюць і гутарыць зьбіраюцца мужчыны ды кабеты, а наша краля вярцела ўвесь час галаву старшынкі валаснога іспалкому і больш нічога.

Талачка пачала працу.

У вадну зімовую ноч яна позна не магла заснуць.

Успамінаючы жыцьцё ў горадзе, шкадуючы кінутую навуку, Талачка ніколі не шкадавала таго надзвычайнага выпадку, які прымусіў яе вярнуцца ў вёску.

— Так і быць павінна... Я вінавата.

У гэту хвіліну гаспадар, у якога кватаравала настаўніца, увашоў у пакой, бубнячы пад нос:

— Ліханька на іх! Столькі, ведаеце чырвонаармейцаў нагналі... І ўночы, апоўначы кватэры ім давай... А нейкі камандзір іх, шапка шкураная з пікаю, дык той яшчэ кажа, што нарочна выбраў гэту вёску для пастою. Стаяць буду, кажа, пакуль манэўры ня скончацца. Пэўна і нам паставяць некалькі чалавек. Можа вы, паненачка, якнебудзь адмовілі-б ім. Скажаце, што вы тут...

Лясканьне шпораў і стук ботаў перарваў гутарку гаспадара.

— Вось маеце, і да вас нехта прэцца...

Настаўніца накінула на сябе цёплую хустку і падышла да дзвярэй з лямпаю.

Раптам дзверы адчыніліся. У хату ўскочыў высокага росту вайсковы з рэвольвэрам на поясе.

Талачка глянула яму ў твар і пачала спуджана прыхіляцца да падышоўшага да яе гаспадара.

Перад ёю стаяў той самы чырвоны камандзір. Яна спазнала...

САМАТКАНАЯ СЬВІТКА.

1

Па шляху, абапал якога, нібы верныя вартаўнікі, стаяць стагоднія шырокаплечыя бярозы, ехала сялянская фурманка.

Фурманка ехала з Менску ў вёску пад Слуцкам.

Старэнькі селянін Антось, прывязаўшы лейцы за біла калёс і ўваткнуўшы пугу ў сена, сядзеў сагнуўшыся ў перадку і пэчкаліў люльку. Антось час-ад-часу злазіў, каб расправіць адранцьвелыя старыя ногі, ішоў па цвёрда вытапанай сьцежцы каля шэрагу бяроз і гукаў на каняку, якая, ганяючы авадні, вярцела хвостом, брыкала нагамі, махала галавою і кожную хвіліну супынялася.

На мякка насланай сядзельні, засунуўшы ногі пад сена, каб не запыліліся камашы, сядзеў малады хлапец.

Ня глядзячы на летнюю сыпакоту, на ім была саматканая суконная сьвітка.

Па шапцы, якая ня зусім яшчэ была белай ад пылу, можна было сказаць, што гэта быў студэнт.

Так. На ім была саматканая сьвітка, сінняя студэнцкая шапка.

— Садзіся, дзядзька!—гукнуў студэнт на Антосю,—хутчэй трэба ехаць: крокам едучы, да поўначы цягнуцца будзем.

— Калі-ж, Сьцяпанка, конь змарыўся. Пясок, гарачыня, авадні паганяя кусаюць—аж з аглобляў скача, ліханька яму. Вось хіба там з узгорку хутчэй паедзем.

Сьцяпан зірнуў уперад і, убачыўшы перад сабою ўзгорак, зьлез і пашоў разам з Антосем.

— Як-жа твая матка будзе рада, што прыехаў. Дык, кажаш, Сьцяпанка, што ў Маскве нават быў?

— Так, быў і зараз зусім паеду жыць у Маскву. Пасылаюць па службе. Шкода пакідаць свой куток, родных, знаёмых, але служба—нічога ня зробіш.

— Так, Сьцяпанка, служба, каб на яе ліха. То вайна, то так нейкая калатніна—няма супакою, каб можна было ціханька сядзець дома ды ў зямельцы калупацца.

— Не на тое я вучыўся, дзядзька, каб у зямлі калупацца. Няхай зямлі вам больш будзе. Мы без зямлі кавалак хлеба мець будзем, ды можа яшчэ і белага.

— Ды можа яшчэ з маслам,—даказаў Антось.

— Вядома, сухама есьці ня будзем,—сказаў Сьцяпан і зноў палез на калёсы.

Антось таксама сеў.

Калёсы з узгорку пасакаталі.

Слуп пылу заставаўся ззаду.

Зялёналістыя бярозы сваімі шырокімі гольямі не прапускарлі на шлях праменьняў сонца.

Антось і Сьцяпан ехалі ў халадку і вялі гутарку аб усім, што наўкола дзеецца.

Пачало зьмяркацца, калі фурманка застанавілася каля варот, дзе паміж вішань і сьліў стаяла малюпасенькая сялянская хата.

Скрыпнулі ў сенцах дзьверы. Ад знаёмага скрыпу ў Сьцяпана закалыхалася мацней сэрца. Толькі цяпер ён адчуў, што прыехаў дамоў, у закураную, напалову згніўшую хацінку, дзе ён радзіўся, правёў гады свайго маленства.

Зусім старэначкая матка Сьцяпана стаяла на ганку і плакала. Яна не давала веры вачом, што перад ёю яе сын Сьцяпан, якога шмат хто лічыў загінуўшым у часе завірухі.

Сьцяпан таксама заплакаў, калі цалаваў паморшчаны твар матулі.

Вечарам цесная хата Сьцяпана не магла ўмясьціць народу. Амаль уся вёска прышла да Сьцяпана, які прыехаў з гораду, які быў нават у Маскве.

— Ну, што,—пыталі сяляне ў адзін голас,—вялікая Масква?

— Удоўжкі—як ад нашай вёскі да Камянёў, а ўшыркі—як да Бярозаўкі.

— А-я-яй!.. Там-жа загінуць можна... Асабліва нашаму брату-мужыку, які далей Капыля і Слуцку сьвету ня бачыў.

— А я вось праз тры дні еду ў Менск, а там праз які тыдзень і ў Маскву. Можа зусім жыць застануся ў Маскве.

— Глядзі, не загінь там, Сыцяпанка,—казала маці, падаючы Сыцяпанку вячэру,—хаця ты і вучоны і студэнт, але ўсё можа здарыцца, асабліва ў такі неспакойны час.

Сыцяпан усміхаўся, а сяляне пазіралі на яго таксама з палахлівым поглядам. Сыцяпана ўсе любілі і шкадавалі. Сыцяпан—бедны сялянскі сын. Ён ніколі не пагарджаўся, што граматны. Прыяжджаючы на летнія месяцы дахаты, ён браў у рукі касу, плуг і разам з іншымі сялянамі йшоў на сенажаць і ў поле. К яму сяляне ішлі часта за парадай, і ён заўсёды дапамагаў ім разабрацца ў тым ці іншым пытаньні.

І вось цяпер, калі сяляне пабачылі, што Сыцяпан едзе ад іх на доўгі час і далёка, яны шкадавалі яго ад шчырага сэрца.

— Не забывай, Сыцяпанка, пішы лісты, каб ведалі аб тваім здароўі,—казалі на разьвітаньне старыя і малыя.

Сыцяпану сапраўды было шкада сваю вёску і суседзяў-сялян. Ён адчуваў, як б'ецца сэрца, як нешта сьціскае горла, калі пачынае гаварыць. Але думка аб тым, што едзе ў Маскву, дзе зойме

адпаведную пасаду, дзе будзе мець справу з вядомымі людзьмі, зразу Сьцяпана бадзёрыла і праганяла ўвесь сум, навеены абставінамі сваёй хаты і сьлязьмі маткі.

II

Тры дні прабеглі хутка.

У апошні вечар перад ад'ездам Сьцяпан апошні раз пайшоў спаткацца з Марысяю, каханьне з якою цягнулася шмат гадоў.

Ліпнёвы вечар. Неба ўсыпана мільёнамі зорак, якія, нібы гуляючы ў жмуркі, перабягаюць па блакітным небе.

Па-над рэчкай шэры туман.

Вада блішчыць і, нібы люстэрка, адбівае ў сабе і зоркі, і месяц, і неба.

Плешчацца ў аеры шчупак, ганяючыся за соннымі рыбкамі, і толькі гэтым парушаецца ціша ночы.

О, колькі радасьці і шчасьця ў такую ноч спаткацца са сваёй каханкай на беразе рэчкі і гарачым пацалункам прагнаць холад ночы!

Марыся ўжо даўно сядзела на гнілым пянчуку каля трох алешын, якія нагнуліся над вадою, як бы прыглядаліся, каб у хвалях быстрой рэчкі знайсці сваю долю.

Сьцяпан ня прымусяў доўга чакаць. Ціханька падкраўшыся, ён так моцна абхапіў за шыю Марысю, што яна не магла зварухнуцца.

— Няўжо зноў доўга прыдзеца чакаць шчаслівай хвілінкі спатканьня? Сыцяпанка, мілы, чуе маё сэрца, што гэта спатканьне апошняе. Ты едзеш далёка, у такі горад, дзе не такія Марысі, як я. Ты забудзеш мяне...

І яе загарэлыя рукі шчыльна абвівалі Сыцяпана. Губы нясьмела прыхіляліся да шчок, а чорныя вочы пазіралі ўдаль.

Марыся была ў задуменьні.

— Гэта няпраўда,—сказаў, тулячыся да яе Сыцяпан,—ніколі не забуду... Ці-ж можна пакахаць іншую дзяўчыну, калі цябе нашу ў сэрцы больш пацёх гадоў?

Ноч слухала такую размову, слухала кляцьбу маладой вясковай дзяўчыны і хлапца, які адарваўся ад вёскі, якога вабіў да сябе шумны горад.

— Хоць астатнія хвіліны, а пабудзь са мною,—шаптала Марыся,—ня веру, што калі-небудзь я зноў буду піць гэту слодыч.

І толькі золак, толькі сыпеў раньніх птушак напамнілі Сыцяпану і Марысі, што трэба разьвітацца.

Шуршэлі чароты, булькала вада, мацней пачала ляскацца рыба, калі Сыцяпан апошні раз адчуваў цеплату Марысіных зарумяненых шчок.

А праз некалькі хвілін Сыцяпан зноў ехаў са сваім дзядзькам Антосем па знаёмай дарозе, якая вяла ў Менск.

Вузенькія палоскі, засеяныя аўсом, ячмянём ды бульбаю, нагналі на Сьцяпана маркотнасьць. Хвэйнічкі, якія то там, то сям віднеліся на ўзгорках, напаміналі могільнікі, якіх нямала таксама спатыкалася паўз дарогу.

І трудна было Сьцяпану адарвацца ад гэтых знаёмых малюнкаў, цяжка было выкінуць з думкі дарагія вобразы, каб перанесьціся хоць на хвіліну туды, куды Сьцяпан ехаў. Толькі, калі насунуўся змрок, дрымота ахапіла Сьцяпана. Зарыўшыся ў сьвежае пахучае сена, якім набіты былі калёсы, Сьцяпан пачаў засыпаць пад скрып кодаў і калыханьне.

У Менску Сьцяпану прышлося пражыць нядоўга. Беганіна ад установы ва ўстанову, сходы, пасяджэньні, а вечарам тэатр і лекцыі няпрыметна скралі дні.

Назначэньне гатова.

З шырачэзнымі мандатамі, поўнамоцтвамі і пасьведчаньнямі—заяць адпаведную пасаду ў Маскве—Сьцяпан сеў у цягнік.

Калі Сьцяпан увашоў у купэ міжнароднага вагону, ён зразу адчуў, што пераступіў парог мінулага, што пачынаецца новае, мала падобнае да таго, што ў яго жыцьці было.

— Вы да Масквы?—загаварыў насупроць сядзеўшы, досыць такі тоўсты і прыгожа адзеты пажыр.

— Так, у Маскву!

— Значыцца, разам... Вы па партыйнай камандыроўцы напэўна?

— Не,—нясьмела адказаў Сыцяпан,— я назначаны ў Маскву.

Калі Сыцяпан сказаў сваю пасаду, незнаёмы пасажыр з ног да галавы акінуў яго вокам.

Сыцяпану зрабілася нялоўка. Яму здалося, што незнаёмы застанавіў свой погляд на саматканай сьвітцы, якая вісела каля дзвьярэй разам з дарагім палітом суседа-пасажыра.

«У мяне саматканая сьвітка?» прабегла думка ў Сыцяпана.

Дагэтуль Сыцяпан не прымячаў на сабе вопраткі, а цяпер з яго галавы ня выходзіла гэта саматканая, суконная сьвітка, у якой ён ехаў у вялікі горад Маскву на адпаведную пасаду.

Сыцяпан пачаў пазіраць у вакно і прыслухоўвацца да рытмічнага груку калёс.

Але яму здавалася, што і калёсы як-бы нарочна выстукваюць:

— Сьвітка! Сьвітка! Сьвітка!..

Ён адчыніў вакно, высунуў галаву, любаваўся мяцеліцаю іскраў, якія, нібы пчолы, аблеплівалі вагоны.

— Сьвітка! Сьвітка! Сьвітка!..—шыпеў і грукацеў цягнік.

Сьцяпан не находзіў месца. Урэшце, лёгшы на мяккую пасьцель, накрыўшыся з галавою, пачаў засьпаць.

— Орша!.. Каму перасядка Петраград...—чудён быў цягучы голас кондуктара.

Сьцяпан перавярнуўся на другі бок і моцна заснуў.

III

Шумная Масква...

Тысячы аўтамабіляў пераразаюць удоўж і папярэк вуліцы, завулкі. Нясуцца трамваі. Гарцуюць фурманы.

Вітрыны крам, якія нядаўна былі бяз шкла і забіты дошкамі, цяпер напоўнены рознымі таварамі і вечарам заліты электрычным бляскам.

Дзе-ні-дзе толькі можна спаткаць поўразваленую або пастраляную будыніну, якая толькі і напамніць аб ня так даўно прашоўшай буры.

Гэстораны і піўныя перапоўнены народамі. Гукі оркестраў нясуцца аж на вуліцу.

Масква ажывілася і нібы са страшным азартам спяхвацілася ўспомніць свае старыя традыцыі—пагуляць напрапалу!

Па вуліцах віхрам імчаўся аўтамабіль і раптам застанавіўся каля каменнага асабняка.

Малады чалавек, адзеты ў ангельскае паліто, у капялюшы, з вялізарным портфэлем у руцэ,

спрытна выскачыў з аўтамабіля і пашоў у свой габінэт.

Швайцар адчыніў дзьверы і далажыў, што ў габінэце даўно чакае якаясьці паненка.

Малады чалавек распрануў паліто. Паправіўшы на сабе гальштук і, аглядзеўшы з галавы да ног візытную тройку, якую тыдні два як справіў, ён увашоў у канцэлярыю.

— Сьцяпан Іванавіч,—сказаў галоўны сакратар,—вас чакае тая асоба, якой вы ўчора казалі прыйсьці.

— Ах, яна!.. Ну, скажэце ёй, што я сёньня не магу прыняць. У мяне шмат спраў і я зараз павінен ехаць... Адным словам, пастарайцеся яе адправіць як найхутчэй.

Гасьля гэтых слоў Сьцяпан Іванавіч увашоў у пакой, дзе прынімаліся больш паважаныя госьці, кінуўся на кушэтку, абабітую зялёным аксамітам, і пачаў думаць.

— Чорт вазьмі! Як гэта ўсё магло здарыцца. Некалькі месяцаў назад я быў звычайны сьмертны. А цяпер... У маіх руках такая грамадзянская справа, ад якой многае што залежыць... Нібы я перамяніўся.

У гэты час пачуўся стук у дзьверы.

— Калі ласка!.. А, гэта ты, Андрэй?! Я хацеў нават цябе бачыць.

— Я таксама нічога ня маю з табою пагама-ніць.

Сьцяпану стала нялоўка.

— Да цябе, брат, ніколі ня дойдзеш,—сказаў Андрэй, сеўшы ў мяккае крэсла каля стала,—калі ты стаў Сьцяпанам Іванавічам, а не Сьцяпанам, які ня так даўно хадзіў у саматканай сьвітцы і аблезлай студэнцкай шапцы, ты зусім перамяніўся. Як ня сорам табе! Вера дзесяты раз да цябе прыходзіць, і ты з ёй ня хочаш пагаварыць, як чалавек свой, і дапамагчы. Перад кім другім задзірай уверх нос, а мы, брат, цябе знаем... Перад намі няма чаго казырыцца—гэтым ты толькі псуеш адносіны са сваімі старымі таварышамі. Няўжо твая пасада так цябе сапсавала?..

— Я не разумею, чаго ты ад мяне хочаш?

— Хачу, каб ты быў для нас тым самым Сьцяпанам, якога мы ведалі шмат гадоў.

— Глупства кажаш. Я не перамяніўся. Але зразумей сам, што павінен я мець зусім інакшую кампанію, займаючы такую пасаду. Мне прыходзіцца быць на...

— Банкетах, урачыстых пасяджэньнях, у рэсторанах, дзе п'янства, музыка, цыганскі хор,—дакончыў Андрэй, закурваючы папяросу.

— Гэта мая справа, дзе я бываю...

Андрэй ні слова не сказаў і вышаў.

Сакратар далажыў Сьцяпану, што просяць к тэлефону.

— Алё!.. Так, Сьцяпан Іванавіч... Ах, гэта вы? Выбачайце... У дзесяць... А калі ў дванаццаць?..

Вядома, што буду... Адзін?.. Добра... Усяго най-
лепшага... Бывайце!..

І ноччу а дванаццатай гадзіне аўтамабіль ім-
чаўся на ўсіх парах па вуліцах Масквы. У ім ехаў
Сьцяпан.

Ехаў за Маскву-раку, дзе яго чакала дзяўчы-
на... Зусім не такая, як Марыся, якой ён пакляў-
ся, ад'яжджаючы з дому.

Разадзетая ў аксаміты і ядвабы. З выпешчаны-
мі маленькімі пухленькімі ручкамі, на якіх бліш-
чэла золата і дарагія каменны. Парфумаю і пуд-
раю ад яе пахла за некалькі крокаў.

Сьцяпан не адзін вечар плаваў у ласках сваёй
новай каханкі, ня думаючы аб тым, шчыра яна
яго кахае ці не.

Так было і сёньня.

Толькі раніцаю Сьцяпан званіў сакратару пры-
слаць машыну.

Здавалася, што жыцьцё ішло як ня трэба лепей...
Удзень—прыёмы, размовы з адпаведнымі асобамі,
дзелавыя пасяджэньні і спрэчкі па тым ці іншым
пытаньні, а вечарам—тэатры, канцэрты, балы, ба-
леты, і, урэшце, мілосныя сцэны то з адной, то з
другой прыгожанькай дзяўчынай...

І гэткае жыцьцё зусім няпрыметна мяняла і
погляды, і характар, і психолёгію Сьцяпана.

Далей і далей адыходзіў ён ад тэй кампаніі
таварышоў, з якімі жыў і працаваў раней.

А пра Случчыну Съцяпан успамінаў вельмі рэдка... Было не да таго.

IV

А гэтым часам па Случчыне йшлі гутаркі, што Съцяпан зрабіўся такім начальнікам, такой вялікай асобай, што аб ім уся Масква гаворыць.

Нехта пусціў і такую дзейку, што «слуцакоў» прызнаваць ня хоча, дому адчураўся.

Старэнькая матка Съцяпана шмат праліла сьлёз, што самы каханы яе сыноч Съцяпанка загінуў на чужыне. Толькі Марыся суцяшала яе і казалася, што Съцяпан ніколі не зрачэцца сваёй хаты і радні—ён не такі.

У Марысі ня тухла іскра надзеі, што Съцяпан яе кахае. Не адну бяссонную ноч прасядзела яна над яго портрэтам, не адзін фартушок змачыла сьлязьмі.

— Марыська,—казала Съцяпанавя маці,—дачушка мая. Няўжо сыноч мой загінуў?

— Не, гэта няпраўда, што кажуць людзі... Ён там працуе, вучыцца, ну, і ня мае часу прыехаць... А пісьмы рэдка піша затым, што ў вас чытаць няма каму.

Але бывалі хвіліны, калі Марыся і сама ня верыла таму, што казалася. Такой гутаркаю Марыся старалася сябе супакоіць, старалася падмацаваць надзею на тое, што Съцяпан яе ня кіне.

У вадну раніцу, толькі пачулася труба пастуха, каб выганялі каровы, матка Сьцяпана была на нагах. Яна бегала ад хаты да хаты і трымала ў руках ліст.

Ліст быў ад Сьцяпана.

Сказаўшы некалькі слоў аб сваім жыцьці, Сьцяпан пісаў, што хутка мае быць дома.

К паўдню ўся вёска ведала, што Сьцяпан прыжджае ў госьці.

— Пэўна, на Сёмуху!—казалі сяляне,—на кірмаш прыедзе, хоць ён і ня верыць у гэтыя сьвяты ды кірмашы.

Марыся ад радасьці ажно памаладзела. Яна ня мела сілы чакаць шчасьлівага дня спатканьня.

Прашло некалькі тыдняў. Сьцяпана ня было.

Раптам тэлеграма: «Я ў Менску. Еду да хаты».

— На чым-жа прыедзе? На самапёры, пэўна?!

— Пэўна, што не на здохлай Антосевай кабыле, што раней яго вазіла то з Менску, то ў Менск.

Так гутарылі паміж сабою сяляне, нецярпліва чакаючы хутчэй пабачыць таго Сьцяпана, які раней ня раз выручаў іх з бяды, ня раз дапамагаў разабрацца ў справах грамадзянскіх... Так яно і было.

Зусім не падобны па надворнаму выглядзе да таго Сьцяпана, які калісь хадзіў у саматканай сьвітцы, прыгожа адзеты ў куплёную дарагую тканіну, Сьцяпан Іванавіч ехаў у сваў вёску на аўтамабілі.

— А ўсё-ж-такі і тут прыгожа,—казаў Сьцяпан шофэру, імчучыся па разьбітай каляінамі дарозе, паміж красуючага жыта,—але вось чагосьці тут няма... Нешта яно ня тое, ня так сябе адчуваеш, як там, у шумлівым горадзе. Раней я гэтага не прымячаў. Здавалася, што йначай і быць ня можа. А вось цяпер—гэта ўсё, што мяне зараз акружае, ня можа здаволіць у поўнай меры... Нібы я «перарадзіўся» сапраўды, як кажуць мае старыя сябры...

Машына тарарахкала, паварачваючы то к ад-
нэй, то другой густой сьцяне жыта.

Ціхі вецярок хваляваў жытні прастор. Здава-
лася, што пачынае бушаваць цёмна-сіняе мора і
вось-вось затопіць сваімі хвалямі доўга-чакана-
га гасьця—сына палёў і балот.

Трэці дзень толькі жыве Сьцяпан у хаце, але
суседзі ўжо пераканаліся, што гэта ня той Сьця-
пан, які калісь прыяжджаў у саматканай сьвітцы.

А матка ня ведае, як і служыць свайму сыноч-
ку-госьцю...

Яшчэ Сьцяпан у пасьцелі, а ўжо звон скавара-
ды чуваць па ўсёй вуліцы,—смажыць яешню на
сьвежым масьле, бо на сале чамусьці Сьцяпан есь-
ці ня хоча, бліны пшонныя пячэ, курыцу варыць.

Пад поўдня толькі Сьцяпан прасьнецца, на-
сьцэле газэт каля ложка і пачынае абувацца ды
адзявацца.

— Можа, Сьцяпанка, малачка шклянку вып'еш?

— Што вы, мама, хто раницаю малако п'е? Гарбаты ці кавы...

— А даўней-жа ты піў. Нават бульбу з расо-
лам еў на сьнеданьне.

— У мяне цяпер жылот ня прывык.

— Ага, ня прывык... Ну тады блінок з яеч-
кам печаным,—кажа старэнькая матуся, ня веда-
ючы, чым і як дагадзіць сыну.

Прышоў Антось, дзядзька Сьцяпана, аб наві-
нах запытацца.

Глянуў Сьцяпан на суконную саматканую сьвіт-
ку дзядзькі ды ажно зжахнуўся. Успомнілася свая
сьвітка, што засталася ў Маскве, сшытая з тако-
га самага сукна...

— Панічом ты стаў, Сьцяпан,—кажа Антось,—
глядзі, якую вопратку апрануў, якую толькі пан
наш калісьці насіў.

— Інакш няможна: там у зрэбным ня ходзяць...
Паказацца стоіць—пальцамі затыкаюць.

— Яно-ж так, Сьцяпанка, справа ня ў вопрат-
ках...

Сьцяпану стала сорамна.

Ня толькі адзеньнем перамяніўся ён, душою
іншы стаў. Ня вабяць яго родныя палеткі, ня ці-
кавяць сенажаці, ня гутарыць па некалькі гадзін,
як калісь, з беднымі сялянамі... Сяляне нават
баяцца падступіцца. Сьцяпан ня йдзе да іх, ня
пытае пра жыцьцё-быцьцё. І да суседзяў не за-
глянуў.

— Куды там,—гаварылі ў вёсцы,—скінуў сама-
тканую сьвітку, забыўся хто і што ён.

А што Марыся?

Яна два дні чакала да сябе Сьцяпана. Ня
прышоў.

На трэці дзень у шэрую хвілінку, як прыгнали
кароў з поля, Марыся вылучыла вольную хві-
лінку і пабегла да маткі Сьцяпана.

Сьцяпан быў дома.

Прывіталася. Пазірае Марыся на свайго кахан-
ка і не пазнае.

Ёкнула дзявочае сэрданька, схлупіла ў гру-
дзёх. Нібы хто шаптануў на вуха, што ўсё скон-
чылася.

— Сьцепанка,—шэпча Марыся, як толькі вы-
шла матка з хаты,—ці ты гэта, ці не?

— Няўжо перамяніўся так?—кажа з усьмеш-
каю Сьцяпан, зусім холадна спаткаўшы Марысю.

— Не, гэта ня той Сьцяпан... Мой Сьцяпан у
саматканай сьвітцы... А гэта чужы... далёкі.

І сьлёзы пачалі капаць з вачэй Марысі. Яна па-
чала ўсхліпваць, а пасья загаласіла на ўсю хату.

— Ціха, ціха, — суцяшаў Сьцяпан, — сьмяяцца
будуць.

— Хіба толькі ты... Няўжо не спаткаемся там...
каля рэчкі?

Зірнуў Сьцяпан на здаровую дзяўчыну, поў-
ную агня, ды і сам загарэўся ў момант.

— Чакай мяне,—шэпча ён ёй на вуха,—я прыду.

І позна вечарам, калі пераехалі ўсе начлежнікі, Марыся праз агароды, аглядаючыся ва ўсе бакі, каб ня бачылі людзі, бегла к рэчцы чакаць Сьцяпана.

Прыхіліўшыся да алешыны, пазірала яна на бліскучую ваду рэчкі і думала аб тым, што скажаць Сьцяпану.

— Можа ён ужо жанаты?—не пакідала Марысю думка.

Але ёй было ўсё роўна. Марыся шчыра кахала, усёю сваёю істотаю хацела быць каля Сьцяпана, ня думаючы аб тым, любіць ён яе яшчэ ці не.

Сьцяпан прышоў. Марыся кінулася яму на шыю.

Сьцяпан пачаў моцна цалаваць і прыціскаць да сябе. Сьцяпан чуў, як моцна стукала яе сэрца, як падымаліся грудзі...

Пах травы, цеплата подыху, жар зарумяненых шчок і вуснаў прымусілі Сьцяпана забыцца аба ўсім на сьвеце. Ён пачаў так прыгожа ласкаць Марысю, што яна, нібы п'яная, упала на траву...

Здавалася ўсё жывое замерла на нейкую хвіліну.

Толькі хвалі рэчкі, коцячыся быстра ў даль, пелі аднастайную песьню і гэтым парушалі цішу летняй ночы, якая зачаравала і ап'яніла сваім пахам хлапца і дзяўчыну.

Толькі йдучы дамоў, Марыся, як пасля сну, прыпамінала, што здарылася. Салодкая млявасьць і пагэтуль чулася ва ўсім целе.

— Няўжо кахаеш? Скажы праўду, Сьцяпанка?

— Я сам ня ведаю... Вось тады...

— Толькі тады...

і больш ні слова не казалі адно другому.

Месяц, як-бы засароміўшыся, схавався за хмару і толькі адным краем пазіраў на Марысю, якая, прышоўшы на прыгуменье, кінулася на зямлю ніц і праплакала да самай раніцы.

Сьцяпан на пяты дзень паехаў.

Вёска загаманіла, як адзін чалавек, што Сьцяпан Марысю больш ня любіць.

— Хопіць яму гарадзкіх,—казалі старыя кабеты,—ад іх парфумаю пахне, а ня гноем, як ад Марысі... Вось, дурная, набрала сабе ў галаву.

А Марыся не адзін раз уночы бегала к рэчцы, дзе апошні раз спатыкалася са Сьцяпанам, не адну ночку праплакала, лежачы ў пасьцелі.

Сьцяпан тымчасам зноў смакаваў паўнату жыцця ў Маскве, забыўшыся пра Марысю і пра радню, і пра вёску, якую, ад'яжджаючы апошні раз, назваў «воўчаю бярлогаю».

Сьцяпан ня мог нават уявіць сабе, як-бы ён цяпер жыў у вёсцы, калі-б гэта здарылася.

Бурлівае жыццё гораду прышлося па густу.

Хвалі хутчэй і хутчэй неслі яго ў вір, скуль вырабіцца вельмі трудна...

Трамвай трывожыў задрамаўшыя ў вячэрняй цемнаце вуліцы, нясучыся па глухіх гародніх кварталах.

Двое рабочых у замазаных шкураных куртках, з сажаю на тварах і з засаленымі чорнымі рукамі, сядзелі ў куточку трамваю і гаманілі.

Сьцяпан падсеў да іх бліжэй.

— Калі быў пры станку, калі працаваў, як і іншыя рабочыя—быў чалавекам. Выбралі—ну й пашоў па скоўзкай дарозе,—гаварыў адзін з рабочых.

Другі рабочы, нахмурыўшы бровы, пазіраў на Сьцяпана і доўга маўчаў.

Урэшце, вырвалася і ў яго.

— Сукіны сыны! Усе яны такія. Калі на заводзе працуе—пяхтурой ходзіць ажно ў Сакольнікі, а папаў у «начальства»—на аўтамабілі пяць крокаў едзе... Падумаеш!

Пры гэтым абодвы рабочыя акінулі поглядам Сьцяпана.

— Адзець-бы яму вось такую сьвітку ды паставіць каля качагаркі—ну, і ведаў-бы, што за смак.

«І тут сьвітка» мільгнула ў думцы Сьцяпана. «Няўжо сьвітка мяняе чалавека?»

— Вы што, рабочыя?—звярнуўся Сьцяпан да суседзяў.

— Вочы ёсьць? Ня бачыш?—груба і неахвотна адказаў адзін.

— Куды яму знаць! Ня бачыш, што пахне ад яго не мазутам і дымам, а нечым іншым!—усьміхаючыся і міргаючы свайму таварышу, сказаў другі рабочы.

Сьцяпан адчуваў сябе дрэнна. Больш не задаў ні аднаго пытаньня.

А вечарам Сьцяпан хадзіў нэрвова па спальні і неяк ня мог адвязацца ад слоў, якія чуў у трамваі:

«Адзець-бы яму вось такую сьвітку»...

— Ха-ха-ха!—пачулася за дзьвярыма.

— Можна?

Пісклявы жаночы галасок...

— Дзьверы адчыніў Сьцяпан.

— Ах, гэта вы, Аня? Так позна.

— Я не адна. Я прышла з таварышам Нагоцкім... Вы знаёмы?

Элегантна адзеты малады чорнабровы хлапец.

— Гэта артысты,—сказала Аня,—ён не такі сумны, як ты.

— Мне час: шофэр чакае,—сказаў Нагоцкі.

— Вы вольны...

Сьцяпан і Аня засталіся адны.

— Узбаламошаная ты... Што, ужо новага?

— Ха-ха-ха!.. Чаму ты ня верыш, што толькі цябе кахаю. Бач, нават не лабаялася ноччу да цябе прыехаць. А ты так холадна спаткаў. Я вось ведала адказных працаўнікоў. Яны не такія, як ты...

— Аня! Ты мяне без атруты труціш!

І Сьцяпан моўчкі апусьціўся ў мяккае крэсла.
Вецер сярдзіта стукаў акяніцамі.

Чырвоны колер абажуру, якім ахілена была
электрычная лямпачка, паружоўвіў шчокі Ані.
Здавалася, вось-вось капелькі крыві скоцяцца з
яе прыгожага твару.

— Сьцяпан Іванавіч,—сказала яна, кладучы
руку на яго плячо,—што з табою?

— Ты мучыш мяне!.. Ведаеш, што ты вось тут
у мяне сядзіш.

Сьцяпан стукаў рукою па грудзёх.

Аня нахмурыла бровы, прашлася разы два па
пакоі і сказала:

— Які ты сьмешны. Ты ніколі, пэўна, ня жыў
такім жыцьцём, якім ты цяпер пачынаеш жыць?
Зразу відаць, што ня шырокая ў цябе натура.

— Чаго ты хочаш?

— Я? Нічога!.. Я хачу, каб ты жыў поўным
жыцьцём, каб браў усё ад жыцьця, што толькі
можна. Ты займаеш гэткую пасаду! Падумай толь-
кі, як можна жыць на тваім месцы?

— Але ты чаго хочаш ад мяне?!

— Разам з табою так зажыць, каб ўсёй Ма-
скве моташна стала.

Аня села на калені Сьцяпану і пачала гладзіць
рукою па твары.

— Ну, будзь-жа ты хоць пры мне вясёлым!..

— Эх, ты!—вырвалася ў Сьцяпана і ён зразу павесялеў.

— Вячэра ёсьць?

— Віно?

— Так.

І каротка летняя ноч прашла ў бяссоньні. У ружывым мроку, з лёгкім галавакружэньнем сядзелі яны да першага тэлефоннага званка, які паклікаў Сьцяпана на службу па важнай і неадкладнай справе.

— А заўтра зноў?!—гаварыла Аня, тулячыся да Сьцяпана пры разьвітаньні.

— Я чакаю!.. Толькі таксама ноччу...

Пасьля бяссоннай ночы дрэнна чуе сябе Сьцяпан на службе.

— Чорт ведае што такое! Чаму не адпраўлена тэлеграма ў Менск?

— Да вы казалі затрымацца на дзень-другі,— кажа нібы-то вінаватым голасам сакратар,— а вось тут вам тэлеграма.

Сьцяпан вачамі прабег па раскрытай тэлеграме.

— Не паеду!.. Просяць сёньня ў Менск выехаць... У мяне больш важныя справы, чым там у іх.

«Аня прыдзе», падумаў ён пра сябе і шпурнуў тэлеграму на стол.

— Ваш брат прыехаў. Чакае вас.

— Брат?! паклічце сюды.

Брат у саматканай сьвітцы. Толькі што з вёскі. Прыехаў вучыцца.

— Ты як гэта ў Маскву трапіў?

— На цягніку... Білет купіў і ў Маскву.

— Ну, добра: тут табе дадуць кватэру. Толькі вось, брат, сьвітка твая... Яна Маскве не тае. У Случчыне можна насіць.

— Думаю, і тут не зьдзяруць сілком ды лепшай не дадуць.

— Нічога. Вучыцца ўстроішся—я табе спраўлю новую.

Брат пазірае на Сьцяпана. Сьцяпан сунуў нос у паперы і забыўся, што брат стаіць каля стала.

— А пра матку чаму ня пытаеш? Няўжо забыўся, што ёсьць у нас.

— Так, так... Як-жа мама?

Сьцяпану стала сорамна перад братам.

А брат моўчкі кусае губы і слова выказаць ня можа. Нешта пад горла падышло і гэтак сьціснула, што гаварыць няма сілы.

Тэлефон зазваніў.

— Ну, я еду,—схапіўся Сьцяпан,—разам абедаць будзем, а цяпер у мяне пасяджэньне.

Брат застаўся адзін.

У канцэлярыі разьлятаўся стук машынкi.

Сакратары і дзелаводы бегалі з пакою ў пакой.

Прашло некалькі тыдняў. На пасяджэньні коллегіі стаяла пытаньне аб тых вольнасьцях, якія дапускаюцца адказнымі таварышамі.

— Мне здаецца,—гаварыў старшыня коллегіі,— што гэта распуства мае месца і ў нас. Некалькі было данясеньняў аб тым, што нават сярод сяброў нашай коллегіі ёсьць такія таварышы, якія ў часе сходаў і дзелавых пасяджэньняў праводзяць час у рэсторанах, тэатрах... Устрайваюць дэбошы, куцяць...

— Я трэбую выкрыць прозьвішчы тых таварышоў, на каго ёсьць падазрэньне або даносы. Неадкладна назначыць рэвізію гаспадарчых спраў.

А ў гэты час—рэсторан, музыка, цыганскі хор.

— Я п'ю за здароўе Анічкі!

Сыцяпан падымае бакал з віном і, хістаючыся, гаворыць тост.

Толькі ў шэсьць гадзін раніцы рэсторан пачынае заціхаць.

— Не хачу на фурманцы,—капрызна крычыць Аня,—звані, каб аўтамабіль прыслалі.

Поўгадзіны не перастае званок.

Сонны шофэр лаецца на чым сьвет стаіць.

— Штодня, штоночы, прасьці, госпадзі, грэх,—бубніць начны вартаўнік, адмыкаючы браму.

— З простытуткамі гуляе, а ты ня сыпі цэлую ноч...

І шофэр злосна паварачвае ручку, каб запаліць бэнзін.

Стукаючы па калясе аўтамабіля палкаю, вартаўнік сапе пад нос і пра сябе гамоніць:

— А помню, як прыехаў ён у Маскву—людзей баяўся. Саматканая сьвітка, студэнцкая пакалечаная шапка. Цяпер глядзі ты—на фурманцы ехаць ня хоча. Аўтамабіль гані. Псуй бэнзін дзеля нейкай там шлюхі...

Аўтамабіль гудзе па сонных вуліцах. Імчыцца к рэстарану... затым за Замаскварэчча. Тады толькі Сьцяпан едзе да хаты.

Так, у вопратцы, кідаецца на кушэтку.

Пасьля аднэй такой бурнай ночы да Сьцяпана зашоў Андрэй.

Уваліўся ў спальню без дакладу.

Утыркнуўшыся галавою ў падушкі, Сьцяпан ляжаў на ложку.

Стук дзвярэй разбудзіў.

— Ну, што,—пачаў Андрэй,—і сёньня ўсяночная была?

— Тваё ня дзела!

Заспаны твар Сьцяпана наліўся ад злосьці крывёю. Ня ўвесь хмель вышаў з галавы.

— Што хачу, тое і раблю. Прашу пакінуць мяне ў супакоі.

Андрэй бразнуў дзвярыма і вышаў.

А ў гэты самы дзень на службе Сьцяпан атрымаў пакет, у якім было прыпісана: «У сьпешным

парадку перадаць усе справы нованазначанаму таварышу Выгоцкаму, а самому вярнуцца ў Менск».

Гэта нечаканая вестка спалохала Сьцяпана.

— Здаць справы? А што... калі недахваты?! Няўжо і ў Менску вядома, што я...

— Вас хоча бачыць нейкі таварыш Выгоцкі,— далажыў сакратар.

— Выгоцкі?

— Так.

— Прасеце.

Сьмелымі крокамі ўвайшоў у габінэт Выгоцкі.

Высокага росту. Худашчавы.

На ім была замурзаная тужурка і шкураная шапка з пяцёхкутнай зьвяздою.

— Я—Выгоцкі... Прысланы з Менску прыняць ад вас справы.

— Садзецесь!—вырвалася толькі адно слова ў Сьцяпана.

Абодва маўчалі некалькі хвілін. Сьцяпан сур'ёзна пазіраў у паперы.

— Сьвітка!—раптам падумаў Сьцяпан, яшчэ раз абвёўшы поглядам вопратку свайго замесьні-ка,—я калісь таксама прымаў службу вась у та-кой паношанай сьвітцы.

Прашло некалькі дзён. Сьцяпан, зацягнуўшы перадачу спраў, ехаў у Менск, выкліканы сьпеш-най тэлеграмай.

У вадным з чамаданаў, якія былі напоўнены рознымі рэчамі, ляжала тая самая суконная сьвіт-ка, у якой Сьцяпан першы раз прыехаў ў Маскву.

Не дае гэта сьвітка яму супакою. Абы заснуў, здаецца Сьцяпану, што ён, апрануты ў гэтую са-мую сьвітку, ходзіць па вёсцы, а ўсе сяляне ты-каюць на яго пальцамі і кажуць:

— Ага!—ня чурайся сваёй сьвіткі. Яна павінна быць для цябе даражэй за чорную гарадзкую во-пратку! Ага, зноў у сьвітцы саматканай!

Сьцяпан спуджаны ўсхопліваецца і кругом азі-раецца. Нікога няма. Толькі сусед-пасажыр моц-на храпе на другой полцы купэ.

Ня можа заснуць Сьцяпан.

Ён ходзіць па вагоне, курыць папяросу за па-пяросай.

Стала душна.

Адчыніў вакно і высунаў галаву.

Ноч. Іскры цягніка засыпаюць вагоны і кус-ты, якія цягнуцца паўздоўж чыгункі.

— Сьвітка! Сьвітка!—сакочуць вагоны.

— Саматкана! Саматкана!—шыпіць цягнік, рэ-жучы цемру ночы і нясучыся ўдаль.

Сьцяпану становіцца страшна...

Г А Л Я

I

Галя была дачка пана, абшары маэнтку якога межаваліся з нашымі вузкімі палоскамі.

Мне калісьці было сорамна з ёю спатыкацца.

Я помню адзін дзень, калі мой бацька прышоў прасіць сенакосу ў пана.

Галя бегала па дзядзінцы.

Яе белае і тонкае, як павуціна, адзеньне, белая йстужка, уплеценая ў яе дзіцячыя завітушкі валасоў, чорныя лякіраваныя туфелькі—усё гэта прымусіла мяне схавацца за старую тоўстую ліпу, каб не паказаць сваёй зрэбнай кашулі, саматканых у клетачку штаноў і лазовых лапцей.

Галя пабачыла мяне і пачала нясьмела да мяне падыходзіць.

Я хаваўся.

Раптам яна да мяне падбегла, пачала сьмяяцца.

— Які ты дзікі,—сказала яна,—чаму ў вас у вёсцы ўсе дзеці дзікія. Хадзем на ганак.

Абышоўшы тры разы кругом ліпы і пабачыўшы, што ніяк ня можна схавацца, я кінуўся ўцякаць.

Галя рагатала і гукала мне ўсьлед:

— Дзікі! дзікі!

З таго часу я больш ніколі не хадзіў за бацькам у маёнтак.

Адзін раз, у нядзельку, нас цэлая чарада вясковых хлапцоў пасьвілі коні ў Лужкох, каля панскага бору.

Надыходзіў вечар. З балота, якое за гоняй двое пачыналася ад нас і цягнулася на некалькі вёрст, стала цягнуць вільгацьцю.

Мы расклалі агонь. Агон гэты бараніў нас і ад камароў, якія цэлаю хмараю віселі над нашымі галовамі, дзіньдзікалі песьню і наравілі, каб «пацалаваць» каго-небудзь у твар ці шыю.

Мы ўсё жартавалі, бегалі наўкол раскладзенага вогнішча, гулялі ў «сывіньню», скакалі ў чахарду, і нашы звонкія галасы рэхам агукваліся ў бары.

З лесу, па вузкай зарослай дарожцы, вышла цэлая грамада людзей. Мы змоўклі.

Гэта была пані з дзяцьмі і гасьцямі, якія прыехалі на лета з гораду.

Усе яны йшлі да вогнішча.

Я ўжо здалёку пазнаў Галю, і мне хацелася ўцячы.

— А вось гэтага хлопчыка я ведаю: ён з бацькам прыходзіў да нас,—загаманіла першая Галя, паказваючы пальцам на мяне.

Я адчуваў, як у мяне «гарэлі» вушы і мне хацелася праваліцца скрозь зямлю, каб толькі не паказацца ёй на вочы.

Уся гэта грамада акружыла вогнішча. Пыталі, адкуль і хто мы. Пыталі, колькі ў нас коняў і ці ёсьць у нас бацькі.

Урэшце, яны ад нас сталі адыходзіць. Галя павярнулася да мяне і сказала:

— А ты ўжо пасьмялеў, ня гэтакі дзікі, як тады!

І толькі ў гэту хвіліну я першы раз, як сьлед, разглядзеў яе беленькі прыгожы твар і чорныя, як смоль, бровы. Я хацеў ёй нешта сказаць, але ня мог.

Мне хацелася бегчы за ёю і яшчэ раз зірнуць на яе. Яна пабегла ўсьлед за сваімі.

Мне было толькі дзесяць год.

Сонца, нібы зачэпіўшыся за гальлё хвойніку, не хацела заходзіць.

З усходу плыла ноч. Дзе-ні-дзе можна было ўжо прымеціць зорку. Балота пакрывалася белаю коўдраю туману.

З вясёлымі крыкамі, па прыбітай расою дарозе, мы ехалі з пашы ў вёску.

II

Я ўжо вучыўся ў горадзе.

Едучы адзін раз да хаты на канікулы, я ў ва-

гоне спаткаўся з Галяю. Яна мяне не магла пазнаць.

На мне была чорная шынэль з бліскучымі гузікамі, шапка з кукардаю і камашы.

Я зусім ня быў падобны цяпер на таго дзесяцігадовага хлапчука, абутага ў лапці і зрэбную кашулю, які хаваўся ад яе за ліпу.

Галя была апранута ў каракулевае паліто; цёп-лая, з заячай шкуры, шапачка хавала яе белы твар. У руках яе былі зьвязаныя раменямі кніжкі. Я яе спазнаў.

Мне захацелася з ёю загаварыць.

Галя вельмі часта поглядам акідала мяне з ног да галавы.

Мне было неяк нялоўка. Мне як-бы сорамна было за таго хлапчука, які калісь ад яе ўцякаў у лапцях. Я баяўся, каб яна мяне не спазнала.

— Вы ня ведаеце, якая гадзіна?—запытала ў мяне Галя.

Я, сыпяшаючыся, дастаў гадзінынік і сказаў:

— Ужо пяць... Скора і цёмна...

— Ах як памалу йдзе цягнік.

— А вам далёка ехаць?

— Мне? Блізка... Яшчэ адну станцыю. Але я баюся, што за мною ня прыедуць. Я пісала, што прыеду заўтра, а парашыла ехаць сёньня. А вам?

— Мне таксама...

Пры гэтым я стаў пазіраць у заваянае сьнегам вакно.

Увесь час я хацеў паказаць, што яе ня знаю.

— Значыцца, мы разам... А куды вам ісьці?

Мне было з ёю не па дарозе. Але мне хацела-ся яе правесці, і я сказаў, што якраз па дарозе, што трэба йсьці каля іх маёнтку.

Коні за ёю ня прыехалі.

Узяўшы ў адну руку свой чамаданчык і яе кніжкі, другою рукою я крэпка сьціснуў вышэй локця руку Галі.

— Вы такі дужы,—сказала яна, калі, пераходзячы раскоўзаную гурбу сьнегу, я падтрымаў яе, каб ня ўпала.

Мне было прыемна чуць гэтыя словы.

Ад станцыі да маёнтку было ня больш вярсты, і я не агледзіўся, як Галя сказала:

— Вось мы й прышлі. Зайдзеце ў хату. Я загадаю запрэгчы коняў і вас адвязуць.

Я ўвесь задрыжэў, нямаведама з якой прычыны.

— Не, шчыра дзякую, мне ўжо блізка.

— А вы так і ня хочаце сказаць, як вас завуць і адкуль вы.

Я пачаў зусім з другога, каб ня даць адказу на яе словы.

— У горадзе я вас вельмі часта спатыкаю...

— Цяпер і я вас буду ведаць,—сказала яна, трымаючы маю руку ў сваёй цёплай маленькай ручцы,—і калі я вас не пазнаю, вы самі закра-

неце мяне. Мы будзем знаёмымі. Дзякую, што праводзілі мяне. Бывайце...

Галя хуткімі крокамі пашла на той дзядзінец, на якім калісь я спаткаў яе маленькай дзяўчынкай і ўцякаў ад яе дзікуном.

Я павярнуў назад і ў глыбокай задумёнасьці пашоў да хаты.

Гэта спатканьне як-бы на некалькі крокаў прыблізіла мяне да таго чалавека, які знаходзіўся ад мяне на тысячы вёрст.

У сэрца запала іскарка надзеі.

III

Я скончыў сярэдняю школу, а Галя была ў сёмай клясе гімназіі. Мы часта з ёю спатыкаліся.

Апошнія лета перад вайсковаю службаю я жыў ў вёсцы.

Ад усходу да захаду сонца я працаваў, не пакладаючы рук. Кожнае сьвята Галя прысылала мне пісульку, каб я вышаў да яе на спатканьне.

Яна ўжо даўно ведала, хто я.

Вёска як у бубен біла, што панская дачка закахалася ў мужыцкага сына.

Быў час сенакосу. Позна вечарам, з касою і граблямі на плячох, я варочаўся дамоў.

Як мора хвалявалася зялёнае жыта. Было прыгожа і палахліва.

На ўзьмежку, каля маладога сасоньніку, мяне спаткала Галя. Распушчаныя валасы, белая сукенка і белы, як папера, твар рабілі яе русалкаю.

— Я ведала, што ты тут будзеш праходзіць.
Мне хацелася цябе спаткаць...

— Я ня прыбраны... Потны твар....

— Нічога,—адказала яна,—я ведаю, хто ты...
Ты мой...

Пры гэтым яна шчыра прытулілася да мяне й
сказала:

— Добры вечар, Андрэй!

Я хацеў вырвацца. Яна ня пускала. Я кінуў з
плячэй касу і граблі, абняў яе гібкі стан і па-
цалаваў.

— Мы гэтак блізка адзін каля другога, як-бы
зьліліся ў адно.

— І ў той самы час, як мы далёка адно ад дру-
гога душою.

— Нічога, што ты мужык,—казала мне Галя,—
ты цяпер чалавек новага сьвету, ты бліжэй стаіш
да нас, паноў, чым да мужыкоў.

Вецер злосна залепятаў лісьцямі асіны, як-бы
ў знак протэсту.

— Ты любіш? Любіш мяне? Скажы, Андрэй!..

Я, як асіна лісьцямі, лепячу:

— Люблю... люблю... люблю!..

А месяц рагаты хоча саскочыць з неба і прака-
лоць мяне.

— Ты, Галя,—кажу я,—паненка, ты з другога
канца сьвету... куды нам... У цябе—брычкі, вэль-
сыпэды, кніжкі, лес. У мяне—каса, граблі, плуг.
Я не магу паехаць вучыцца ва ўнівэрсытэт.

Галя яшчэ бліжэй прыхіляецца да мяне і шэпча:

— Нічога ня трэба. Такого люблю, які ты ёсьць.

Пасьля яна цяжка ўздыхне і як-бы не дагаворыць.

Адзін раз мы гулялі ў лесе. Чамусьці не сыпвалі птушкі, не сакаталі дзятлы на струхнелых хвоях...

— Скажы праўду,—сказала Галя,—ты кахаеш мяне, ці толькі так сабе.

— Я не адзін,—кажу, прыгартуючы яе да сябе,—я не адзін... І вось адзін цябе любіць... а другі...

Галя не дае мне дагаварыць. Яна шчаслівая. З ёю зараз той, які ня пытае, хто яна, і не задумваецца, хто ён, які хоча любіць і любіць...

Мы доўга маўчым. Я зрываю калючкі сасонніку і пачынаю затыкаць сабе за ногці. Я не адчуваю болі... Каханьне заглушае ўсё...

Галя адбягае ад мяне, вабіць мяне сваімі выпешчанымі ручкамі і міргае вочкамі.

Я забываюся на ўсё. Бягу да яе...

— Страшна,—шэпча яна,—я лесу баюся: ён шуміць...

— І мне страшна,—кажу я ёй,—кажуць, калі лес шуміць, значыць, хто-небудзь павесіўся.

— І ў гэта верыш?—пытася яна мяне,

Я пачынаю сьмяяцца і кажу, што ўсё гэта казкі, усё мана, што я ў байкі людзкія ня веру. Праводжу яе да пакояў і сам праз гэты самы лес, сенажаць і поле іду да хаты.

Аднаму мне сумна, але ня страшна.

IV

Была восень. Тая прыгожая, сухая і сонечная восень, якой ніводзін стагодні дзядуля ня памятае. Сонца, нібы жменяю, брала свае залатыя праменьні і сыпала іх на змочаную крывёю зямлю.

— Пяць гадоў. Роўна пяць гадоў, як я быў на сваіх загонах. А што Галя? У маёнтку яе цяпер ня можа быць.

Мне стала сорамна і крыўдна, што я ні на адзін ліст яе не адказаў.

Прыехаўшы ў сваю вёску, я першым чынам распытаў, што з панскім маёнткам. Мне адказалі, што за год якраз перад гэтаю бураю пан прадаў увесь маёнтак і пераехаў жыць у горад.

— Нябось,—падсьміхваліся мужыкі,—цяпер-бы і паненка пашла за цябе. Ём нясмачна живецца цяпер.

Мне сапраўды хацелася пабачыцца з Галяю. Успаміны аб тых гадох, якія ўжо ня вернуцца ніколі, успаміны свайго першага каханьня і дзіцячых гадоў, якія прайшлі ў цяжкай беднасьці, выклікалі нейкі незразумелы настрой душы.

З усяго, што прашло, што спалена агнём і парушана жыцьцёваю бураю, мне хацелася-б вярнуць толькі адно каханьне... дзіцячае, нясьмелае, але салодкае каханьне.

Я толькі цяпер зразумеў, што той, каго я кахаў, быў мой вораг. Але гэта я разумеў галавою. А сэрца?.. Сэрца гатова было ўсё дараваць. Каб толькі вярнуць таго, хто першы прымусіў яго палахліва задрыжаць у грудзёх.

— Дурное ты,—казаў я сэрцу,—забудзь усё... Цяпер не да гэтага.

Яно стукала, стукала, стукала...

Я нядоўга пагасьціў у вёсцы і пераехаў на службу ў горад.

Жыцьцё ветрам панеслася. Праца на службе, сходы, мітынгі, пасяджэньні... Усё гэта караціла дні, усё гэта не давала апамятацца, як прабягаў час.

На вечары ў адных знаёмых мяне пазнаёмілі з Зосяй Ганцкай.

Яе ружовыя шчокі, гладка прычэсаныя каштанавыя валасы, вечная ўсьмешка на вуснах,— усё гэта мяне зацікавіла гэтак, што я, прышоўшы дамоў, ніяк ня мог заснуць.

Назаўтра, пасля ўсёй працы, а гадзіне дзесятай вечару я ўжо сядзеў у Зосі.

— А я думала, што вы ня прыдзеце. Вы служыце дзе-небудзь?

— Служу,—адказаў я,—як-жа можна цяпер
ня службыць.

— А вось я...

На гэтым яна абарвала і стала пазіраць на мяне.

— А як-жа вы?

— Ды так... хаджу на чорную працу падзён-
на... Што? Вы ня верыце? Вось бачыце.

Пры гэтым яна сваёю замазоленаю рукою
правяла па маёй руцэ.

— Вы, нябозь, думалі, што я беларучка...
Праўда?

Я маўчаў і толькі моцна ціснуў яе руку.

— Вы знаеце, таварыш... можна вас так на-
зваць?

— Ды што вы, Зоська? Нашто пытаеце...

— Пытаю, бо ўжо хутка слова таварыш ня ў
модзе будзе. Ды вось няхай вам будзе вядома,
што цяпер ня гэтка ручкі ўзяліся за чорную
працу. А мне што? Я ніколі не панавала. Мой
бацька і цяпер на заводзе службыць.

Макам чырвоным выглядалі яе шчокі. Яна
нэрвова паціснула мне пальцы і вырвала руку.

— А вы праз біржу працы...

Зося пачала рагатаць.

— А вы былі калі-небудзь на біржы?

— Не.

— Раджу вам пазнаёміцца з гэтаю ўстановаю.
Я там кожны дзень бываю. Вось і заўтра раніцою
Галя зойдзе за мною.

— Якая Галя?—вырвалася ў мяне з вуснаў.

— Мая колежанка, якая таксама шукае працу.

Увесь вечар у мяне з галавы не вылятала гэтае імя. Мне здавалася, што гэта тая самая Галя, беларучка-паненка, якая жыла ў маёнтку... Я ўвесь час стараўся намалюваць яе з такімі, як у Зосі, памазоленымі рукамі, але мне не ўдавалася.

Назаўтра раніцою я быў на біржы працы.

Некалькі сот безработных таўпіліся ў вагromністай залі каменнага будынку.

Тут былі мужчыны й кабеты.

Старыя чыноўнікі, сталяры, пільшчыкі, кавалі, кур'еры, дворнікі, кухаркі,—усе піхалі адзін другога, стараліся праціснуцца наперад да бар'еру, за якім хутка павінен будзе раздаваць пасады «дабрачынца», як яны яго называлі.

Я нецярплівым поглядам акідаў усю гэту грамаду, але нідзе ня мог адшукаць ні Зосі, ні... тую, якая прымусіла прыйсці сюды.

Раптам з дзвярэй аднаго пакою вышаў чалавек з портфэлем. Некалькі сот рук галоднай грамады з белымі карталюшкамі працягнуліся да яго... Гучны лемант напоўніў усю залю. Караніком з пчоламі здаваўся мне гэты прасторны будынак.

Ніводнага голасу ня можна было распазнаць. І калі гэты чалавек, выклікаўшы два прозьвішчы, зноў пашоў за дзверы,—як сынег пасыпаліся за ім гэтыя белыя карталюшкі. Абураная грамада

застагнала. Нямаведама на каго і за што пасыпалася самая бессаромная лаянка. Пачыналі расходзіцца.

Я прытуліўся ў куточку каля дзвярэй і сачыў за кожнаю жаночкаю фігураю.

Мне стала ні-то страшна, ні-то сорамна. Я баўся спаткаць яе тут. Я выпіхнуўся разам з прамадою на вуліцу.

У гэты самы дзень вечарам я забег да Зосі і запытаў, дзе жыве яе колежанка Галя.

— Я бачу, што яна вас зацікавіла, хоць вы яе яшчэ і ня бачылі,—загаманіла да мяне Зося,—але пачуцьцё ваша вас не ашукае. Яна сапраўды прыгожая... адным словам, пабачыце яе самі.

Пры гэтым Зося пачала апранацца.

Калі я памагаў надзяваць паліто, Зося павярнула свой твар да мяне, прыхілілася да маіх грудей правым плячом і пазірала мне ў вочы.

— Але вы ня гэткія, як іншыя мужчыны,—сказала яна,—з вамі сьмела можна заставацца. Вы добры і палахлівы.

Зося зарагатала. Мне стала сорамна. Я ведаў, што яна чакала майго пацалунку. Але я...

— Ну, мы пашлі!—сказала Зося і загасіла лямпу. Вы не заблудзіцеся?

— Не,—адказаў я і пачаў вобмацкам шукаць дзверы.

Ідучы па вуліцы, я маўчаў. Сэрца стукала неяк пайнакшаму...

— Нешта з вамі нядобрае дзеецца,—сказала пасья доўгага маўчанья Зося,—вы зусім іншы былі, калі мы раней спатыкаліся. Апрача таго, мне цікава, чаму вы папрасілі, каб я вас завяла і пазнаёміла з Галяю?..

— Ды проста так... У мяне калісь была знаёмая Галя. Можа гэта...

— Тая самая?

— Але... Можа крыху і брыдка йсьці... Так... да незнаёмай... Можа і не яна?

— Нічога. Вы проста са мною. А я з Галяю—вельмі добрыя знаёмыя.

Я зноў маўчу... Успамінаю, калі апошні раз з ёю разьвітаўся.

— Вось мы і прышлі,—сказала Зося, адчыняючы жалезную браму.

Калі, стоячы на ганку, Зося пачала званіць, мне хацелася ўцячы. Нейкі шорах пашоў па целе, Чую шагі...

— А што, яна адна?

— З мамаю,—адказала Зося.

Я чую, як ключ адпірае дзьверы. Сьвятло сьвечкі пазірае на мяне праз шчыліны. Дзьверы адчыніліся.

— Я не адна, Галюська,—сказала Зося:—пазнаёмся.

Яна... Твая самая Галя. Я бяру за левую руку... У правай яна трымае сьвечку... Мы пазіраем адзін на другога і маўчым... Зося таксама маў-

чыць... Я бачу, як у Галі задрыжэлі губы... Яна хоча сказаць нешта, але ня можа... А я нічога ня памятаю...

— Вы... жывы...—прашаптала яна.

— Я?! Я ня ведаю...

Зося пачала рагатаць... На вуснах Галі таксама зьявілася вясёлыя ўсьмешка. Я крэпка, крэпка цісну ёй руку. Я пачынаю нібы прачынацца...

VI

Галя перанесла мяне ў гады майго першага з ёю каханья.

Я чуць ня кожны вечар заходзіў да яе пасля працы. Я прымеціў, як Галя пачынала маладзец... Галя любіла мяне, хаця аб гэтым мне ніколі нічога не казалі. А я?!

Адзін раз позна ўночы мы сядзелі з ёю на канапе і ўспаміналі дзіцячыя гады. Яе старая маці таксама яшчэ ня спала,—сядзела проціў печы на крэсьле і разам з намі ўспамінала аб сваім мінулым. Цяжка ўздыхнуўшы, яна сказала:

— Стары мой не пабачыў гэтай буры, якая перавярнула жыццё. Толькі пераехалі ў горад, прадаўшы маёнтак, ён памёр. Можа ён шчаслівейшы за нас... А я не магу дачакаць, калі за мною прыдзе яна.

— Хто?—запытала Галя.

— Сьмерць... Цяжка мне жыць...

Я акінуў вокам пакой. Усё напамінала, што тут калісь жылося ня гэтак... Кожная рэч таксама здавалася, што шэпча тое самае—«цяжка мне жыць»...

Я ўзіраюся ў твар Галі... Паціху бяру яе руку і пачынаю гладзіць. Я хачу прыпомніць, ці такая гэта рука была тады, калі я гладзіў яе шмат гадоў таму назад. Не, яна не такая.

Маці ўстала з крэсла і сказала: «Спакойнай ночы».

Галя прыгарнулася да мяне.

— Яшчэ пасядзі, Андрэй. Мама вельмі любіць цябе. Я спаць не хачу. З табою мне весела.

Я гладжу руку... хачу пацалаваць.

— Цяпер мае рукі зусім не такія, як тады... калі я была паненкаю... калі мы жылі ў маёнтку... Цяпер яны...

— Нічога, Галя, затое я сьмялейшы цяпер.

Я крэпка прыціскаю яе руку да сваіх губ.

— Ведаеш, Андрэй, мне здаецца, калі цела чалавека пачынае цьвярдзец, то сэрца яго робіцца мякчэйшым? Тады я ня гэтак шчыра любіла цябе...

Я паціху выпускаю яе руку. Сьвятло як-бы крышку пацямнела. Я ўстаю з канапы.

— Мне ўжо час. Ужо позна. А як-жа са службаю?..

Галя пачала кусаць губы.

— Больш я нікуды не пайду. Буду так жыць. Шкада мамы—ёй вельмі цяжка. Мы прадаём апош-

нія рэчы... Я шмат разоў на ўсё хацела пусьціцца, але вось тут нешта... Балюча робіцца.

Галя прылажыла руку да грудзей, а другою закрыла вочы.

Праводзячы да дзв'ярэй, яна не хацела выпусьціць маёй рукі. Я вырваўся і хутка выбег на вуліцу.

Цёмна. Толькі дзе-ні-дзе сьвяціліся вітрыны крам. Наставіўшы каўнер, я йшоў у глыбокім задумьні. Я ня мог ніяк зразумець сам сябе. М'яне не пакідала пытаньне—«люблю я ці ня люблю Галю?» Калі не—то чаго я марочу і яе і сам сябе.

Пры павароце ў завулак мяне здагнала незнаёмая дзяўчына.

— Вам сумна?..

Я спыніўся і пачаў моўчкі пазіраць на яе твар.

— Што, ты не спазнаў? Я цябе добра ведаю... Правядзі мяне да хаты, а то мне аднэй неяк страшна.

Я ні слова не сказаў, а больш шпарчэйшымі крокамі пашоў уперад.

Незнаёмая зарагатала і, пераходзячы на другі бок вуліцы, гукнула мне:

— Эх, ты, мужчына!.. Па кішэні вецер сьвішча...

Я не азіраўся, а ішоў далей.

— А што, калі і яна?.. Калі Галя таксама?.. Яна бяз службы.

Дома мяне гэта думка не пакідала, пакуль не змарыў сон. Прашоў цэлы тыдзень.

Прышоўшы дамоў пасля працы, я нашоў на
стале пісульку.

«Чаму так доўга ня прыходзіш? Сёньня чакаю...
Г-ля».

Я рашыў і сягоньня не пайсьці.

Ня мог спатыкацца з Галяю, бо ня ведаў, люблю
я яе ці не. Мне здавалася, што ёй таксама хочацца
сказаць, як і старой мацеры, што «цяжка жыць»...
Мяне гэта адпыхала ад яе. Як толькі я ўспамінаў
яе мінулае, мне станавілася яе шкада.

«А дзе ёсьць шкадлівасьць, там ня можа быць
каханьня», шаптаў мне нейкі таемны голас.

Яна прызналася, што калісь ня гэтак шчыра мя-
не кахала. Гэта адкрытасьць мне спадабалася, але
адначасна гэта прызнаньне абарвала нейкую стру-
ну. Ня было тэй гармоніі... стройнай... прыгожай...
А назаўтра, каля гадзіны дванаццатай ночы, у мя-
не была Галя...

— Я не пабаялася прыйсьці да вас... Не ка-
ханьня я прышла прасіць у вас... Устройце мяне
хоць на чорную падзённую працу... Інакш я пайду...
пайду на вуліцу... Мне есьці хочацца...

На яе вачох навярнуліся сьлёзы. Я ўспомніў маё
першае з ёю спатканьне, калі я дзесяцёхгадовым
хлапчуком уцякаў ад яе. Цяпер таксама хацелася
ўцячы, але па зусім іншай прычыне.

А за вакном вецер барабаніў вакняніцамі. Ён яе
не шкадаваў... Ён рагатаў...

Прашоў тыдзень. Зусім нечакана я прымушан быў пакінуць горад і выехаць для працы на вёску.

Якраз у дзень майго ад'езду я спаткаў Зосю.

— Галя хворая,—сказала яна, паціскаючы мне руку,— а вы ня прыходзіце... Для яе гэта балюча...

— Я сёння еду...

— Куды?

— Па службе павінен выехаць на вёску.

— І вы надоўга?

— Ня ведаю. Але, здаецца, надоўга. Ды мне й самому хочацца куды-небудзь... Я пачынаю тут загразаць у нейкае балота... Сыцены вась гэтых будынкаў пачынаюць мяне душыць. Хачу ў поле— на прастор.

— Вас Галя... любіць... Калі яна даведаецца, што вы зноў...

На гэтых словах Зося абарвала. Яна бачыла, як я задрыжэў і пачаў пазіраць у другі бок.

— Няпраўда,—адказаў я пасья доўгага маўчаньня,—яна ня можа мяне любіць.

— А вы яе?

Я паглядзеў на Зосю і нічога не сказаў. Я ня ведаў, што казаць.

— Ага,—спахапілася Зося,—учора я была на мітыngu і бачыла вас...

Яна нарочна пачала новую гутарку.

— Я вас ня прымеціў. Шмат людзей было.

Усё гэта ня тое, аб чым нам хацелася гаманіць. Але ні я, ні Зося ня мелі адвагі перамяніць гутарку.

— Скажэце,—пачала першая Зося,—хто можа шчырэй і мацней любіць?

— Каго і хто?—запытаўся я.

— Вы павінны самі дагадацца...

Я адчуваў нейкую няпрыемнасць.

— Вы ведаеце,—казала Зося,—у Галі цяпер трагедыя... Я даўно з ёю знаёма... Яна напэўна вам нічога аб тым не казалі, што да яе сватаўся і цяпер таксама не дае ёй супакою быўшы іх аканом. І вось мама яе хоча аддаць за яго, але Галя... Яна сама ня ведае, што з ёю... Жыцьцё ёй гэта не падабаецца—пакутным яна яго называе... А мне добра цяпер... Я часта галадаю, вялікія ва ўсім недахваткі, але гэта нічога...

Я пачынаю верыць у тое, што я бліжэй да Зосі... Але як-жа?

— Нам трэба разьвітацца,—сказаў я і ўзяў за руку Зося,—мне вось у гэту вуліцу.

— Што ёй сказаць?—запытала Зося.

— Няхай хутчэй выздараўляе... Калі я вярнуся—можа зайду... Але, зайду.

— Мне сумна будзе бяз вас,—казала Зося, калі я выпусьціў яе руку.

Я пашоў да хаты. Нейкае пагане пачуцьцё не давала мне супакою. Я ня ведаў, чым прагнаць яго. У ваччу ўвесь час стаяла стройная фігура Галі з яе белым тварам і чорнымі бровамі. Здавалася, яна

працягвае да мяне рукі і просіць не пакідаць яе... Я нібы чую яе голас: «Мне цяжка жыць»... «не каханьня, а есьці я хачу»... Я збіраю ўсе сілы, каб пераляцець думкамі ў тыя далёкія куткі вёскі, куды я сёньня-ж павінен накіравацца.

Вечарам, калі я садзіўся ў вагон, маленькі хлопчык падаў мне пісьмо.

— Ад каго гэта?

— Вунь ад тэй,—сказаў мне хлопчык і пальцам паказаў на жанчыну, якая ўваходзіла ў дзьверы вокзалу.

У змроку, пры электрычным сьвятле, я ня мог распазнаць, бо яна хутка зачыніла за сабою дзьверы. Мне паказалася, што гэта Зося.

Поезд імчаўся. Я нахіліўся над запаленаю сьвечкаю і слова за словам разьбіраў дробную і няроўную пісаніну. Гэта пісьмо было ад Галі.

«... Той вечар,—пісала яна,—які мы правялі ўдваіх у тваім пакоі, вельмі шмат мне чаго сказаў. Я цяпер зразумела, што ты не адзін. Ты тагды аб гэтым мне казаў. Помніш, калі я жыла ў маёнтку і ні адзін дзень і вечар праводзілі з табою ў лесе. Толькі цяпер, мне здаецца, мяне любіць ня той Андрэй, які тады любіў, а другі, той, які тады протэставаў супроць нашага каханьня. Цяпер ты мяне ня любіш—гэта мне ясна. А калі і любіш, то пэўна гэтак, як я раней цябе... Ня шчыра... Ня тое, што сапраўды любіш. Зося сказала, што ты сёньня едзеш, я яе папрасіла перадаць гэту пісульку.

Я хворая... Мы больш не пабачымся. Я не памру... Але для цябе і нават для сьвету буду памёршай. Аб гэтым я шмат думала і ралыла... Іншага шляху ў жыцці няма... Андрэй, забудзь Галю».

Замільгацела ў ваччу... Я адарваўся ад пісьма і стаў пазіраць праз вакно вагону ў цёмную, маўклівую ноч. Іскры з цягніка выляталі і вогненнымі сьняжынкамі кружыліся за вакном. Зрабілася неяк палахліва.

— Заснуць, хутчэй заснуць.

Я дзьмухнуў на сьвечку і пачаў захутвацца ў шынэль.

VIII

У самы гарачы поўдзень мы выехалі з вёскі Беліца. Калі ўзьехалі на грэблю, якая пераразала сабою густы бярозавы лес, я саскочыў з возу і пашоў паўскрай выкапанай канавы па гладка ўтопанай дарожцы. Фурман сядзеў на возе. Але зараз пачало гэтак трэсьці калёсы, што ён пачаў лаяцца на карчы, якія тырчэлі па ўсёй грэблі, а далей таксама саскочыў з возу й пашоў усьлед за мною.

— Авось у гэтым бярэзьніку,—пачаў ён,—у мінулым годзе было неспакойна. Шмат каго затрымоўвалі на гэтай грэблі.

— А хто-ж тут гуляў?

— Ня ведаю... Былі чуткі, што з заганіцы прыходзілі. Бачыце, гэты бярэзьнік цягнецца праз шмат вёрст... аж заганіцу. Каля нашай вёскі ёсьць

таксама балота, усаджанае нізкарослым бярэзьнікам—вось гэта і ёсьць працяг гэтага самага. А вось, калі выедзем з гэтага бярэзьніку і ўездзем на першы ўзгорак, то зьлева ад нас мы пабачым імшарыну. Таксама балота. Кажуць, што гэта імшарына ёсьць пачатак балот Піншчыны.

— Хоць недалёка адгэтуль жыву, але чую аб гэтым толькі ад цябе.

— А вы, значыцца, тутэйшы?

Я раскажаў фурману, з якой я вёскі.

— Вось яно што,—зздзіўлена загаварыў фурман,—яно то і добра, што свой чалавек у сваіх краёх служыць. А вы даўно з гораду?

— Ужо поўгода. Нейкі час аб'яжджаў другі павет, а цяпер у сваім прышлося працаваць.

Хутка мы выехалі з бярэзьніку і пачалі ўзьнімацца на стромкі ўзгорак.

З узгорку мне фурман паказаў пачатак Пінскіх балот.

— А там што за хаткі?—пытаўся я.

— Гэта хутары. Вам і туды трэба, ці толькі вёскі аб'яжджаеце?

— Вярні, брат, і на хутары... Ёсьць справа і да іх.

— А багата там жывуць,—бурчэў сабе пад нос мой фурман, паварачваючы каня на зарослую травой вузкую дарожку, якая паміж пасьпелага жыта цягнулася да першага хутару,—здаецца, іх нішто

і не чапіла: ні вайна, ні гэта калатніна, што нашаму брату мужыку ў знакі далася.

— А хто-ж тут жыве на хутарох?

— Больш усяго шляхта...

Гэтым часам мы пад'ехалі к хутару, які быў наўкол увесь агароджан высокім завостраным частаколам. Сабакі забрахалі ва ўсіх куткох двара.

З брамы вышла дзяўчынка гадоў шаснаццаці... Уся загарэлая, босая... Яна неяк палахліва пазірала на мяне.

— Гаспадар дома?

— Няма,—адказала яна,—пашлі касіць. Толькі вечарам будзе... А мама з дзяўчатамі жнуць вось там каля ўзгорку... Я адна...

— Нічога,—гаманіў мой фурман, седзячы на калёсах,—адчыняй браму. Трэба каня пакарміць дый самім перакусіць... Пратрэсьліся за гэткую даячыню...

Дзяўчынка адчыніла браму, і мы ўехалі ў прасторны, чысты двор. Я зразу ўвашоў у садок і кінуўся на густую, зялёную траву. Пчолы гулі і роем нясьліся нада мною. Пахла мёдам...

— Нікуды да гадзіны восьмай не паедзем,—казаў я фурману,—усё роўна цяпер ўсе ў полі. А вось пад вечар ды заўтра ў сьвяточны дзень мы ўсю гэту акругу і аб'едзем.

— Ну й пячэ, ліханька на яго,—гаварыў фурман, падлазячы пад вялізарны куст парэчак.

Дзяўчынка прынесла нам у садок халоднага малака і па кавалку хлеба.

— Мо' абедаць будзеце?—запытала яна.

— Дай супачыць крыху,—высунуўшы галаву з-пад куста гаварыў фурман і цягнуў да сябе гладыш з малаком.

Каля нас на траве, падагнуўшы пад сябе ногі, села дзяўчынка і ня спускала з мяне сваіх вачэй...

— Ты не баішся адна заставацца на хутары?

— Чаго ці каго баяцца? Тут-жа непадалёку ёсьць яшчэ хутары. Ды хто мне што зробіць,—гаварыла яна, паказваючы сваю сьмеласьць.

— Эге, бач, якая непалахлівая,—пачуўся голас фурмана з кустоў,—а вось возьмем з сабою ды павязем у горад.

— Ну дык што!.. Я люблю горад. Там працаваць ня трэба... Там дзяўчаты ня гэткія, як я, апаленая, як галавешка. Вось наш сусед ажаніўся ня гэтак даўно... Ён стары, стары, а ўзяў гэткую прыгожую, што ні на адным хутары гэткай ня знойдзеш дзяўчыны. І нават панская дачка.

У мяне ў руках захісталася шклянка з малаком. У галаве пранеслася думка аб Галі. Я, не адводзячы вачэй, стаў пазіраць на загарэлы твар дзяўчынкі. Яна засаромілася.

— Нашто вы гэтак глядзіце?

І яна пачала зрываць нямаведама навошта траву.

— Ты гэткая прыгожая... загарэлая,—гаварыў я
бяз памяці слова за словам,—а скажы, як завуць
тую паненку з гораду?

— Галя яе завуць... Чаму вы пытаеце?

— Галя... Галя...—шаптаў я, пазіраючы ёй у
вочы.

А рой пчол кружыўся над галавою.

IX

Мы парашылі начаваць на хутары. Сонца, як-
бы за хмару, апускалася за чорна-сіні бор, а па-
лосы яшчэ нясыпелага аўсу і ячменю засыцілаліся
белым абрусом вячэрняй расы.

З поля вярталіся жнеі і касцы. Да мяне даляталі
словы іх вясёлай песні, кожны куплет якой кан-
чаўся адрывістым водгукам:

Пайшоў мілы ў жаўнэры,
Носіць цацкі на каўнэры,
А як выслужыць квадраты,
Тады вернецца да ха-а-ты...

— Бач ты, як заліваюцца,—казаў мой фурман-
селянін, падкладваючы каню сьвежай накошанай
канюшыны,—ды і песні якіясь новыя. У нашай
вёсцы гэткіх яшчэ ня ведаюць... ня чуваць, каб
сыпявалі.

Я вышаў за вароты двара і паклікаў за сабою
Ванду, дзяўчынку, якая першая нас спаткала на
хутары.

— Мне патрэбна пабываць сёння вунь на тым хутары.

— І я паказаў на будынку, якія ледзьве былі відаць у змроку і ў якіх, па словах Ванды, жыла паненка з гораду.

— Добра,— сказала Ванда,— я вас праводжу туды. А вось ідуць і нашы з працы.

Да варот падыходзіў гаспадар хутару і з ім тры кабеты.

Гаспадар скінуў свой саломены капялюш і сказаў мне «добры вечар». Кабеты акінулі мяне перапуджаным поглядам. Ванда падбегла да іх і пачала нешта шаптаць.

А праз некалькі хвілін гаспадар, седзячы на прызьбе, мне гаварыў:

— Напуджаны мы ўсе гэткім неспакойным часам. Проста чалавека баішся. Што вы думаеце, жывучы на адзіноце, чаго ня прышлося перажыць. Але цяпер спакойна стала. Толькі вось кажуць, нібы-то зноў вайна будзе? Вам можа лепей вядома?

— Глупства,— адказаў мой фурман,— даволі наваяваліся. Хто цяпер захоча зноў распачынаць яе?

Ванда выскачыла з хаты, апранутая зусім у іншую больш новую вопратку.

— Я вас правяду да Вішнёўкі.

Было ўжо зусім цёмна. Але чырвоны месяц, які пачаў кацёлкаю выплываць з-за ўзгорку, і неба, утыканае іскрамі-зоркамі, нейкім іншым сьвятлом разганялі цемру летняй ночы.

Ванда папераду, а я за ёю, ішлі мы па мокрай дарожцы між аўсоў, якая вяла да хутару Вішнёўкі.

— Даўно гэты гаспадар жыве ў Вішнёўцы?— пытаў я Ванду.

— Ды неяк спачатку вайны ён адкупіў гэты хутар у Лісіцкага, які раней ім уладаў.

— А адкуль ён, вось гэты самы...

— Гаспадар Вішнёўкі? Кажуць, ён недзе, ня гэтак далёка адгэтуль, быў аканомам у маёнтку. Але той пан перад вайною прадаў свой маёнтак і пераехаў жыць у горад, а ён, аканом, значыцца, яго, адкупіў гэты хутар і жыве. Ён нават ажаніўся на дачцэ таго самага пана. Вось прыгожая! а ён гэтакі стары ды брыдкі, што каб мяне і золатам асыпалі, я не пашла-б за яго.

— А ты таксама, Ванда, хочаш ужо замуж?

— Ды не, але каб прыгожы хлапец ды куды-небудзь у вясёлае места... Сумна тут у нас... Як ваўкі жывём мы—ніколі чалавека чужога не пабачыш. Толькі вось на кірмашы хіба... А зімою, дык проста памерці трэба—гэтак сумна... Раней хоць жаўнеры праходзілі... Вось і агонь запалілі,—перамяніла яна раптам сваю гамонку і пачала стукацца ў вароты.

Нам адчыніў невялічкага росту чалавечак.

— Гэта гаспадар,—шаптала мне паціху Ванда.

Упацёмку я ня мог разглядзець яго твар.

— Мы да вас. Вось тут прыехалі з гораду.

— Зноў прыехалі? Зноў падаткі,—бубніў ён сабе пад нос, ідучы ў хату.

—Ды не, па іншай справе,—казала яму Ванда, азіраючыся ўвесь час на мяне.

— Ага, па іншай?!.. Што-ж яшчэ?

Мяне апанаваў яшчэ незнаёмы дагэтуль страх.

Я увайшоў у сьветлы, абіты абоямі пакой. Нікога ня было. У вушох маіх зазьвінела. «Няпраўда,—думаў я сам сабе,—яе тут ня будзе»...

— Галюська, Галюська!..—паклікаў гэты нізкарослы чалавек..

Адхінулася паркалёвая заслона, і з другога пакою паказаўся твар Галі.

Яна крыкнула і адскочыла назад.

— Што ты? Што?—і гэты маленькі чалавечак пабег у яе пакой. Я ўсьміхнуўся. Ванда падышла да мяне бліжэй і сказала:

— Яна ня любіць яго. Кажуць, яе кавалер застаўся ў горадзе... Яна сумуе па ім... А ён як яе любіць!.. Але што-ж...

Пры гэтых словах Ванда пачала таксама ўсьміхацца і пазіраць на мяне.

Хутка вышаў гаспадар, а за ім і Галя.

— Напалоханы мы тут, напалоханы,—гаварыў ён, тупаючы каля яе...

Галя не паказвала віду, што мы знаёмы.

Калі мы адыходзілі, яна паклікала ў свой пакой Ванду.

Толькі мы вышлі з двара, Ванда азірнулася на ўсе бакі, і пачала мне казаць:

— Яна пыталася, ці доўга вы тут будзеце і ці даўно прыехалі. Казала, прышле пісьмо вам, каб вы аддалі яе знаёмым у горадзе. І аб усім гэтым прасіла вам сказаць. Неяк яна дзіўна гаварыла— нібы плакала ці то сьмяялася.

Я нічога на гэта не адказаў.

— Гэты самы гаспадар,— гаварыла Ванда,— гэтакі скупы, што ў сьвеце ня знойдзеш скупейшага, а вось для сваёй жонкі, для Галі, нічога не шкадуе... Як ляльку яе песьціць. Але што-ж ёй усё гэта— каб ён хоць крыху маладзейшы.

— А ты ня пойдзеш за старога?

— Ніколі,— адказала Ванда,— лепш дзяўчынаю жыць, як гэткага недарэку любіць.

А мяне не пакідала адна толькі думка: прыдзе ці ня прыдзе Галя. Я затрымоўваўся на тым, што яна прыдзе...

Пасьля вячэры фурман мой улёгся спаць на калёсах, а мяне гаспадар праводзіў на сьвежае сена ў пуню.

Як толькі ўсе супакоіліся, я вышаў за вароты двара і пачаў пазіраць у асьвечаную месяцам даль, дзе чорнаю плямаю віднеліся будынкі Вішнёўкі.

Летняя ноч бяжыць вельмі хутка. Калі я глянуў на гадзіннік, то было ўжо за поўнач.

Раптам нехта ў чорным блізіўся да мяне. Я не спалохаўся і кінуўся насустрачу. Я сам ня ведаю, якім дурманам быў я апоены ў гэты час. Ня кажучы ні слова, я крэпка прытуліў да сябе ўсё цела

Галі, і мае губы пачалі блудзіць па яе гарачых вуснах і шчоках.

Месяц застанавіўся, павіс на краю хмаркі і пазіраў на нас. Далёка-далёка на балоце ня сьціхала аднастайная песьня драча. А на хутары Вішнёўцы голасна пачалі брахаць сабакі.

Х

На другі дзень, аб'ехаўшы ваколільныя вёскі і засыценкі, я зноў вярнуўся начаваць на той самы хутар.

Сёньня я таксама павінен быў пабачыцца з Галяю, дзеля чаго і затрымаўся тут.

Якраз ва ўмоўлены час я чакаў Галю, седзячы на скошанай канюшыне, непадалёку ад яе хутару Вішнёўкі.

— Што, люблю я яе ці толькі... так сабе?

Гэта пытаньне зноў пачало не даваць мне супакою.

Мне хацелася сьмяяцца з самага сябе... Перада мною выплыў вобраз Зосі, якая адзін час таксама закранула нешта ў маіх грудзёх, і я думаў, што яе кахаю... Перада мною, як-бы і цяпер, стаяла з загартэлым тварам маладая і поўная жыцьця шаснаццаціхгадовая Ванда, якая мне прыглянулася з першага спатканьня...

І што-ж, гэта ўсё каханьне?..

Галя паціхутку кралася да мяне.

— Я і сёньня праз вакно... Ён сьпіць пасля цяжкай працы... А я... Я не хачу працаваць... Калі

ён купіў мяне, то зусім не дзеля таго, каб я была яму наймічкай... Ды што я кажу, ён і сам не пазваляе мне працаваць... Я нібы канарка ў яго клетцы... Толькі бяда, што не сьпяваю, а больш плачу.

— Гэта не паможа,—шапчу я,—навошта плакаць?

І зноў прыгартваю да сябе.

— Я ня думала, што калі-небудзь з табою спаткаюся. Я не хацела спатыкацца.

— Чаму ты раней мне не казалася, што кахаеш вась гэтага?

Галя злосна рванулася з маіх рук.

— Як ты сьмееш?—зьмяіным голасам зашыпела яна.—Хто табе пазволіў абразіць і зьняважаць маё пачуцьцё?.. Я не кахаю яго.

— А як-жа?

— Я цела яму сваё прынесла, а ня тое. Эх ты, ты не павінен быў аб гэтым заікнуцца... Я табе, памятаеш, у вапошні вечар, калі была ў цябе, гаварыла, што цела можна прадаць, а пачуцьцё, тое пачуцьцё, якое ты называеш каханьнем,—яно тваё, Андрэй. І ня толькі пачуцьцё і цела... ты ўспомні... А яму, гэтаму старому... Яму і цела... непатрэбна. Яму нічога ня трэба: Яму патрэбны ласкі і пяшчоты. Толькі гэтага я не магу яму даць...

Яна зноў пачала туліцца да мяне. Я не гаварыў ні слова.

Хмары апранулі ў чорную вопратку неба... Пачаў павяваць цёплы ветрык. Забліскала маланка.

— Пойдзе дождж!.. Навальніца находзіць...

— Вазьмі з сабою мяне,—прашаптала Галя,— куды хочаш, я ўцяку з табою... Мне ня панства патрэбна... Жыцьця я хачу... Хачу жыць... Я на ўсё згодна, толькі вазьмі мяне адгэтуль... Калі ты Зосі казаў, што цябе давілі ў горадзе гэтыя каменныя будынкі, духата і дым, то павер-жа ты мне, што мяне давіць вось гэты прастор палёў. Я прымушана была зрабіцца афяраю затым, каб даць паратунак сабе і мацеры... Але мамы ўжо няма. Я табе аб гэтым казала. І я больш тут не застануся.

— Я немагу,—пачаў я,—я ня ведаю, ці люблю я цябе.

— Ты любіш!—казала яна, і яе галава прыхілілася да маіх грудзей... Я хацеў пацалаваць, але яна адпіхнула мой твар і моцна зарагатала.

Вецер падхапіў гэты рогат і панёс па ўсяму полю.

— Ты любіш... і яшчэ не адзін раз прыдзеш да мяне. О, пабачыш, як я цябе буду любіць!.. Ты прыдзеш.

З Вішнёўкі пачалі данасіцца нейкія галасы.

— А! а! Ён прагнуўся... Ён, пэўна, шукае мяне?

Галя ўсхапілася і пазірала ў бок хутару, адкуль данасіліся гамонка і крык.

Маланка, нібы нарочна, асьвяціла ўвесь прастор... Відаць было, як наўкола хутару Вішнёўкі бегалі людзі.

— Ён шукае мяне... Глядзі, ён зараз будзе бегчы па гэтай дарожцы на суседні хутар... Я ўцяку... Але не, я вярнуся да яго... Яшчэ не пара... Ну, а ты?

Я ня ведаў, што ёй адказаць.

— Вярніся, Галя.. туды, да яго.

— Спалохаўся!.. Нічога!

І зноў рэхам пакаціўся рогат. Ад Вішнеўкі кехта конна імчаўся па скошанай канюшыне прама нацянькі да хутару, дзе я застанавіўся начаваць. Галя, пачуўшы блізка стуканіну конскіх ног, падышла да мяне і сказала:

— Гэта ён едзе!.. хочаш, я з табою пайду?

Бліснула маланка, і за крокаў дваццаць, памінуўшы нас, Галя распазнала яго.

Зноў стала цёмна. Рукі Галі абхапілі маю шыю.

Загрымеў гром... А праз некалькі хвілін пачаў капаць дожджык.

— Ідзі, ідзі,—шапчу я ёй і хачу вырвацца сам. Яна ня пускае.

— Мне ўсё роўна,—гаворыць Галя і шчадна прытуляецца.

Здалёку пачаў данасіцца шум бору.

Ноч сваімі чорнымі скрыдламі пакрывала ўсё.

XI

На заводзе быў мітынг.

У невялічкім, але ярка асьвечаным клубе сабраліся ўсе рабочыя і работніцы заводу.

Пасьля майго дакладу на ўзвышшы зьявілася дзяўчына. Як толькі паліўся яе звонкі голас па залі, я пачаў узірацца ў яе твар і прыпамінаць, хто яна...

— Ды гэта голас Зосі Ганцкай,—нібы-то хто шапнуў мне ззаду.

Я падышоў бліжэй і зразу распазнаў добра знаёмы твар Зосі. Мілагучныя і поўныя веры словы мяне заваражылі. Я ня мог ні на хвіліну адвесьці ад яе вачэй.

Яна з нейкім запалам, з натхнеўнем, якое толькі і можа быць у жаноцкай натуры, гаварыла аб цяжкім становішчы кабет-работніцы і аб тых выніках, якія заўсёды бываюць ад гэтага жыцьця. Яна ўся гарэла агнём якогась протэсту і з гэткім праўдзівым пачуцьцём гаварыла кожнае слова, што, здавалася, яна апавядала аб сваім уласным жыцьці, якое і прымусіла яе выказаць гэта нездавальненьне перад шматлікаю грамадою.

Калі Зося скончыла гаварыць і вышла ў залю, я падышоў да яе і, стоячы ззаду, сказаў:

— Я вас не пазнаў... Як маглі вы сюды папасьці?

Зося аглянулася, пасьля схапіла маю руку і крэпка-крэпка пачала яе ціснуць.

— Вось з вамі дык ніколі ня думала тут спаткацца,—гаварыла яна, папраўляючы свае стрыжаныя валасы,—я цяпер тут на заводзе працую, але вы як? Я вас пазнала, як толькі вы распачалі свой

даклад. А, здаецца, ужо хутка год, як мы апошні раз бачыліся. Што, зноў будзеце ў горадзе?

— Але, я ня гэтак даўно прыехаў. І думаю на доўгі час тут затрымацца.

Прама
Перад мною стаяла цяпер зусім ня тая Зося, якая калісь прыхіляла нібы ненарочна свой твар да маіх грудзей. Гэта была моцная целам і духам дзяўчына.

Замурзаны ў сажу твар, вымазаная вопратка і мужчынская шапка,—усё гэта не напамінала тую Зося, якую я і дагэтуль насіў у сваёй памяці, якая не адзін раз паўставала перад маімі вачыма.

— Вы не пазірайце на мяне. Я зразу з заводу і на мітынг. Ня было часу нават памыцца. Зараз я йду дамоў. Хочаце разам?

Мы вышлі на вуліцу.

— А я ня думаў,—пачаў я першы,—што з вас, Зося, выйдзе гэтакі добры прамоўца. Вы ўсіх запалілі агнём. Чуць ня кожны ваш сказ перарываўся воплескамі.

— Гэта я толькі вучуся... Пачакайце... Вы ведаеце, што я тады была доўга бяз працы. Ніяк не магла знайсці сабе месца.. Хоць я часамі і хадзіла тады на чорную працу, але сталую службу хацелася мець... Я тады саромілася вось такога аблічча, якое маю цяпер. Я ніколі тады ў гэтай вопратцы не пашла-б па гораду. А цяпер!.. Ну, а пасля мяне ўстроілі на завод. Я некалькі дзён папрацавала ў канцэлярыі, а потым кінула там ды прама да ка-

чагаркі, да станка. Спачатку цяжка было. Здавалася, што ня вытрымаю... На руках куды больш мазалёў было, чым тады, калі я вам паказвала. А цяпер вось паглядзеце—ніводнага.

Яна ўзяла маю руку і павяла па сваёй далоні, якая была зацьвярдзелаю і шурпаватаю.

— Вы ведаеце, Андрэй,—сказала яна,—я цяпер ні на якую службу не прамяняю сваёй працы. У гэтай працы, напэўна, ёсць нешта блізкае, роднае. Мусіць у крыві маёй цячэ капелька бацькавай крыві, які ўсё жыццё працуе на заводах.

Я слухаў уважна кожнае яе слова. У мяне цяпер да Зосі з'явілася зусім інакшае пачуццё.

— Цяпер і я,—кажу я Зосі,—нешта роднае пазнаю ў вас. Раней іншы погляд быў на вас. Раней вы йначай глядзелі на жыццё, а цяпер гэтак, як і я.

— Праўда,—сказала Зося,—і на вас я раней зусім іншымі вачыма пазірала... Мне гэтак часта хацелася запытаць у вас: ці верыце вы самі ў тое, аб чым гаворыце другім. Цяпер я такога пытання вам не задам. Я сама па сабе ведаю, які вы дадзіце адказ...

Я маўчаў. Як толькі сьвет фанара асьвячаў нас ярчэй, я пазіраў Зосі ў твар і хацеў знайсці яго перамену... Мне думалася, што Зося перамянілася за гэты час ня толькі сваёй псыхікай, але і целам.

— Ну, значыцца, мы будзем часта спатыкацца?—сказала Зося і застанавілася.—Мне ў гэту вуліцу.

— Але, будзем... Я хачу...

— А што Галя,—сказала яна, перамяніўшы голас,—помніце тую паненку? Шкада мне яе... Жыцьцё яе пакалечыла... Трудна вылечыцца... Кудысьці з гораду выехала і ня чуваць, дзе яна і што.

Я моўчкі разьвітаўся і павярнуў у другі бок. Я ўспомніў апошняе спатканьне з Галяю на хутары.

XII

Мяцеліца круціла і завывала ва ўсіх вуліцах і завулках.

Сьняжынкі, нібы тыя матылькі, кружыліся каля электрычных фанароў і паміралі, як толькі датыкаліся да цёплага шкла... Бражджэлі няшчыльна прычыненыя вакяніцы.

Была ўжо дванаццатая гадзіна ночы... На вуліцах мала было людзей.

Наставіўшы каўнер, увесь аблеплены мокрым сьнегам, я варочваўся з пасяджэньня.

На С—цкай вуліцы, каля залітай электрычным сьвятлом вітрыны, стаяла жанчына. Калі я параўняўся з ёю, яна павярнулася і чуць-чуць кранула мяне плячом...

Я зірнуў ёй у твар, але яна гэтак была захутана і занесена сьнегам, што відаць былі толькі адны вочы...

«Начны «матылёк»,—падумаў я,—таксама імкнецца на сьвятло і таксама... рыскуе памерці кожную хвіліну».

Я пасья пяці-шасьці крокаў азірнуўся і пабачыў, што яна йдзе ўсьлед за мною.

Яна нешта пад нос сабе напявала, але шалёны вецер ня ўсе словы данасіў да маіх вушэй.

Раптам гэта незнаёмая жанчына мяне папярэдзіла і на першым-жа вугле зайшла ў кафэйную. Я супыніўся каля вакна і бачыў, як яна папрасіла шклянку гарбаты і села ў куточку каля століка. У кафэйнай ня было ні аднаго госьця. Я рашыў таксама зайсьці.

Калі, абцярушыўшы сьнег і адлажыўшы каўнер, я папрасіў шклянку гарбаты, незнаёмая жанчына павярнулася тварам ад мяне ў другі бок і пачала пазіраць у шклянку.

Хутка я вышаў на вуліцу, а ўсьлед за мною, не дапіўшы нават гарбаты, вышла і яна...

Я не азіраўся, але адчуваў, што яна йдзе за мною.

І вось, нібы-то ў песьнях завірухі, я чую слова «Андрэй». Я ня веру сваім вушам і пачынаю прыслухоўвацца.

— Андрэй! Ты не пазнаў мяне?—шэпча, параўняўшыся са мною, незнаёмая жанчына.

Я застанавіўся... У памяці мільганула, што калісь мяне таксама зачাপіла жанчына ў позьні час, а пасья пасьмяялася нада мною, і сказала што «па кішэнях вецер сьвішча»... Але гэта інакшы голас...

— Не спазнаеш... Галю...

І яна шпарка пашла ўпярод. Быццам хто чым-небудзь цяжкім стукнуў мяне па галаве. Я бачыў, як Галя аддалялася, але ня мог парухацца з месца...

Галя ўжо павярнула была на другую вуліцу, калі я яе здагнаў.

— Я адна, можаш сьмела зайсьці да мяне,—сказала яна, калі я хацеў разьвітацца з ёю каля ганку.

Я пашоў за ёю.

Яе чысьценькі маленькі пакой, дарагія рэчы, статуэткі і малюнкi голых кабет і мужчын, прыгожыя каўры і дываны,—усё гэта напіхнула мяне на дрэнную думку...

— Вось як я жыву,—сказала Галя, распрануўшыся і садзячыся на дыван,—ну, падыходзь бліжэй, Андрэй... Ці можа ты палохаешся?.. Ня бойся, тут старога мужа няма. Ён там, на хутары, а я тут...

— Ты кінула яго?—пытаюся я,—скажы праўду!

— А табе ці ня ўсё роўна? Можа кінула, можа і не.

Я сеў каля яе на дыване...

Яна абхапіла абедзьвюма рукамі маю шыю і пачала пазіраць мне ў вочы.

— Я з табою,—гаварыла яна,—што-ж табе больш трэба? А паглядзі ў мае вочы і ўгадай, праўду я кажу ці не? Ты помніш, я табе казалі там у полі, што кіну яго. Але няпраўда. Я ня кінула яго. Я толькі пераехала жыць у горад, каб любіць цябе, каб любіць усіх... каго мне захочацца...

— Што ты кажаш, Галя? Ці ты толькі так, ці мо' сапраўды... Я не хачу верыць.

— Дурненькі мой!.. А што мне больш заста-лося зрабіць, як ня гэта? Ня любіш ты мяне адзін-няхай усе любяць... Можа паміж іх і ты калі-небудзь будзеш...

— Няўжо нічога лепшага ты не магла знайсці ў жыцці? Ты ня толькі ганьбіш сябе, ты живою закопваеш сябе ў магілу... Я разумею—любіць аднаго, любіць так, як ты хочаш. Але ўсіх?!

— Што-ж, я аднаго люблю: гэта цябе... Ну, а іншых—так проста... Калі цябе ня будзе.

Мяне агарнуў нейкі смутак. Мне хацелася яе выратаваць, але я адчуваў, што на гэта ня хо-піць сіл.

Я прыхіліўся да яе бліжэй і шаптаў:

— Ты, вось, Галя, калісь шукала працу. Ты ў гэтым новым жыцці хацела пайсці па зусім іншаму шляху.

— Вось і нашла працу,—гаварыла, усміхаючыся, Галя,—а якім шляхам ісці, дык мне здаецца, што ўсе людзі стараюцца ўзбрысці на той шлях, па якому лепш усяго йсці.

— Гэта няпраўда, Галя. Ты палохаешся барацьбы. Калі ты пайшла па гэтаму шляху, значыцца, ты ня маеш сілы, каб пайсці проціў хваль жыццёвых. Ты, як нешта няжывое, зусім струхнелае, плывеш за хвалямі. Ты не чалавек нашага сьвету. Мінулае тваё топча цябе ў гэту грязь. Апомніся,

Галя, я буду ратаваць цябе, толькі ня трэба гэтага...

Галя ўхапіла маю руку і прыхіліла да сваіх вачэй. З іх закапалі сьлёзы.

— Сілы няма... сілы,—шаптала яна. Я гладзіў і цалаваў яе галаву.

XIII

Сонца новай вясны цалавала сваімі праменьнямі зямлю і ўсё жывучае на зямлі.

Ва ўсіх, каго я ні сустракаў, я прымячаў нейкі нястрыманы парыв жыцця. Здавалася, што гэтыя людзі або ўчора толькі нарадзіліся, або ім заўтра вызначана памерці.

Гэтак усе карысталіся прыгожасьцю жыцця, гэтак усе любілі жыцьцё.

Толькі вась для Галі нічога не існавала... Сонца яе ніколі ня бачыла: дні цэлыя яна спала... І толькі вечарам матыльком лятала каля асьвечаных вітрын і заглядала кожнаму праходзячаму ў вочы.

І кожны, хто толькі прытыкаўся да пылінак на крыльцах гэтага матылька, скарачаў яго жыцьцё на дні, месяцы і цэлыя гады.

Галя ня мела сілы жыць.

Быў цёплы май.

Вечарам я і Зося гулялі па дарожцы саду.

— Паглядзеце,—сказаў я Зосі,—на гэту тысячную грамаду, якая перапоўніла ўсе дарожкі саду... Яны мне напамінаюць рыбу, якая зімою лезе ў

проламку, каб дыхнуць сьвежым паветрам, каб жыць. Глядзецце, як усе яны хочуць жыць.

— Але ня ўсе жывуць,—сказала Зося, пазіраючы на мяне,—памятайце, вы мне казалі пра Галю.

— А можа яна таксама жыве... сваім, нейкім інакшым жыцьцём,—сказаў я, успомніўшы аб тым, што даў слова ратаваць яе.

— А вы любіце яе?

Я маўчаў, толькі шчыльней прытуліўся да яе.

На трэці дзень Зося прышла да мяне.

— Вы ведаеце,—гаварыла яна,—я ўчора спаткала Галю. Яна казалла, што сёньня выяжджае ў новы горад з нейкім новым каханкам. Я прышла сказаць. Калі хочаце—яшчэ ня позна... можна пабачыцца... А вось пісьмо.

Я зараз-жа распячатаў пісьмо і пачаў голасна чытаць.

...«Усё, што было між намі,—пісала Галя,—гэта ня можна назваць каханьнем... Гэта проста быў чад, якім мы ў некаторыя хвіліны ап'яняліся абое... І жыць і любіць няма сілы... Жыцьцё пакалечыла... Еду... Калі вярнуся, можа зноў»...

Я са злосьцю адкінуў ад сябе пісьмо.

— Я таксама ня ведаю, ці можна назваць маё пачуцьцё да Галі каханьнем?!

— Ты не кахаў яе,—гаварыла Зося, падыходзячы бліжэй,—ты ня мог яе пакахаць. Усё гэта ня можна назваць каханьнем...

— А ці ёсьць яно наогул, ці ёсьць каханьне?

— Ёсьць,—сказала Зося і пачала мяне цалаваць.

А ў маёй галаве шэраю мышкаю прабегла думка, што я ніколі нікога не пакахаю... і мне зрабілася лёгка-лёгка...

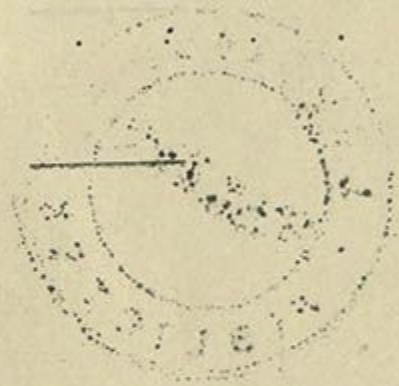
— Але,—ледзьве чутным голасам гаварыў я Зося,—то было не каханьне... Гэта так сабе...

З Ъ М Е С Т

	Стар.
✓ Пасьля буры	5
✓ Да сонца	11
✓ Самалёт	19
✓ Кірмаш	30
✓ Чалавек, якія не радзіўся	52
Сповідзь самагоншчыка	75
✓ Дзіўная заява	97
✓ Бацюшка	107
✓ Сон Габруся	128
✓ На пасеках	136
✓ Непатрэбны чалавек	159
✓ Апошняя ноч	171
✓ Талачка-шкрабалачка	193
✓ Саматканая сьвітка	237
Галя	265

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА

КНІГІ ТАГО-Ж АЎТАРА.

БОСЫЯ НА ВОГНІШЧЫ. Поэма. Выд. БДВ. 1925 г.
Стар. 36. Цана 10 к.

ВЕСНАХОД. Апавяданьні. Выд. 2-е. Выд. БДВ. 1926 г.
стар. 191. Цана 1 р. 10 к.

БЕЛАРУСЬ ЛАПЦЮЖНАЯ. Поэма. Выд. БДВ.
1927 г. Стар. 30. Цана 20 к.

ЧЫРВОНАКРЫЛЫ ВЯШЧУН. Поэма-фантазія. Выд.
БДВ. 1927 г. Стар. 32. Цана 20 к.

МАРЫНА. Поэма. Выд. БДВ. 1926 г. Стар. 39.
Цана 20 к.

1001

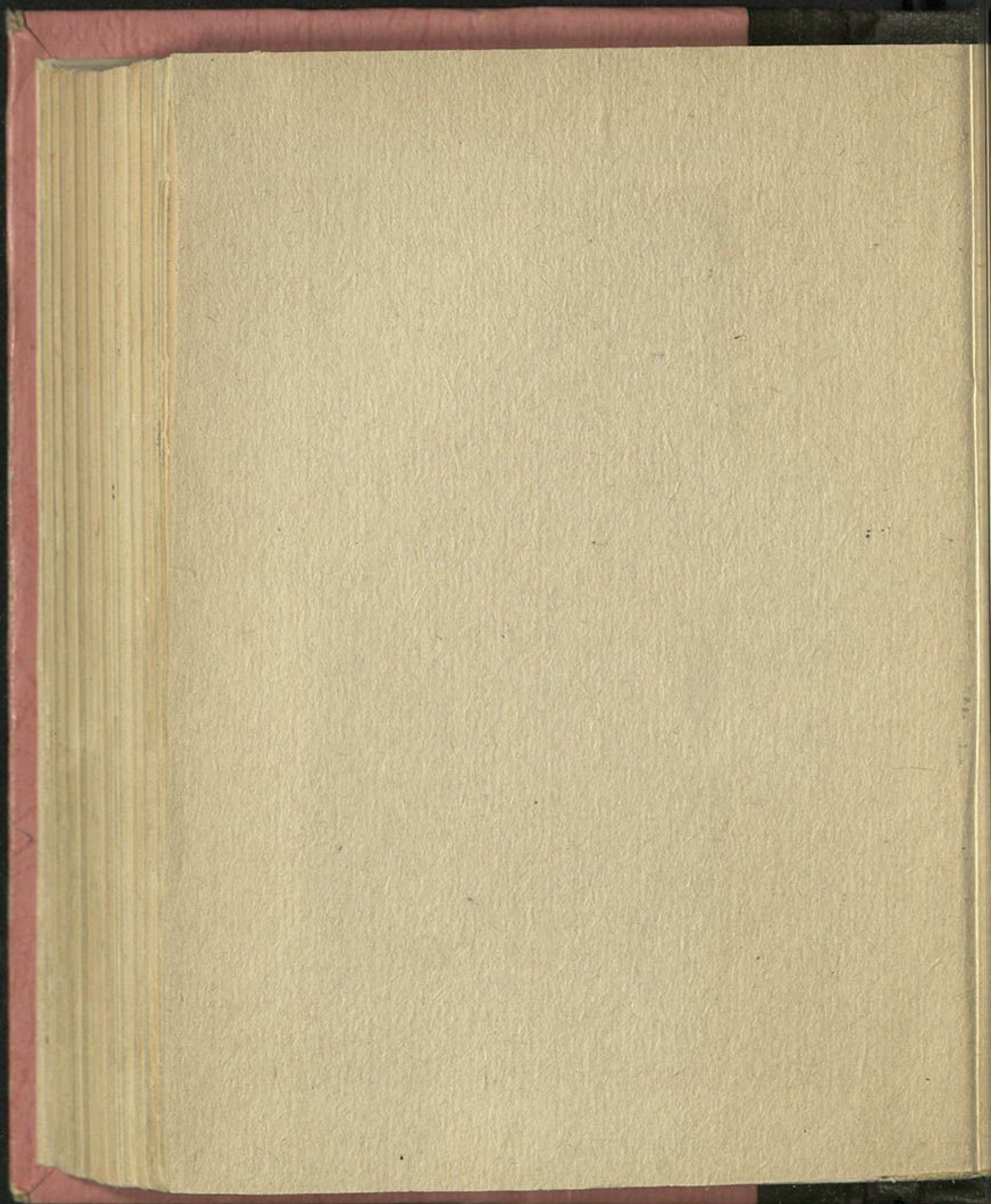
1001

1964 г.

Бел. адд.

1994 г.

+

a

B000000 1959960